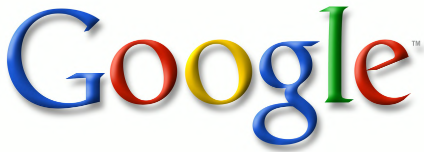

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

PG
1418
D63A6
1905

97 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 97

ПРИПОВЕТКЕ

РАДОЈА М. ДОМАНОВИЋА

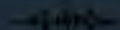

Gift of

The Thorne Foundation

**STANFORD
UNIVERSITY
LIBRARIES**

Kai [illegible]

Domanović R.

97 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 97

ПРИПОВЕТКЕ

РАДОЈА М. ДОМАНОВИЋА

БЕОГРАД

ШТАМПАНО У ШТАМПАРИЈИ Д. ДИМИТРИЈЕВИЋА

1905.

PG1418
D63A6
1905

САДРЖАЈ

МРТВО МОРЕ

Баш у тренутку кад седох да пишем ову приповетку указа ми се пред очима слика моје покојне стрине. Иста онака као што јадница беше за живота. На њој жућкаста рекла од калмука, која јој није таман, као да је за другог скројена, ократка сукња од истог калмука и плава кецеља, опет са жутим цветовима; на ногама јој штиковане папуче, разуме се жутим везом, а за читаву шаку дуже него што треба. Убрађена шамијом затворено-жуте боје. Лице јој тужно, пуно бора, жуто, очи готово исте боје као и лице, поглед изражава неку вечито очајну бригу; усне танке, мало модрикасте, увек спремне за плач, и ако покојницу никад нисам видео да плаче. Међутим је непрестано уздисала, хукала и гунђала неку слутњу, бојазан за све и свашта. Повијена мало у леђима, груди јој уске, слабачке, упале: руке метне под појас, па тумара свуда по кући и дворишту, мотрећи на сваку ситницу, а у свему

види неко зло. Наићи ће чак на обичан какав камен у дворишту, па и ту предвиди опасност.

— Хууу!.... Спотакне се дете, па удари главом у овај камен, па сву главу разбије! — прогунђа с очајањем на лицу, па узме камен и изнесе га из дворишта.

Седнемо да ручамо, а она би тек мени:

— Полако једи, можеш да прогуташ кост, па сва црева да ти провали.

Пође ко из куће на коњу, а она га испраћа и хуче с рукама под појасом:

„Хууу ! Пази добро ! Ђаво коњ, па само док презне, а теби пукне гоч о ледину!

Ако се иде на колима, она опет предвиди стотину опасности и све то набраја, гунђајући за свој рачун, љутита, у страху и бризи: „Хууу, врдне коњ у страну, па одоше кола у јаругу!.... Неће да пазе, но ће тако негде да истреште очи у јарузи." Узме дете дрво у руке, а она би грешница на то прогунђала: „Падне с дрветом, па како је дрво шиљато истера очи". Оде ко из куће да се купа, а она читав час пре поласка гунђа по буџацима: „Прокопала негде вода, па тек само док се омакне у амбис, хајд, па после да буде куку леле, ал' доцкан!.... Хууу!... Вода је гора од ватре. Повуче дубина, па удави за час." Сећам се како сам толико пута, још као дете, стајао пред кућом, док ће тек стрина хукнути и почети своје

злогуко гунђање с рукама под појасом: „Хуууу!... Ето где стоји, а потегне озго ћерамида, ћок у главу, па уби на место.“ Пошље ме у нашу сеоску бакалницу, која је била одмах пред кућом, да купим што за пет пара, соли или бибера, па ће ми уз пут дати савете мудре и опрезне: „Пази низ ове басамаке, и кад идеш немој да зеваш, него гледај пред ноге. Саплетеш се, па мож' да паднеш на месту мртав!... Код овог Турчина (тако је звала бакалина, који је иначе био врло добар човек, само зато, што је наше свиње јурио мотком из своје авлије што му ришкају башту) пази се, немој да ти дâ што да једеш. Метне отров неки, па тек само заковрнеш као ћуре.“ Ма шта човек радио, или не радио ништа, у свему моја добра, покојна стрина мора наћи неке опасности. Ако спаваш — ху! Ако пијеш воду — хууу!... Ако седиш — хууу, ако идеш, опет оно несрећно и злогуко хууу!

Једне недеље пошао стриц у цркву.

— Хууу! — учини стрина с рукама под појасом.

— Шта ти је? — пита стриц.

— Хуууууу! — беше њен одговор.

— Ваљда црква није рат, па да ми ту хучеш и гледаш ме, као да ме испраћаш на вешала, а не у Божји храм.

Стрина нешто својски гунђа с рукама под појасом, гледа у стрица погледом пу-

ним злокобне слутње, готово очајно, па место одговора уздахну горко и дубоко.

— Шта ти је, јеси ли ти луда жена?

— Може неки ајдук да искочи из шуме, па тек само крк ножем! — вели стрина, запињући из све снаге кад говори, а ипак шапатом. Тако је чудновато она увек говорила. Бог да јој душу прости!

— Какав ајдук усред бела дана, кад у нас није било ајдука ни ноћу, од кад ја знам за себе?!

— Није сваки дан бадњи дан... Увате, одвуку у шуму, па одеру као јарца... Хууууу!

Стриц се сиромах, баш се сећам као да је јуче било, прекрсти левом руком, па изиђе љутито, а стрина метнула руке под појас, гледа за њим очајно, погледом пуним слутње, па тек зашишта на свој начин:

— Закољу кô јагње!... Хууууу!

Јест, таква је била моја покојна, добра и паметна стрина. Сад, кад ово пишем, као да је гледам очима и чујем оно њено злослуто гунђање.

Да је жива јадница, она би на сваки начин с искреним очајањем нашла хиљадама опасности у овој мојој причи: у свакој реченици, у свакој речи, у сваком слову. Чисто је чујем како ми слути зло и гунђа за се својим нарочитим гласом:

— Хууууу!... Дотрчи џандар, па уапси за час!...

— Хууууу!.. уапси за час! — што рекла моја покојна стрина. Сећати се својих покојних, милих и драгих то је лепа ствар, и ја заиста заслужујем у том погледу похвалу, али, на крају крајева, што рекао неко, какве везе има моја покојна стрина с овом причом?

— Ако ћемо искрено да говоримо, то се и ја чудим: какве везе, до ђавола, може имати моја стрина и цела ова ствар? Као што имају везе Народна Скупштина и Сенат. Али, ето тако, што се мора мора; ко те опет пита шта има везе и смисла? Бар код нас је, хвала Богу, ако нигде на другом месту, паметан обичај, да се све ради наопачке, како не треба, без смисла и памети, па куд бих ја онда могао и помишљати само, да у овој земљи, где је све без смисла, једино ова моја прича има к'о бајаги неког смисла. Тхе, кад нам је таква дивна судбина, онда — нек иде како иде.

— Хууууу! — што рекла стрина.

*

Али кад се човек боље размисли (ако то јест у опште има људи, који се и таквим опасним шпортом баве) мора мојој покојној стрини дати дубљи значај.

Замислите само, каква се мени будалаштина утвртела у главу!

У многоме ми цела ова наша „мила нам и напаћена земља“ личи на моју покојну стрину.

У детињству ме је, пре школе, васпитала сирота стрина и то, разуме се, као паметна жена, без батина, а после сам ишао у школу, где су, од основне школе па до највише, програми тако дивни, да ја и дан дањи верујем, да је моја стрина била јадница у просветном савету и имала најјачи утицај. Дакле, школа је продужила васпитање исто онако као и стрина, само мало савршеније, батинама.

Школа ми је, морам признати, била много гора и тежа од стрине. Одмах још с букваром почеше поуке како се треба владати:

— Добро дете иде из школе право кући, мирно, ногу пред ногу, гледа преда се, а не звера лево и десно. Кад дође кући, остави пажљиво своје књижице, пољуби старије у руку, па седне на своје место.

— Кад полази од куће у школу, опет тако исто: иде мирно, ногу пред ногу, гледа преда се и чим дође у школу остави своје књижице и седа мирно на своје место, а ручице опружи на клупи.

Видите ђаче: мирно, слабачко, десном руком држи књижице, а леву приљубило уз бутину; лице му смирено, глава му повијена земљи (пун класић знањца), гледа с толиком пажњом преда се, да већ лишце добива смешан израз; иде, то јест помиче ножицама по један сантиметар, не звера ни

лево ни десно, и ако мимо њега врви свет на све стране. Никакав предмет не сме, нити може привући његову пажњу. Тако иду и друга деца; пуна их улица, али она једно друго и не виде. Улазе тако, управо умиле нечујно у школу, седају свако на своје место, испруже ручице и седе тако мирно и таквог израза лица, као да их је фотограф спремио за сликање. Ту туве добро сваку реч учитељеву и опет на исти начин измиле из школе. Ето, такви бисмо ми изгледали, да смо били сасвим добра деца. Стрини се та поука много допадала, али ми нисмо могли потпуно по њој да се управљамо. Сваки је од нас грешио, ко мање ко више, и због тога је, у ствари добар, учитељ кажњавао ког мање ког више.

— Молим, господине, овај трчао путем!

— Да клечи! — пресуди учитељ.

— Молим, господине, овај гледао кроз прозор!

— Да клечи.

— Молим, господине, овај се разговарао.

Пљус шамар.

— Молим, господине, овај скакао!

— Без ручка.

— Молим, господине, овај певао!

Опет шамар.

— Молим, господине, овај играо лопте!

— Да стоји.

Не само што је наш стари, добри учи-

тељ био тако пажљив, те је бодрим оком мотрио, да се предупреди сваки несрећан случај, који би се могао десити нашом несмотреношћу, већ је уз његове усмене шамаре дошла одмах и написмена, паметна лектира за младеж. Ту беше вазда: некакав *„Стручак“* — узабрао га тај и тај, те *„Китица цвећа“* — набрао је милој деци тај и тај. Све лепи наслови и лепа поучна садржина:

— Било једно несташно дете, па се попело на дрво и с дрвета се омакне, падне и сломи ногу и тако целог века остаде богаљ.

— Било једно неваљало дете, није слушало савете, већ је трчало улицом, па се јако озноји, дохвати га хладан ветар, те назебе и падне у постељу од тешке болести. Његова сирота мати је многе ноћи бдила над њим и плакала. После дугог боловања дете умре и уцвели своје добре родитеље. Тако не раде добра деца.

— Једно опет несташно дете шетало по улици, па га ухвати нека зверка и свега га рашчерупа.

После сваке прочитане поучне причице учитељ нам објасни и протолкује поуку.

— Шта смо сад читали? — пита.

— Ми смо сад читали како је било неко неваљало дете, па шетало само по улици, а искрсне једна зверка и дете рашчерупа.

— Чему нас учи та прича?

— Та нас прича учи како не треба шетати.

— Тако је.

— А какво је то дете, што је шетало?

— Оно је неваљало и опако дете.

— А шта раде добра деца?

— Добра деца не шетају, па их воле родитељи и учитељ.

— Врло добро.

— Било је опет једно дете, па седело у соби крај прозора, али друго дете гађало голуба каменом из своје праћке, и не погоди га. Голуб одлете весело, а камен удари у прозор, разбије га и погоди оно прво дете у око, тако да му око исцури и остане до века без ока!

— Какво је оно дете што је седело у соби близу прозора?

— Оно је неваљало и опако дете!

— Чему нас учи прича?

— Прича нас учи да не треба седети, јер то раде само зла и неваљала деца.

— А шта чине добра деца?

— Добра деца не седе у соби где има прозора!

Свака се причица тако лепо објасни и из ње извуче корисна поука, како треба да се владају добра и послушна деца.

Добра деца не иду, не трче, не разговарају, не пењу се на дрвеће, не једу воће, не пију хладну воду, не излазе у шуму, не

купају се и — већ ко ће све то набројати. На кратко речено, били смо преплављени таквим мудрим и корисним поукама, те смо се сви утркивали ко ће бити непомичнији. Мање више сви смо били добра и послушна деца и слушали смо и памтили савете својих старијих.

*

Све је то у нас само зачетак добра. Били смо добра и послушна деца и, до душе, из године у годину свака је генерација све више и више обећава да ће у скоро наша земља добити тако исто добре и послушне грађане, али ко зна да л' ће доћи то блажено време, да се наше тежње, управо мисли и идеали моје покојне, генијалне стрине потпуно остваре у овој намученој мајци Србији, коју овако жарко и искрено љубимо.

Ко зна да л' ће икада доћи време, да се остваре наше жеље и приведе у дело овај наш идеални политички програм:

Чл. 1.

Нико не ради ништа.

Чл. 2.

Сваки пунолетан Србин има почетну плату од 5000 динара.

Чл. 3.

После пет година сваки Србин (у којој кући нема Србина може и Српкиња) има права на пуну пензију.

Чл. 3.

Пензија има периодске повишице од 1000 динара годишње.

Чл. 4.

Мора се донети одлука Народне Скупштине (а ту ће се по изузетку, из патриотских побуда, са Скупштином сложити и сам Сенат), и то ће се сматрати као нарочита тачка Устава, према којој: воће, корисно биље у опште, пшеница и сви други усеви морају успевати баснословно добро, и то два пута преко године, а ако се укаже дефицит у буџету државном, онда и три, па, разуме се, по потреби и више пута, како то већ финансијски одбор за сходно нађе.

Чл. 5.

Стока, свака могућа, без разлике пола и узраста, напредује, такође по законском наређењу, то јест по одобрењу оба дома, веома добро и множи се врло брзо.

Чл. 6.

Стока не може ни у ком случају примати плату из државне касе, изузимајући ванредне државне потребе.

Чл. 7.

Казни се сваки, који мисли о државним пословима.

Чл. 8.

Ни о чему се, напослетку, не сме мислити, без нарочитог допуштења полицијског, јер мишљење нарушава срећу.

Чл. 9.

На првом месту полиција не сме апсолутно ништа мислити.

Чл. 10.

Ко би се хтео, тек вица ради, бавити трговином, мора зарадити врло много: на динар хиљаду.

Чл. 11.

Женске хаљине, огрлице, наравно и жипони, као и друге потребе, сеју се и успевају врло брзо под сваком климом и на сваком земљишту, сваког месеца у разним бојама и по најновијој француској моди. Шешири, рукавице и остале ситније ствари могу се с успехом гајити и у саксијама (односно све се по законском наређењу само гаји).

Чл. 12.

Деца се не рађају. Ако их однекуд буде, да се одгајују и васпитавају нарочитим машинама. Ако отаџбини треба што више грађана, подићи ће се фабрика деце.

Чл. 13.

Порез не плаћа нико.

Чл. 14.

Плаћање дугова и порезе строго је кажњиво, а то вреди за сваког, сем ако се утврди да је тај преступ учинила умно оболела индивидуа.

Чл. 15.

Укидају се све непотребне ствари, као што су: таште, свекрве главна контрола и споредна, летећи државни и приватни дугови, цвекле, пасуљ, грчки и латински језик, трули краставци, падежи, сви могући, с предлогом и без предлога, жандари, свињско питање, памет, заједно с логиком.

Чл. 16.

Ко уједини Српство, да се с места у знак народног признања и љубави ухапси!

Диван програм; то морају признати чак и политички противници, ако би овакав програм у опште и могао имати противника. Све узаман, наше се племените жеље не могу никада остварити.

Али што нисмо ми достигли и остварили, поред толиког свог труда, то су урадили други, срећнији од нас.

*

Ја сам врло много путовао по свету. Неки то верују, а многи не верују, већ држе, да сам ја то уобразио. Чудновато!

У осталом, што рекао неко, цела ме се ствар не тиче ништа. Главно је, да ја држим, да сам врло много путовао.

Путујући по свету човек види свашта, често што ни у сну није снио, а камо ли будан могао замислити. Читао сам у једним енглеским новинама, како је цела енглеска штампа напала најоштрије неког грешног Енглеза, који беше написао некакав путопис кроз Србију. Читао сам и тај путопис и изгледа ми доста веран, али му нико од Енглеза није веровао ни да постоји чак нека земља Србија, а камо ли оно што он пише о тој земљи. Назвали су га занесењаком, па чак и лудим човеком. Ето сад, нека виде критичари да се у свету све може видети, па да не вичу једнако: није верно, не одговара природности, личности као да су пале с месеца (а не виде како и поред њих и поред нас пролазе свакодневно толике индивидуе, које су много горе него да су с месеца пале), а већ њихов стереотипни, црвен кончић, што се, не знам, провлачи кроз дело, куда ли без трага, изишао ми на врх главе.

Ето, дакле, тако и ја, путујући, наиђем на једно дивно друштво, управо место, државицу шта ли.

Прво на шта наиђем у тој земљици (хајде баш да је тако клот зовемо) беше неки политички збор.

— Лепо, Бога ми; куд ја да натрапам на то чудо! — помислим у себи, и би ми непријатно, јер сам се у Србији већ и одвикао од политичких зборова и учешћа у јавним пословима. Све се то једно с другим груписало и измирило, па нема човек с ким ни да се честито завади.

Изненадио сам се. Збором руководи представник власти у том крају земљице, ваљда га зову окружни начелник, а он је и сазивач политичког збора.

Многи грађани дремљиви, подбули од спавања, неки дремају стојећи, уста им полуотворена, очи затворене, а глава им климата лево, десно, горе, доле; занијају се по две грађанске главе мало јаче, ударе се, презну, оба политичара погледају тупим погледом један другог, не изненаде се ничему, очи им се опет затворе, и главе климатају ревносно и даље. Многи легли те спавају, и хркање се разлеже, да је милина чути. Многи су до душе будни, али трљају очи и зевају слатко и гласно, те као да помажу ради боље хармоније онима што хрчу у хору. Погледам, кад са свију страна пандури носе на леђима грађане. Сваки упртио по једног, па га носи на збор. Неки мирни ћуте и гледају равнодушно око себе, неки заспали, а неколицина њих се праћају и отимају. Неке упорне дотерују везане.

— Какав је ово збор? — питам једног.

— Ко ти га зна! — одговори ми равнодушно.

— Ваљда није опозиција?

— Опозиција! — одговори, опет не гледајући ни ко га пита.

— Па зар власт сазива опозицију на збор и још људе силом доводи? — упитам.

— Власт!

— Па зар против себе.

— Сигурно! — одговори ми с досадом као у некој недоумици.

— Можда је збор противу народа? — упитам.

— Можда!—одговори онај на исти начин.

— А шта ти мислиш? — упитам.

Он ме погледа тупо, безизразно, слеже раменима и рашири руке, као да би рекао: „Шта ме се тиче!“

Оставим га и хтедох прићи другом, али ме његово лице без икаква израза одврати од тог лудог, безуспешног покушаја.

Одједном чух неки љутит глас:

— Шта то значи? Нико живи неће у опозицију! То се даље не може трпети. Све саме присталице уз владу и власти, све послушно, све мирно, па то тако из дана у дан, да се већ човеку згади и на ту послушност.

— То је диван и образован народ! — помислим у себи и позавидим тој идеалној земљици. Ту ваљда ни моја покојна стрина

не би хукнула, ни предвидела какву опасност. Људи образовани и послушни, миранији много више него што је од нас као деце и тражио онај добри, стари учитељ, јер њихов мир и добро владање досади и обљутави чак и самој мирољубивој полицији.

— Ако ви тако продужите и даље, — виче начелник оштро, љутито, — онда умемо ми окренути други лист, па ће влада указом постављати опозиционаре. Час посла, а тога, ако нисте знали, има у другом свету: За вођу крајње и оштре опозиције против данашњег режима поставља се тај и тај, с годишњом платом од петнаест хиљада динара. За чланове главног одбора опозиционе странке: тај и тај, тај и тај, тај и тај, па хајд. Па онда за опозиционаре округа тога и тога: тај и тај, тај и тај, па мирна крајина. Не може то овако више. А влада је већ нашла пута и начина, да покрене и један лист против себе. За то је већ почела водити преговоре и нашла добре, поуздане, верне људе.

Грађани, односно опозиционари гледају дремљиво у начелника и на њиховим лицима се не опажа никаква промена. Нити их то изненађује, нити буни, нити радује, — апсолутно ништа, као да начелник ништа није ни говорио.

— Дакле, ви сте сад опозиција! — вели начелник.

Свет гледа у њега и ћути мирно, равнодушно.

Он узе списак свију присутних, односно дотераних на збор и поче прозивати.

— Сви су ту! — рече после прозивке задовољно.

Начелник се затури на наслону од столице и протрља руке од задовољства.

— Е добрааа! — рече с осмехом на лицу. — Сад у име Бога да почнемо!... Ваш је задатак као противника владиних, да владу нападнете најоштрије и да осудите њен политички рад и правац политике и спољне и унутрашње.

Свет се мало по мало поче прибирати, док се тек један пропе на прсте и диже руку, па процвиле слабачким гласом:

— Ја знам, молим господине, једну причу о опозиционару.

— Е, деде причај.

Грађанин се мало накашља, промрда раменима, па узе причати таквим тоном, да више изгледа да кукуриче, исто онако као што смо ми одговарали у основној школи и препричавали поучне причице:

— Била тако два грађанина: једноме било име Милан, а другом Илија. Милан е био добар и послушан грађанин, а Илија опак и неваљао. Милан је слушао своју добру владу у свему, а Илија је био неваљао и није слушао своју добру владу,

већ је гласао против владиних кандидата. И добра влада зовне к себи и Милана и Илију, па ће рећи:

— „Добри Милане, ти си добар и послушан грађанин; ево теби пуно пара и добићеш поред своје службе још једну с бољом платом. То рече, па пружи добром Милану пуну кесу с новцима. Милан пољуби добру владу у руку и оде весело својој кући".

Потом се влада окрете Илији, па рече:

— „Ти си Илија рђав и неваљао грађанин, зато ћу те ухапсити и одузети ту плату што је примаш, па ћу је дати добрима и ваљанима".

Дођоше џандари и одмах ухапсише рђавог и неваљалог Илију, те је много патио и ожалостио своју породицу.

Тако пролази сваки онај који не слуша свога старијега и своју владу.

— Врло добро! рече начелник.

— Ја знам, молим господине, чему нас учи ова прича! — рећи ће други грађанин.

— Добро. Кажи!

— Из ове причице видимо, како треба бити веран и послушан свакој влади, па да човек срећно поживи са својом породицом. Добри и послушни грађани не раде као Илија, па их свака влада воли! — говори опозиционар.

— Лепо, а шта је дужност доброг и послушног грађанина?

— Дужност је доброг и родољубивог грађанина, да се у јутру дигне из постеље.

— Врло лепо, то је прва дужност. Има ли још која?

— Има још.

— Које су?

— Да се грађанин обуче, умије и доручкује!

— Па онда?

— Онда изиђе мирно из своје куће и иде право на свој посао, а ако нема посла, онда иде у механу, где чека време ручку. У подне тачно долази опет мирно својој кући и руча. После ручка попије каву, опере зубе и легне да спава. Кад се добро испава, грађанин се умије и иде у шетњу, па онда у механу и, кад дође време вечери, долази право својој кући те вечера, а после вечере легне у постељу и спава.

Многи од опозиционара испричаше по једну мудру, поучну причицу и објаснише чему нас та прича учи. Затим опозиционари пређоше на своја убеђења и принципе.

Један предложи да се збор заврши и да сви заједно оду у механу на чашу вина.

Ту се мишљења поделише и мораде доћи до бурне дебате. Нико више није дремао. Дође гласање у начелу. По свршеном гласању начелник објави да је предлог примљен у начелу, да се у опште иде у

механу, и сад дође претрес у појединостима: шта ће се тамо пити?

Једни хоће вино и соду.

— Нећемо, — вичу други; — боље је пиво!

— Ја из принципа не пијем пиво! — вели један из прве групе.

— Ја опет из начела не пијем вино.

И тако се појавише многи принципи и убеђења и отвори се бурна дебата.

Неки поменуше каву (они су у ужасној мањини), а један између њих извади сат, погледа и рече:

— Три часа и пет минута! Ни ја сад не могу пити каву. Ја из принципа пијем каву само до три часа по подне, а после тога времена ни за живу главу.

Дође после многих говора, који су читаво после подне трајали, до гласања.

Начелник се, као ваљан представник власти, држао објективно и правично. Ничим није хтео утицати на слободу гласања. Сваком грађанину дозволио је да мирним, парламентарним путем дâ свој глас за своје убеђење. У осталом, сваком је то право и законом дато и нашто га онда одузимати?

Гласање је текло у највећем реду.

По свршеном гласању устаде начелник с важним, озбиљним лицем, као што доликује председнику политичког збора, и још важнијим гласом објави резултат гласања:

— Објављујем да је огромном већином победила група која је за вино и соду, затим долази мало мањи број фракције за чисто вино, за тим фракција за пиво. За каву су гласала тројица (двојица за слатку, а један за горчију) и најзад један глас за меланж.

Тај је и иначе, заборавих напоменути, био започео говор противу владе, али му маса заглуши грајом тај детињасти испад. Он онда мало доцније поче говорити како је противан и оваквом збору и како то и није збор опозиције, већ власти пало на ум да се прошали, али га и ту остали виком и грајом спречише да говори.

Начелник после тога поћута мало, па додаде:

— Што се мене тиче, ја ћу пити пиво, јер мој господин министар не пије никад вино и соду.

На једанпут се опозиција поколеба и изјавише сви да су за пиво (сем онога што је гласао за меланж).

— Ја нећу утицати на вашу слободу, рече начелник, и тражим од вас да останете при своме убеђењу.

Боже сачувај! Нико неће да чује за убеђење, и узеше доказивати како је то гласање случајно тако испало и да се и они сами чуде како се то десило, кад у ствари нико није тако мислио.

И тако се све то лепо сврши и одоше после дугог и мучног политичког рада у у механу.

Пило се, певало, напијане су здравице и влади и народу и у неко доба ноћи сви су се мирно и лепо разишли кућама.

Сутра дан начелник је послао шифром извештај влади о јучерашњем политичком збору. Извештај гласи :

„У мом се округу појавила јака политичка струја противника данашњој влади. Покрет сваког часа хвата све више и више маха, тако да се ја бојим да не дође у питање опстанак данашње династије. Употребљавао сам све мере, које сам могао, и сва средства, што сам их имао на расположењу, да спречим ово зло; али како се тај опозициони, управо револуционарни покрет јавио нагло, као бујица, то су сви моји покушаји били узалудни и револуционари су се насилно искупили у огромном броју јуче по подне на збор. Из њихових оштрих и дрских говора увидео сам, да су анархистичких начела и да у тајности сигурно спремају буну и преврат у земљи. На послетку после мучних и тешких напора једва сам успео да збор растурим, јер је могло бити велике опасности, пошто је један између њих чак претио, како ће они оборити монархију и увести републикански систем владавине.

„У прилогу под ·|. шаљем учтиво господину министру списак најопаснијих личности (ту је био као коловођа онај особењак што пије меланж, „цукервасер“, шта ли беше, затим она тројица што су били за каву) и молим за наређење, шта даље да предузмем у овако важним и судбоносним приликама по нашу земљу.“

Начелник је одмах после тако крупних услуга, што је учинио земљи и управи земаљској, добио одликовање и класу. Сви они опозиционари дошли су да му честитају, и на томе се ствар сврши.

После свршеног збора запитао сам био једног:

— Зар код вас нема људи што се баве политиком?

— Било је и тога.

— Па?

— Ништа!... Будалаштине!

— Што будалаштине?

— Остави се, молим те; ко ће да ми води политику?!... Почињао је то један!

— Па шта учини?

— Луд човек! Шта има да учини?!... Знамо га сви: и ко је и од куда је и чији је син и шта једе у кући. Отац му био мајстор, али последњи човек, а он отишао у школу, млатио се негде по свету, па до-

шао натраг и започео да ми прича: треба овако, треба онако, па не знам уређење, па закони, па устав, па грађанска права, па слобода збора, па избори... Мани, молим те, вазда је он бунцао којешта.

— Па шта му ти кажеш?

— Ништа! Шта да му кажем? Гледам га, па се смејем. Знам њега; нема хлеба честито да једе, а знам му оца и фамилију. И он да ми прича шта је устав и слобода?

— Можда зна човек?! — рекох.

— Остави молим те, бар њега знам колико је тежак.

— Па шта уради?

— Шта ће да уради?!... Чита неке књиге, трчи из места у место, агитује нешто, скупио неколико њих, држали неке зборове. Хапсише га, кажњаваше, протериваше. Кажем му ја једном: „Што се заносиш као дериште, те не гледаш свог посла. Видиш да си луд човек?!“

— Шта му други веле?

— Пукоше људи од смеја. Кад изиђе из затвора, па прође улицом, тек онда настане смеј:

— „Нађе ли устав?“ — упита га неко, а цела улица у смеј.

— Море што је било шале с њим то нема. Неки пут да се испреврћемо од смеја. И данас му остало име Тома Устав! — рече ми

онај и засмеја се тако да му сузе ударише на очи.

— Па шта је било с њим?

— Пропао је сиромах. Нема нигде ништа, а и службу му државну не даду... Будала. Његови другови по школи какве лепе положаје имају, а он тако. Није му нико крив. До душе, хвале га да је био од свију њих најспремнији и најинтелигентнији, ал' некако занесењак. Ништа није горе, него кад човек уврти себи неке бубе у главу. Нашао се он да исправља нешто. Целом свету добро, а он хоће нешто нарочито, као да га ми не знамо. Сиромах!...

— Шта сад ради.

— Море сад се опаметио, ал' доцкан! Ми га излечисмо од буба, а како је он био дурашан, ништа власти не би с њим учиниле. Него ми почесмо да терамо комедију, па га још ђаволи прозваше „Устав“. Тако данас, тако сутра, па почеше људи с њим да праве шале где стигну, где стану. Он се бори, бори, па малакса... Жао ми га јадника! Није био рђав!... Сад је паметан, озбиљан човек, не заноси се као пре. Повукао се готово сâм за се, па се слабо с ким и дружи. У сиротињи је, али га многи помажу. Свима нам га је жао, али сâм је крив...

— Како сад људи с њим?

— Лепо!... Сад га не исмева нико, воле га људи; а и жалимо га јадника!

*

Допаде ми се нешто, да у овој земљици живим што дуже времена. Учинио сам с многима и познанства. Неки красни људи. Мирни, тихи, кротки, као голубови. Једу, пију, дремају, по мало нешто посла гледају. Једним словом: срећни људи. Ништа не ремети дубок мир, нико не квари хармонију, никакав ветрић не уздрмава мирну, непомичну површину устајале позеленеле баре, ако би се с тим могло поредити друштво те заиста срећне земљице.

Ја сам из Србије донео тамо нешто мало мисли и нешто мало отрцаних идеала, што их наследих од старијих; али се и то мало изгуби у тој земљици и ја се као хипнотисан предадох слатком дремежу, па ми то поче годити. Тад сам видео, да и ми Срби имамо диспозиције врло јаке, да једног дана постанемо овако срећан народ, а томе нам иду на руку и саме прилике наше.

Тако су протицали дани мирно, нечујно, тромо, док се једног дана не поремети равнотежа друштвене хармоније.

*

Млад један човек изда на јавност збирку својих песама.

Песме су биле лепе, пуне дубоког, искреног осећања и идеала.

Цело друштво дочека књигу с негодовањем. Нико је није читао, нити је хтео читати; али коме год дође до руку, одмах направи лице кисело, претури листове, на два три места и пропипа листове, као да гледа квалитет хартије, одгурне књигу од себе, као какву најодвратнију ствар на свету, окрене с презрењем главу на другу страну и изговори јетко:

— Песме ?!... Којешта !...

— Ко зна?... Можда има лепих ствари ?! — додао би неко при таквом разговору.

Први се прекрсти, понамести се на седишту, па с изразом сажаљења на лицу мери свог друга и клима главом, па ће тек рећи:

— Ти си луђи него овај што пише ове трице! Ту шорне књигу врхом од прстију још даље од себе, с таквим изразом лица као да је додирнуо што нечисто, прљаво, а по том дода:

— Кад тако говориш, јеси ли ти читао ту књигу?

— Нисам.

— Е па?!

— Ја и не тврдим да је добро, али кажем: можда је добро!.. А јеси ли опет ти читао?

— Ја?! — упита први љутито као увређен тим питањем.

— Ти!

— Ја? — опет понови онај питање још љутитије.

— Ти, разуме се; кога другог питам?!

Први се прекрсти, слеже раменима и рашири руке, као да би тиме рекао: „Буди Бог с нама, шта овај пита“, али гласно не рече ништа, већ с неким чуђењем на лицу гледаше свога друга.

— Шта се крстиш? Питам те: јеси ли ти читао ту књигу песама, или ниси. Шта је ту као чудно?

Први се опет прекрсти, па после тек додаде:

— Питам ја тебе сад: јеси ли ти луд човек, или ниси?

— Којешта. Не разум те.

— Ни ја тебе.

— Шта имаш да разумеш и шта се ишчуђаваш?... Питам те: јеси ли читао књигу?

— Питам ја тебе јеси ли ти паметан? — опет ће први, за тим узе књигу, тресну је љутито по столу и узвикну:

— Па зар ове трице да читам. Макар да полудим, а при чистој свести ја то не читам... За тим додаде мало тише: Познајеш ли ти тога што је написао ове песме?

— Не познајем.

— Тхе!... Зато тако и говориш! рече први и узе махати руком, правећи лице још киселијим, као да тиме каже како је то пропала личност.

— Ти га познајеш?

— Познајем! изговори с омаловажењем, а лице тако направио, као да вели „Боље да ту будалаштину нисам урадио“, ма да је у ствари с тим истим човеком до јуче, док се год не појавише његове песме, био добар пријатељ и није у друштву никад о њему рђаво говорио.

Неки су опет овако разговарали, а разуме се нису хтели читати:

— Чудне бруке!... Песме?... Као да га не знам колико је тежак! — вели један.

— Како га није срамота?! — вели други.

— Човеку прво Бог памет узме, после он сâм себи чини зло.... Такве... море какве такве песме? — Много боље ћу ја сутра да пишем, али не подноси образ да се брукам, као што може неко.

Па и понашање променише људи према младом песнику.

Прође улицом, а људи се тек гурну и намигну један на другог.

— Добар дан! — јави се он.

— Добар дан, песниче! — одговори један, гледајући га испод ока, заједљиво.

— Здраво, здраво! — дода други с подсмехом.

— Добар дан! — прихвати трећи, с лицем пуним досаде, кисело, с омаловажењем.

Али ствар се, на жалост, није свршила само разговорима, који су се једнако свуда водили.

Јавно мњење окрете фронт према младоме песнику. Чак и оно што су му од пре приписивали у добре стране, сад му стадоше осуђивати, а ситне махне, које су му пре праштане, као и сваком другом, сад постадоше ужасни пороци. Пронађоше од једном како је подлац, пијаница, коцкар, некарактеран човек, шпијун, а сем тога и како је луцкаст.

— Нисам знао да је толико луд? — разговарају људи.

— Ја сам, право да ти кажем, увек примећавао, да с њим нису чиста посла.

— И ја, али није оволико био.

— Е сад је већ сасвим.

Почеше по друштвима да праве шале с њим, а где је год требало да сврши какав свој посао, сваки који му је могао сметати сматрао је за своју дужност да му смета, јер сваком се дух узбуни, чим га види, кад му сине кроз главу мисао: „Шта ми се ти ту правиш важан!... Песме, е чекај да видиш, умемо ми и овако“.

Што је најнесрећније, песме је посветио својој вереници, мислећи да је тиме обрадује; али је сирота девојка место радости

много пропатила и проплакала, јер ни њу није јавно мњење поштедело.

Отац девојачки беше ван себе од огорчења, што је у ту, по његову мишљењу, сулуду ствар уплетено и име његове кћери, па седе и написа овако писмо младом песнику:

„Господине,

„Ове Ваше трице и којекакве будалаштине и лудорије, с којима тера свет комендију по улици, могли сте посветити Вашем оцу, јер би то њему и приличило, пошто је иначе познат као последњи човек, као и Ви што сте, а не да у Ваше лудорије уплећете име моје кћери. На моју кућу нико до данас није пружио прста, нити ја хоћу да се име моје кћери исплаче по свачијим устима и стоји на Вашој сулудој књизи. Од данас да нисте се усудили преступити преко прага моје куће, јер сте поверење и добро моје према Вама вратили тиме, што сте ми кући нанели срамоту. У осталом, тражим да ми у року од пет дана дате сатисфакције, иначе ћу Вас, господине, пребити као мачку на сред улице, или где Вас нађем.“

Из те посвете исплетоше се читави шкандали; и како је млади песник био чиновник, то његов старешина овако достави господину министру:

„(Име и презиме сам заборавио, те се мора узети уобичајено Н. Н.). Чиновник

овога надлештва, који је иначе добар и савестан радник, у последње време толико се компромитовао некаквом збирком својих као бајаги песама, да због угледа државне службе исти не може остати, јер се бави неозбиљним послом, који не би доликовао ни пиљару, а камо ли једном државном чиновнику. Молим Господина Министра, да овога компромитованог чиновника удали из државне службе, или бар из овог места, докле год се не поправи."

Министар га премести.

Али на жалост земља мала, а рђав глас далеко иде, те га тамо још горе дочекају, и шта се друго могло радити, већ то чудовиште што пише песме министар, у интересу угледа државне службе, па чак и у интересу морала у јавном мњењу, мораде отпустити из државне службе.

Јавно мњење доби сатисфакцију, а ни једна се више песма младог песника не појави. Он се негде изгуби и нико за њега ништа није могао сазнати.

— Штета, млад човек! — говорили су.

— Па и није био рђав човек.

— Није, али ето кад га ђаво носи, да ради што нико не ради.

— Жао ми га грешног!

— Тхе, шта ћеш? Ко му је крив!

И брзо се поврати у друштву за часак поремећена хармонија, нестаде и тог мале-

ног таласића, што се уздиже на мирној, непокретној површини устајале воде, и друштво задовољно, мирно продужи и даље свој слатки дремеж.

Та мала неприлика, што је претрпе ово добро друштво, не остаде једина. Прође неко време, па се појави један млад човек, који изда своје научне списе.

— Ето ти сад: наука! Којешта!

Опет нико, разуме се, не хтеде читати списе младога научника, а сваки са дубоким, чак искреним убеђењем доказиваше да Бекић (тако се звао научник, кад се преведе на српски) не зна ништа.

— Бекић и научни списи! — довољно је било само то изговорити, па да цело друштво прсне у смеј.

— То код нас не може да буде. Каква наука, кад је још и Бекић пише! — говоре људи, а сви су се слагали, да то као и све друго може да буде само у страном свету.

И млади научник не само што није имао успеха, већ све живо сматраше некако инстинктивно за дужност, да с негодовањем дочека ту појаву.

Цело друштво као да у томе гледаше неку заразну болест и стаде се бунити и борити очајно против те опасности.

Једног сам упитао шта му је учинио тај научник?

— Ништа, — вели ми.

— Па што толико вичеш на њега?

— Тако; не могу да гледам да ми се ту свака шуша прави нешто.

— Шта се прави? Човек се бави науком и не ради ником ништа.

— Не знам га, брате. Молим те, каква наука? То код нас не може да буде.

— Што?

— Тако. Знам ја сваки од нас колико је тежак!

— Јеси ли читао?

— Боже сачувај; ваљда сам пао на теме. Наука и Бекић! — рече иронично и удари у смеј, а затим се прекрсти и слеже раменима, а рукама узе отресати, као да вели: „Не дај Боже ником такве бруке!“, па додаде:

— Толики људи паметнији од њега, па се не направише научници, а он да се нађе: срећа у кућу!

И поновише се опет сличне прилике као и с песником.

За младога научника чак пронеше глас, како је ради неких научних испитивања крао од пиљара крушке. Тиме се забављаше друштво неколико дана, слатко се смејући, па онда пуче нова брука.

— Знаш ли шта је ново? — упита један.

— Имамо научника! — одговори други.

— Море то је старо, него добио научник критичара!

— Таман посла! Која је опет то будала?!

— Богме, паметан критичар, таман према Бекићевој науци!

— Који је?

— Бекићка!

— Његова жена?

— Разуме се. Критиковала га дивно. Сад носи завијену главу. Ваљда ће доћи до памети. Боље му критике не треба.

— Шта је било? — пита онај радознало и већ се нестрпљиво спрема да ту новост протури даље.

— Ништа, само му неке Торичелијеве цеви оломила о главу.

И разуме се, ту долази сладак смеј; и пријатељи се журно растају, да ту пријатну новост пронесу даље.

То постаде душевна храна друштва.

— Чуо сам да си се одао на науку? — упита у шали пријатељ пријатеља.

— Може, — вели жена упитанога; само нек се чува да се и ја не одам на критику.

И опет смеј.

Често се цело вече друштво позабави препричавањем смешних ствари о научнику.

Сем тога наравно да су младоме научнику чињене сметње где се год окрене. Сваки је сматрао за задатак, да га дочека опорије него дотле што га је дочекивао, само зато што се млати, па хоће он нешто, што не ради нико други, а други нико, разуме се, неће да ради лудорије, као паметан човек,

јер је код њих на свагда утврђено правило за све што би се предузело:

— Батали, молим те, то код нас не може да буде!....

Научник се борио, борио, па се уморио. Савлада друштво и њега, савлада га ради угледа свога, и научник се изгуби некуд. Нико о њему не чу ништа више.

— Жалим га грешника! — сажаљевају га. — Није онако био рђав.

— Тхе, ко му је крив!

*

После неког времена појави се неки млад сликар. Изложи слике и очекиваше суд јавног мњења. Слике нису биле рђаве. Ја сам их као странац једини и гледао, а од домаћих не хте нико отићи. Поновило се исто оно, што је било и с песником и научником, и опет се, и ако нико слике није ни видео, упорно тврдило:

— Сликар, будалаштине! Остави трице, молим те!... То код нас не може да буде!

Јавно мњење осу, што се каже, дрвље и камење на сликара, све ступи у бојни ред против те нове напасти. Та грозница трајаше, док се и млади сликар не изгуби, и опет уморено друштво после толике борбе, да беду од себе уклони, продужи своје слатко дремање.

*

Таман друштво у најслађем сну, а разбуди га један млади композитор свирањем својих нових композиција.

— Е, ово је већ безобразлук! — јекну увређено друштво трљајући очи.

— Од куд сад ова напаст?

Али с њим се брже сврши. Пронађе власт (и она је мало била прилегла, да проспава слатко и мирно) да те композиције draже народ на буну и, разуме се, млади композитор због свог свирања би затворен, као революционар.

— Тако, разуме се, шта ту дурличекао будала! — рече јавно мњење задовољно, зену слатко, окрете се на другу страну и заспа цело, целцато опет слатким, дубоким сном.

Паметни људи: каква музика, какви бакрачи! „То код нас не може да буде!"

Још се две три оваке појаве десише, и то беше све.

*

Тако у овом друштву прође сваки, који год хтеде предузети какав рад. И политичар и економ и индустријалац, сваки је морао пропасти.

Сетим се једног познаника, Србина, а ми их имамо таквих доста.

Човек доста имућан, живи од прихода;

једе, пије, задовољан и не трпи никог што ради, а он сâм ништа не ради.

Пуначак, трома хода, иде улицом, а лице направи зловољно, кисело. Љути се на све што само личи ма на какав било посао и рад.

Прође поред бакалнице. Застане, клима главом с презрењем, па јетко изговори:

— Бакалин!... Трице! То ми је бакалин, као да га не знам! Наређао три четири тањирића, па се начинио трговац! Изеде ме свака мука!

Прође, рецимо, поред гвожђара и застане. Гледа са истим презирањем и дода јетко, пакосно:

— И он гвожђар! Обесио три четири ланчића о зид, па се начинио трговац... Којешта!... Изедоше ме којекакве будале!

Тако прође по целом месту и пред сваком радњом, па ма каква била и ма чија, застане и прогунђа љутито:

— Којешта, и тај нешто ради, као да га не знам?!...

Причајте му о чему хоћете и о коме год хоћете што нешто ради и предузима, он ће сваког наружити и омаловажити.

— Познајеш ли Мику?

— Познајем! — вели с досадом, кисело.

— Диже фабрику?

— Будала! Он и фабрика!... Е то ће тек бити фабрика. Којешта!

— Марко покреће лист, — кажете му.

— Марко покреће лист !?... Будала! Као да га не знам !... Којешта, Марко и лист! О, што ме љуте којекакви лудаци.

Нико за њега не вреди. Свакога, ако би само и помислио да какав посао предузме, одмах прогласи за будалу.

Штета те још више таквих немамо, али постепено напредујемо и неће дуго проћи, а у изгледу је да стигнемо ову идеалну земљицу, у којој сам провео неко време.

*

На мирној површини устојале, смрдљиве, водене масе, по којој се ухватило зеленило, појавило се, искочило неколико таласића, жудећи да се отму, да полете некуд више, али се брзо вратише маси, зеленило опет све покри и мирну површину ништа више не уздрма, никакав се талас више не подиже.

Ух, како се осећа задах устојале воде, која се не миче! Дави, гуши. Ветра дај, да крене непомичну трулу масу.

Нигде ветрића....

УКИДАЊЕ СТРАСТИ

Ми смо Срби, хвала милостивом Богу, свршили сва своја посла, па сад можемо, онако тек у доколици, зевати до миле воље, дремати, лешкарити и спавати, па кад нам се и то досади, можемо, шале ради, навирити, да видимо шта се ради по другим несрећним земљама. Кажу — Боже нас спаси сваке беде и напасти, и далеко им лепа кућа — како има земаља, где се људи једнако крве и кавже око некаквих права, око некакве слободе и личне безбедности. Кожа се најежи човеку, кад помисли на такве несрећнике, што још нису расправили своје домаће ствари, а ми стигли чак да уређујемо Кину и Јапан. Сваким даном идемо све даље од своје земље, и ако потраје овако, наши ће новинари почети доносити дописе с Марса, Меркура или, у крајњем случају, с Месеца.

И ја сам члан овог срећног народа, па, ето, хоћу, не бих ли задовољио моду, да вам причам о некој далекој, много далекој

ваневропској земљи и шта је у њој било давно, врло давно.

Не зна се тачно, где је била та земља, како се звао народ у њој, али по свој прилици није у Европи, а народ се могао звати ма којим именом само не Србима. У томе се слажу сви старији историци, а нови ће можда тврдити и обратно. У осталом, то наш посао и није, те ја остављам ту ствар, па ако ћу се и огрешити о обичај, да треба говорити о ономе, што не разумемо, и радити онај посао за који нисмо.

Зна се поуздано, да је тај народ био веома покварен и неваљао, препун порока и рђавих страсти, те ћу вас о томе и позабавити овом причицом.

Наравно, драги читаоци, ви не можете веровати на први мах, да је могло икад постојати тако покварених људи, али знајте, да сам ја све ово радио према старим записима, које имам у рукама.

Ево, у тачном преводу, неколико достава разним министрима.

„Земљоделац Н. Н. из Кара данас је после орања свратио у механу, те пио каву и страсно читао новине, у којима се напада на данашње министре...“

„Учитељ Т.... из Борка, чим изиђе из школе, скупља око себе сељаке и наговара их, да оснују певачку дружину. Сем тога овај учитељ игра клиса са шегртима, а са сво-

јим ученицима дугмића, те је тако врло штетан и опасан. Неким сељацима је читао књиге и нудио им да купују. Ово се зло не може трпети, јер развраћа целу околину и подмеће мирним и поштеним грађанима, како траже слободу, а у самој ствари он непрестано говори, како је слобода слађа од свега. — Пуши страсно и пљуцка кад пуши."

„Свештеник Ђ..... из Сора после службе у храму ишао је на политички збор у оближњи град."

Ето видите, какве бруке у свету није бивало.

Пазите даље:

„Судија С.... данас је гласао за општинску управу. Овај срамни судија прима опозициони лист и страсно га чита. Усудио се да у суду каже, како није ништа крив један сељак, који је оптужен за увреду и противстајање власти, што је пред сведоцима казао, како неће ништа пазарити у дућану кмета Габора. Осим тога тај исти судија изгледа замишљен, а то је јасан доказ, да је пун порока, а сигурно смишља какву крупну заверу против данашњег режима. Треба га оптужити за увреду господара, јер он и иначе не може бити пријатељ династије, кад иде на кафу код Мора кафеџије, а Моров деда је био добар познаник са побратимом Леоновим, који по-

крете онај метеж у Јамбу против доглавника на двору деде данашњег владара!“

Имало је још и горих људи у тој несрећној земљи. Читајте само ову доставу:

„Адвокат из Тула заступао је неког сиромашка, чијег су оца убили лањске године. Тај адвокат страсно пије пиво и иде у лов, а, што је још најгоре, основао је неку дружину за потпомагање сиротиње у нашој околини. То је тај дрски изрод, који говори да су државни шпијуни најгори људи!“

„Професор Т:... данас је трчао по граду с разном белосветском дечурлијом и крао од пиљара крушке, а јуче је праћком гађао голубове и разбио прозор на једној државној згради. То би му се могло и опростити, али он иде на политичке зборове, гласа на изборима, разговара с грађанима, чита новине, говори о државном зајму, и какве још покоре не чини на штету наставе!“

„Сељани из Вара почели су правити нову школу, и, како изгледа, тим ће се пороком заразити цела околина. Треба што пре сузбити ту гадну струју, штетну за државу!..“

„Занатлије из Вара оснивају читаоницу и скупљају се свако вече у истој. Та страст је ухватила дубок корен нарочито код млађих, а старији се носе мишљу, да се сем читаонице оснује — занатлијски пензиони фонд. Ово се не може трпети у нашем крају,

јер служи на саблазан свију поштених људи, који не грде министре!... Један занатлија чак хоће поделу рада!... Грозне страсти!...“

„Сељаци из Падоа траже општинску самоуправу!“

„Грађани у Троји хоће слободу избора.“

„Многи овдашњи чиновници раде савесно свој посао, а један сем тога свира у флауту и зна ноте!“

„Писар Мирон страсно игра на забавама и једе слано семење уз пиво. Треба га отерати, да би се излечио од тих страсти.“

„Учитељица Хела купује цвеће сваког јутра, те тако саблажњава околину. Не може се трпети, јер ће нам покварити омладину.“

Ко би још могао изређати све гадне страсти тог несрећног народа? Довољно је рећи, *да бејаше само десет ваљаних и честитих људи у целој земљи*, а све остало, и мушко и женско, и старо и младо, покварено, што но веле, из темеља.

Шта мислите, како је могло бити овој десеторици добрих људи, у овој поквареној земљи?... Тешко, врло тешко, а највише због тога, што морадоше гледати пропаст своје рођене земље, коју тако жарко љубљаху. Нису спавали ни дневи ни ноћи од бриге: како ће поправити своје грешне суграђане, како ће земљу спасти од пропасти?

Пуни жарког родољубља, пуни врлина и племенитости, бејаху у стању поднети све жртве за срећу отаџбине своје. И једнога дана стегоше јуначко срце, приклонише главу пред вољом горке судбине, која им досуди тежак терет, и постадоше министрима, узевши на себе племенити задатак, да земљу очисте од греха и страсти.

Учени су људи, али тек није било лако извести тако тешко предузеће.

Најзад једном, што бејаше најглупљи (то је у том народу значило најдуховитији), кресну кроз главу мисао, да треба позвати Народну Скупштину, али да у њој решавају странци. Прихватише сви ту дивну идеју, и узеше о државном трошку, под најам, две стотине људи, а толико похваташе неких странаца, који су се случајно затекли у тој земљи због трговине. Бранили се ови, отимали, али сила Бога не моли!

Тако се слеже четири стотине странаца, да буду посланици, и да решавају разне ствари за срећу земље, да буду израз народних жеља.

Кад тако свршише посао и нађоше довољан број људи, које наименоваше за народне представнике, одмах после расписаше и изборе народних посланика. Немојте се томе чудити, јер је такав обичај владао у тој земљи.

Отпочну скупштинске седнице. — Решава се, говори се, дебатује се... Није лако свршити тако важан посао. Све је било лако и иде брзо, али чим се дође на страсти, одмах се наиђе на тешкоће. Док се неко не нађе, те предложи, да се донесе решење, којим се укидају све страсти у земљи.

— Живео говорник, живео! — проломи се у скупштинској дворани радосни усклик из свију грла.

Сви прихватише одушевљено предлог и донесе се одлука:

„Народно Представништо, увиђајући да страсти сметају напретку народном, налази се побуђено, да донесе још и ову тачку у новом закону, која ће гласити:

„Од данас страсти престају и укидају се као штетне по народ и земљу.„

Није прошло ни пет минута од како је закон о укидању страсти потписан и за њега знађаху само посланици, а да видите шта се дешавало по народу, у свима крајевима без разлике.

Довољно је, да вам наведем само у преводу једно место из нечијег записника.

Ево од речи до речи тог записника:

„ . . . . Пушио сам страсно. Чим се пробудим, одмах за цигару. Једног дана се пробудим и узмем кутију с дуваном, те

завијем (по обичају) цигару. Некако ми непријатно (тада је баш онај посланик предлагао), док од једном осетих, како ми рука сама задрхта, а цигара паде; погледам је, па са одвратношћу пљунем... „Више нећу пушити“, — помислим, а дуван ми се учини гадан, па не могу да га гледам очима. Чудим се, шта то би од једном, и изађем у двориште. Кад тамо, имам тек шта видети! Пред вратима мој сусед, једна древна пијаница, који није могао без вина ни часа: стоји човек трезан, а гледа преда се и чешка се по глави.

— Ево вино, донех, — рече му момак, и пружи боцу, као и обично.

Мој сусед дохвати боцу, па је тресну о земљу и она прште на сто комада.

— Ух, гадне ствари! — викну он с гнушањем гле́дећи просуто вино.

Ћута за тим дуго, па заиска слатко и воду.

Донеше му, те се послужи, па оде на посао.

Његова се жена заплака од радости, кад виде, како јој се муж нагло поправи.

Један опет мој други сусед, што страсно читаше новине, седи крај отворена прозора, па и он нешто преображен и чудно изгледа.

— Јесте ли добили новине? — питам га ја.

— Не бих погледао више новине, тако ми нешто одвратне! Сад баш мислим, да узмем читати археологију или грчку граматику!... — одговори овај, и ја прођох, те изиђем на улицу.

Читава се варош преобразила. Један страстан политичар бејаше пошао на политички збор. Иде човек улицом, па се тек од једном окрете и потрча натраг, као да га ко јури.

Зачудих се шта му би, те га упитам, што се тако нагло врати?

— Пођох на збор, па ми тек од једном паде на ум, да је боље ићи кући, те поручити какву књигу из пољопривреде и домаће индустрије, па читати и усавршавати се у раду. Шта ћу на збору? — вели овај, па отрча кући, да изучава ратарство.

Нисам се могао начудити чуду, шта се почини од једном, па се вратим кући, те узмем претурати психологију. Хтео сам да прочитам место о страстима.

Наиђем на лист где пише „Страсти“. Остао само наслов, а оно све друго побелело, па као до никад ништа није ни писано!!...

— О, шта је сад ово, за име Бога ?! —

У целом граду нигде не можеш наћи рђавог и страсног ма у чему, па ипак и стока постаде паметнија!

Тек сутра дан читамо у новинама скупштинску одлуку, да се све страсти укидају.

— А, ха, то је даклем! — виче свако. Чудимо се ми шта би с нама, а оно видиш, Скупштина укинула страсти!

Овај записник довољан је, да објасни, шта је бивало у народу, кад се у Скупштини доносио закон о укидању страсти.

После већ бејаше знано свима и свакоме, и чуђење престаде, а наставници су у школама предавали својим ученицима о страстима овако:

„Некад је било у душама људским и страсти, и то је био један од најзаплетенијих и најтежих делова из психологије; али решењем скупштинским страсти су укинуте, те тако сад нема те партије у психологији, као год ни у души људској. Страсти су укинуте датума тога и тога, године те и те.“

— Хвала Богу, кад их не морамо учити! — шапућу ђаци, задовољни том одлуком скупштинском, јер за идући час треба само да науче:

„Тога и тога датума, године те и те, решењем скупштинским укинуте су све страсти, и тако их више нема код људи!...“

Чим то изговори без погрешке, добије одличну оцену.

Ето, тако се нагло спасе тај народ од страсти, поправи се, па од тога народа, по неким предањима, постадоше анђели!...

МОДЕРНИ УСТАНАК

Боже мој, шта све мени у сну не дође! Сањају без сумње и други људи луде и глупе снове, али их ваљда не пишу, а ја од некуд имам ту манију, па чим просањам какав чудан сан, а ја одмах перо у руку, па пиши, да бих дао прилике, да се и други чуде.

Заспао сам у вече мирним и дубоким сном, и сан ме пренесе у доба од пре сто година, али само што то доба није онако како га и ја и сви ми знамо из историје, већ сасвим другојачије. Једно што је у мом сну једнако са ондашњим временом, то је што Србија као није ослобођена и њом владају Турци. Осећао сам се као да не сањам, већ као да је све на јави. Турци владају Србијом: имају, као, министарства, надлештва, уређење, чиновнике, све, све, као ми данас. Београд исти као и ово данас: исте улице, исте куће, исто све, само што су на многим радњама и државним зградама турски натписи, а по улицама пуно Турака, и ми Срби, исти ови који смо и данас, срећемо се с њима и поздрављамо:

— Сервус, Јусуфе!

— Сервус!

То је поздрав с њиховом фукаром, најнижом класом, а већ кад прође ко од бољих, или чак власт, онда се клекне на колена, скине капа и обори поглед земљи. Што је најчудније, има и Срба у турској полицији. Буди Бог с нама, али то ми у сну није ни мало било чудно.

Министри и великодостојници пролазе улицом у чалмама, с дугим чибуцима, лаганим ходом, намрштени. Све метанише и клања пред њима, а они би тек овог, оног удостојили благовољењем и пажњом, што би га чвркнули по глави чибуком и допустили му да им на тој почасти срдсрдно и понизно захвали.

Ми исти ови, ми данашњи, само што као нисмо слободни грађани као данас, већ раја, што стрепи и за главу и породицу и за имање своје.

Турци нас ни мало не штеде. Једне од нас хапсе, неке окивају у тешке окове, неке прогоне, неке изгоне из државне службе, и какве још зулуме не измишљају за нас, верну и послушну рају.

Тако исто из унутрашњости Србије стижу непрестано црни гласови, како су неког из народа насилно лишили имања, некоме за порез продали и кућу и кућиште, па му још опалили педесет дегенека, неког

убили, неког на колац набили, неког прогнали из места рођења. Кнежеве окивају и хапсе, само ако дигну глас противу насиља, па узимају друге, који турским свирепим властима иду на руку; у свете храмове уводе своје пандуре, те камџијама бију свештенике, који год не би помагали турско неваљалство.

— Докле ћемо трпети ово насиље и зулуме? — упита ме, као, на улици једном неки мој добар познаник, кога су Турци тек пре два, три дана пустили из тамнице. То је (тако сам га у сну познавао) сиромашан, храбар и одважан човек, али је због свог понашања према Турцима много патио и страдао, те су га многи Срби избегавали, да због дружења с њим не навуку на себе мржњу Турака.

— Тхе, шта ће човек да чини?! — процедим кроза зубе и обазрем се на све стране, да ко не слуша наш разговор.

— Како шта ће човек да чини?! — упита он мене и погледа ме оштро у очи.

— Тако, шта може да се ради?

— Да се бијемо! — рече он.

Мени као да неко поткоси ноге, те се чисто занијах и од страха једва промуцам:

— С ким?

— С Турцима, ја с ким другим? — опет ће онај оштро.

Заиграше ми разнобојни колутићи пред

очима, и од неког страха нехотично стукнем назад.

— Али, али... а... али.... почнем муцати.

— Шта али, нема ту али, треба се бити, па квит! — викну мој познаник љутито, па ме остави и оде.

Стојао сам дуго на том месту, као окамењен од чуда. Нисам могао да се приберем. У то наиђе други један од мојих добрих пријатеља. Поздрави се и зачуди га моја забринутост, збуњеност.

— Шта ти је? — упита.

Испричам му разговор с првим познаником.

Он се насмеја гласно и удари ме руком по рамену.

— Ха, ха, ха, ха!... Па зар ти не знаш њега?... Ха, ха, ха, ха!... Зар не памтиш да је он увек био тако на три ћошка!... Шта каже: да се бијемо!... Ха, ха, ха, ха! Лепо, Бога ми. Ни мање ни више, него вас двојица објавите турској царевини рат!... Ха, ха, ха, ха!... Боже мој, луда човека! — рече ми пријатељ, а засузио од слатког смеха.

— Чудан човек, — рекох.

— Луд, није чудан. Хоће он да исправи криву Дрину и да се бочи с Турцима! То је луд човек. Шта му је то користило? Апшен, окиван, бијен, — то му је сав ћар; а већ што је упропастио и себе и своју по-

родицу, то да не рачунам. Има још таквих занесењака. Нека се теши, што има још ко да му прави друштво! — примети мој пријатељ, па се тек опет засмеја:

— Ха, ха, ха, ха!... Рат султану, па то ти је! — изговори, па опет удари у смех.

Дође и мени цела ствар смешна, те се узесмо оба смејати.

*

Чудан је сан, јер у њему ништа није тачно опредељено; и, што је најлепше, човеку све то изгледа природно, истинито. Тако је и са мном било у овом сну.

Као у Београду сам, а у исто време и у неким планинама, по брдима, с људима из народа, а у шуми, мрачној, пространој, усамљен, скривен један лепо намештен, елегантан хотел.

Онај мој познаник, немирни и ратоборни, позвао је као нас тридесет виђених људи из свију крајева, да се договоримо шта да се ради од зулума турског. Турци су почели из дана у дан, с часа на час, чинити све већа и већа зла, тако да смо се морали озбиљно забринути и размислити: шта да се чини у тој општој народној невољи.

У једној пространој соби тога неког хотела искупило се нас десетак и разгова-

рали смо уз *меланж* о обичним свакодневним стварима, чекајући на остале.

Ја сам као професор у некој школи, те сам причао, како ћу идућег часа предавати о Торичелијевим цевима; један трговац је причао, како му Турци много више пазаре у дућану него Срби; један опет, не знам шта беше, прича, како је јуче ударио мачку, па пребио тако диван штап; али ће га, вели, оправити. Један сељак исприча, како му крмача једе пилиће, па се чуди човек шта с њом да ради, а добра крмача од добре пазрзме.

И тако смо ми разговарали, а један по један долажаше од оних виђенијих, који су позвати на овај важан тајни договор.

Дође још десетак и мало постоја, па почеше стизати *визиткарте* са садржајима: „Не могу доћи због важног посла. На све што будете решили пристајем...“ „Спречен сам послом; пристајем на све што решите...“ „Морам ићи кројачу, да пробам одело; извините ме за данас...“ „Жао ми је што не могу доћи, јер морам ићи на станицу, да дочекам тетку. Јавила је да данас возом долази“ — и већ вазда је било важних разлога, који спречише и остале позване виђеније људе да дођу на овај састанак.

Кад се није имало више на кога већ очекивати, устаде сазивач и уздрхталим гласом поче:

— Нису сви дошли. Нису хтели, или нису смели, све једно. Можемо и нас двадесет у двадесет крајева наше земље много учинити. Зулум и насиље турско превршили су сваку меру. Даље се ово не сме, нити може трпети. Ни једноме од нас није сигурна глава на рамену, а камо ли имање. Па зар ћутке и скрштених руку и погнуте главе да чекамо, када ће на нас доћи ред да нам се глава котрљне по ледини, или ћемо презрети част наших породица, па пустити Турке, ради живота свога и комада хлеба, да нам кћери и жене бешчасте, да нам руше цркве, да нас бију камџијама по путу; или ћемо можда још ласкати тим нељудима и хвалити њихов зулум, да бисмо могли угодно живети. А нашто и тај живот, који не може бити частан? Нашто нам свила и злато, кад изгубимо и веру и народност, и част и образ? Не, браћо, овако се више не дâ трпети. То даље не сме остати.

— Не сме остати!... Којешта. Лако је то рећи: не сме остати, ал' ко ти то слуша? Шта можеш да радиш? Говориш као да си руски цар, па тек само викнеш Турцима: „Тако не сме више бити", а они сви пред тобом на колена. Питам ја тебе, шта ћемо ти и ја и ми сви да радимо? — прекиде му реч један од нас, који се одликоваше мудрошћу и опрезношћу.

— Много ми можемо; и ако ми затражимо да буде боље, боље ће и бити. Наша жеља може у часу постати заповест.

Неколико виђених слегоше раменима и са изразом лица, згледајући се, као да се питају и одговарају један другом запрепашћени од чуда: „Шта је овом човеку?“. „Бог би га свети знао!“ Опет измењаше погледе и сад је израз лица говорио: „Луд човек!“

Један га је опет, седећи према њему, налакћен на сто, са полуотвореним очима, гледао, управо мерио, некако тужно, не говорећи ништа, дуго, па тек онда отвори очи мало више и погледа га презоко, некако презриво, са омаловажавањем, па процеди кроза зубе тромо и развучено:

— Тхе...! — затим окрете главу у страну и узе с неком досадом лупкати прстима по столу.

— Разговарамо се! — рећи ће опет један из угла иронично.

Онај, што се највише одликоваше мудрошћу и опрезношћу, устаде и стаде пред нашег плаховитог друга, скрсти руке на груди, па га узе мерити од главе до петâ, па поче, као човек пун искуства, који говори с неразумним младићем:

— Лепо, молим те, што смо ми овде дошли и шта ти хоћеш?

— Ми смо дошли да се посаветујемо, како ћемо једном учинити крај овој тира-

нији, овом насиљу турском. Овде смо се пробрали понајвиђенији из целе земље, па да заједнички потражимо лека! — одговори му сазивач одмереним гласом, пуним вере у добро.

— Добро, то и ми хоћемо.

— Па кад хоћемо, шта више чекамо? Чувамо вајно главе, а и њих ћемо погубити, али онда кад изгубимо и понос и образ! — плану први и тресну песницом о сто тако силно, да се многи измакоше мало даље.

— Робом икад, гробом никад! — добаци неко.

— Оставите ви остали, да ми најпре разговарамо, — рече опрезно нама, а затим се опет окрете плаховитом речима:

— Лепо, молим те, кажи ти мени, шта мислиш да треба радити? — упита хладно, с пуно такта.

— Да се бунимо против Турака. Да кренемо људе сваки у свом крају, па да убијамо и ми њих, јер они нас убијају те убијају. Другог лека нема, нити га може бити!

Једни се насмејаше на ове плахе, ватрене речи као на детињарију; једни се бојажљиво обазреше око себе, а неки направише пакосне, заједљиве шале на рачун тог неозбиљног говора.

— Добро, велиш да се бунимо? — пита опрезни.

— Да се бунимо! — одговара онај одлучно, а у очима му сева варница.

— С ким ћеш? Деде, с ким ћеш!?

— Ја, ти, овај, онај, ми, сви ми, народ!

— Што говориш којешта?... Где је народ, с ким си се договарао?

— С тобом, с овим људима овде.

— Па шта смо ми?

— Како, шта смо?

— Тако, питам те!

— Људи.

— Јесмо људи, то видим, него колико је нас овде?

— Двадесет.

— То ми кажи. Двадесет, разуме се, а то није ништа! Ха, ха, ха!... Двадесет!

— То је много, јекну плаховити, јер нас двадесет смакнемо двадесет Турака у двадесет разних крајева, а сваки од нас може имати бар по три добра и верна друга, а сваки од њих може то исто учинити. Нека се само почне, па ће после прићи још незадовољника и осветника, којима је живот и иначе омрзао. Нека се направи лом и покољ, па шта Бог дâ; сами ће догађаји, кад се почну развијати, указати прави пут којим треба поћи.

— Многи се презриво насмејаше, а опрезни су га гледали испод ока, климајући главом као да га сажаљевају због таке неразмишљености, па ће рећи:

— То тако тек, скочимо нас двадесет, па убијемо двадесет Турака, а они се остали поплаше, па неки утекну у Азију, неки поскачу у воду.

— Сви сте ви кукавице! — викну плаховити и тресну по столу.

— Добро, молим те; ево ја пристајем на твој план, па нека пристанемо сви овде. Добро, то је двадесет, и у најбољем случају нек скупи сваки од нас још по десет друга, то је двеста, па претпостави, да се деси редак случај — али добро, може и то бити — убије сваки по двојицу Турака у сваком месту; па нека уз двеста људи пристане још толико, рецимо; па нека Турци стоје, да их још толико поубијамо као муве, — па шта је с тим учињено?

— Много.

— Много, али зла по̀ нас. Наљутимо само Турке и султана, па онда гледај куда ћеш. Онда би видео, драги мој, како ти је мудар предлог.

— А ваљда се народ неће придружити, кад види започету борбу? Нећемо ни ми лећи на друм, да нас Турци газе, него се тући из заседа.

— Народ, народ!... Говориш као дете. Не иде то тако, брате мој! Да се тучеш! Лепо, хајде сви да се тучемо! А жене и децу да обесимо о клин? Или да их оставимо да их Турци пеку? Ето, ти имаш деце, па тако

и други и трећи. Сутра погинеш, а породица ?!

— Неће сви изгинути. На то нећу да мислим. Шта дâ Бог!

— Па о чему да мислиш?

— Да се бије, па на шта изиђе.

— Опет ти говориш као дете. Да се бијеш, да се бијеш, а не мислиш на последице. Ето, и то да ти попустим; хајде, нека породице нико не дира, и још нека буде најбољи случај, да Турци поспе за месец дана, па да ми искупимо и двадесет хиљада бораца, па с чим ћеш после да ратујеш?... Камо ти оружје, камо барут, олово, храна, за војнике? Немамо гроша, убита сиротиња, раја. Нити хлеба, ни уз хлеба, ни оружја ни џебане — па да се бијемо!

— Нађе се то, кад људи прегну! — вели одушевљени.

— Нађе се. Лепо, ето и то претпоставимо, и ако је немогућно. Дакле, имаш двадесет хиљада војника с добрим оружјем, имаш топова и добрих тобџија, имаш хране, џебане, свега. Па шта?... Опет ништа. Гурне царска војска, па нас прегази за дан, и шта смо урадили? Зло!... Толики би људи били повешани и ударени на коље, толике породице стављене под мач, а и оно што остане трпеће горе муке него ли сада. Тако ти је то; а камо ли што од свега тога нема ништа; него кидишемо нас не-

колико, па ил' убити кога ил' не убити, али Турци побише све нас и истребише до деветог колена.

— Па нека изгинемо; и овако нам живот не вреди!

— Ниси ти сâм. Имаш ти своју породицу. Не припадаш ти само себи, већ мораш водити рачун и о породици.

— Разуме се; нашто је то гинути у лудо без сигурна успеха? Па још не само гинути, већ убијати своју породицу, о којој се морамо старати! — прихвати реч један.

— Та о томе не треба ни говорити! — рече други.

— Ја да сам сâм, па да гинем — једанпут се мре; али имам мајку самохрану! — рече трећи.

— Море, ти мајку, а ја поред мајке жену и петоро деце! — вели четврти.

— Ја имам сестру, о којој се старам! — вели пети; није ми за мене, ал' бих и њу убио својом лудошћу.

— Ја имам државну службу и од тога храним и старе родитеље и породицу! Не треба да ме убију, него само да ми одузму ту кору хлеба што је поштено зарађујем, па смо убијени и ја и моја породица. А да се пита човек, зашто све то? За лудост! Куд је било, да двадесет људи покрене рат с голом рајом против једне царске уређене и силне војске. Боље би ми било да узмем

пиштољ, па да се убијем; и то је паметније; бар ми онда не би породицу дирали! — доказује шести.

И ја сам такође нашао важан разлог због државне службе.

Један опет вели:

— Ја до душе јесам сâм, али имам и ја, као човек, својих личних обавеза, које ми сметају. Своју главу не жалим, али за мудру ствар, а не гинути лудо и наносити тиме штете општој ствари. Треба на томе радити, али смишљено, опрезно.

— Тако је! — одобрисмо.

— О томе, молим вас, не може бити ни говора, бар у оваквим приликама, кад земљиште није спремљено. То би значило подизати кров, а немаш куће. Ни једнога од нас нема, коме на срцу не лежи добро ове земље; па баш зато треба радити с планом, с организацијом, постепено, темељно! То је тиха вода, али брег рони. Него, браћо, да оставимо ми на страну оно што је немогућно, па да видимо шта се у овим мучним данима може учинити; да се о свему договоримо, и да добро размислимо о свему — узе разлагати онај мудри и опрезни.

— Тако је! — одобрисмо од свег срца ваљане разлоге стишана, озбиљна човека, пуна искуства и дипломатског тона.

— Устанак дићи, то је ствар велика и крупна, али треба имати на уму и моћи

предвидети све последице, било добре било рђаве, по наш народ, па тачно определити: има ли смисла бацити толико жртава, или је боље и паметније одложити то за згоднији моменат. Па и то размислити онда, кад је већ устанак припреман деценијама година. А сад нека види наш поштовани друг, шта ту све треба, ако ми мислимо паметно почети:

1. Треба основати нарочити одбор и у сваком месту пододборе, који имају да припремају и управо васпитавају народ за устанак;

2. Треба тајно скупљати од народа новац, да се образује фонд за набавку оружја и свију ратних потреба; а то би била најмање сума од десетак милиона динара;

3. Треба такође основати фонд удовички и за издржавање нејачи остале без родитеља, који изгину у рату. Тај фонд треба да је негде на страни и у сигурној банци, а мора износити најмање сто милиона, да би могле наше пребегле породице пристојно живети на страни;

4. Основати инвалидски фонд и болнички. И ту треба грдна сума. Изгуби неко руку, ногу, па да не мора просити, већ да се има одакле лечити и пристојно издржавати;

5. Осигурати пензију борцима, јер сваки борац за пет година може се ставити

у пензију: *борац у пензији.* Није ни право да изнурен, уморан од ратних напора, умре у беди и сиротињи, већ да оде човек где на страну, да бар до смрти пријатно проживи;

6. Треба припремити бар две, три јаке суседне државе, које би нам помогле, у случају да не успемо у предузећу;

7. Кад се припреми за прво време добро оружаних и извежбаних бар шесет хиљада бораца, онда треба у тајности покренути један родољубиви лист, да се људи добро обавесте.

— Тако је! — чу се глас већине.

— Е, господо, мене извините, — рече један трговац; — имам посла у дућану. Што решите пристајем.

— Мени стрина путује лађом, па морам да је испратим! — рекох и извадим часовник, те погледам време.

— Ја морам да изведем жену у шетњу. Извините ме, а пристајем на оно што решите! — рече један чиновник и погледа у сат.

— Станите људи. Немојте се разилазити, док не утврдимо шта ћемо с листом! — чу се нечији глас.

— То је лако. Главно је то да смо сви сложни, да пошто се учине све ове припреме, које је мудро и тактично поређао поштовани говорник, треба покренути родољубиви лист! — рекох.

— Тако је, тако је! — чу се са свију страна.

— Онда да изберемо тројицу, да о свему томе добро промисле, а и да напишу детаљан програм листа, који би требало назвати *Борба!*

— *Крвава Борба!* — предложи неко.

— *Крвава Борба!* — одазваше се громки гласови са свију страна.

— Дакле, на идућој седници та тројица, које будемо избрали, имају да нам поднесу детаљан план и правац листа, који ће се покренути, чим се учине све оне опрезне припреме! — рекох, — и у том се тргнем и пробудим.

НЕ РАЗУМЕМ

Дошло време да служим војску, а не тражи ме нико. Обузе ме неко патриотско осећање, па ми не да̂ мира ни дању, ни ноћу. Идем улицом, па само стежем песнице; а кад који странац прође поред мене, ја шкрипнем зубима, па ми чисто дође воља да се залетим и опалим човеку шамар. Легнем да спавам, па сву ноћ сањам, како кољем непријатеље, проливам крв за род свој и светим Косово. Једва чекам, да ме позову, али заман чеках.

Гледам како многе хватају за јаку и вуку у касарну, па им чисто завидим.

Једног дана дође позив једном старцу, који се случајно зваше мојим именом. Како још строг позив, у коме се вели, да одмах представе команди као војни бегунац!...

— Какав бегунац, — вели старац, кад сам три рата издржао и био рањен, ево овде: познаје се и сада! —

— Све је то лепо, али се мора ићи команданту; такав је ред.

Отишао старац и командант га изјурио на поље.

— Ко је тебе звао, дртино матора?! — дрекну, и у мало што не беше и батина.

У осталом, да старца на такав начин не изјурише, ја, у свом заносу и силној љубави према касарни, бејах готов, да помислим, како је моћ протекције далеко дотерала!

Од силне чежње лепо падох у очајање. Залуд сам, чак и кад прођем поред официра улицом, лупао ногама о земљу тако јако, да ме табани заболе, само, као велим, не би ли пао у очи, као ваљан војник — али ништа од свега тога: мене никако не позивају у војску.

Додија ми то, и ја једног дана седнем, па напишем молбу команди, да ме изволи примити у војнике. Излијем у њој сав свој родољубиви жар и на завршетку кажем:

„Ах, господине команданте, да знате како ми срце бије и крв кипи у жилама, очекујући давно жељени час, када ћу се назвати браниоцем круне и отаџбине своје, браниоцем слободе и олтара српског, када ћу и ја ући у редове осветника косовских!“

Накитио сам молбу, сваки би рекао да је лирска песма, и бејах задовољан при помисли, да ми веће препоруке не треба.

Сав блажен тако од силне наде, дигнем се, па право команди.

— Могу ли пред господина команданта? — упитам војника, што стоји пред вратима.

— Не знам, — рече војник немарно, и слеже раменима.

— Питај га; реци: дошао један, хоће да служи војску! — кажем му ја, мислећи да ће се овај љубазно насмешити на мене и одјурити команданту, да јави о доласку једног новог војника, и да ће командант излетети чак на врата, потапшати ме по рамену и узвикнути: „Тако, соколе; амо ходи!"

Место свега тога војник ме погледа са сажаљењем, као да ми погледом хтеде рећи: „Е, мој лудаче, и ти још журиш! Имаћеш кад и да се кајеш!"

Нисам тада тај поглед разумео, па се чудим што ме онако гледа.

Чекао сам дуго пред вратима. Шеткао сам, пушио, седео, пљуцкао, гледао кроз прозор, зевао, разговарао с неким сељацима, што такође чекаху, и шта још нисам чинио од дуга времена.

У свима се канцеларијама ради живо; чује се жагор, граја и псовка. Непрестано се издају наредбе и само бруји ходник од узвика: „разумем!" Чим се неколико пута понови „разумем!", а то је наредба, од вишега нижем, дошла до најмлађег, и тек погледам, а војник протрчи кроз ходник из једне канцеларије и упадне у другу. Сад опет у тој другој настане граја, и опет се

чује громко неколико пута „разумем!“ изговорено разним гласовима, и опет војник истрчи: иде у друго одељење.

Звони у командантовој канцеларији.

Војник уђе.

Настаде неко потпуло мумлање унутра, а после тога се војник продера: „разумем!“

Онда изиђе сав зајапурен и чисто одахну од неког страха, што је тако срећно свршио.

— Улазите, ко хоће, господину команданту, — рече и обриса зној с чела.

Уђем ја први.

Командант ме дочека седећи за столом, а пушаше цигару на ћилибар.

— Добар дан! — поздравим га при уласку.

— Шта је? — рече он тако страшним гласом, да ми се одсекоше ноге; чисто осетих како се љуљам.

— Зашто вичете, господине?! — почех ја, пошто се мало приберем.

— Зар ћеш ти мене учити!? Напоље се вуци! — викну он још јаче и тресну ногом о под.

Осетих како ме подиђоше жмарци, а мој патриотски жар као да неко поли водом, али се ипак надах, да ће другојачије бити, кад му кажем шта хоћу.

— Ја сам дошао да служим војску! — рекох пун поноса, исправљен, а гледам га право у очи.

— А, војни бегунац! Чекај ти мало, такве ми и тражимо! — викну и зазвони у звоно.

Отворише се једна врата с леве стране од његова стола и појави се наредник. Исправио се, дигао главу, избечио очи, руке пријљубио уз бутине, корача ближе њему и лупа тако јако, да уши заглуну; заустави се, тресну ногом и у прописном ставу, као окамењен, изговори гласно:

— Заповедајте, господине пуковниче! —

— Овога овде води одмах, ошишај га, обуци и затвори у фијоку! —

— Разумем! —

— Ево молбе, молим Вас!... Ја нисам бегунац, већ хоћу да служим војску, — велим ја, а сав се тресем.

— Ниси бегунац? Па шта хоћеш с том молбом?

— Хоћу да будем војник! —

Он се устури мало натраг, зажмири на једно око и заједљивим тоном изговори:

— Дабоме, 'оће човек у војску!... Хм, та-а-а-ко, дакле!... То овако тек са сокака, па хајд у касарну, да час пре одслужи, као да је овде нека јурија!...

— Сад ми је рок.

— Не познајем те и нећу да чујем... — поче командант, а у том уђе један официр с некаквим актом.

— Видите тамо у списку рекрутованих, кад је овај уписан! — рече он официру, и показа руком на мене, па, погледав ме, упита:

— Како се зовеш?!

Ја пружих молбу.

— Шта ће ми те твоје трице?! — викну и удари руком молбу, те паде на под.

„Ух, онако китњаст стил!“ — помислих и заборавих да кажем име од неке туге.

— Како се зовеш, што не говориш?! — дрекну он.

— Радосав Радосављевић.

— Видите у списку рекрутованих — нареди официру.

— Разумем! — изговори овај, и уђе у своју канцеларију, па заповеди једном од млађих официра:

— Видите у књизи рекрутованих, налази ли се неки Радисав? —

— Разумем! — викну тај други официр и изађе у ходник, па дозва наредника и заповеди то исто.

— Разумем, — одазва се громким гласом. Наредник то исто заповеди поднареднику, овај каплару, а каплар једном војнику.

Само се чује како пуцају кораци, заустави се један пред другим и све се заврши са „разумем“!

— Списак, спи-и-и-са-а-ак! — зачу се по целом надлештву, и почеше лупарати, скидајући силне прашљиве дењкове с полица. Шуште листови, тражи се ревносно.

Док се све то дешавало, ја сам стојао у једном ћошку командантове канцеларије,

не смејући ни да дишем: тако ме неки страх обузео. Командант седи и пуши, претурајући неке листове на бележнику.

Истим редом како је издата наредба дође од прилике и одговор, само што је сад пошло од најмлађег и дошло до наредника.

Уђе наредник команданту.

— Шта је?

— Част ми је известити господина пуковника, да је тај војник, кога смо тражили у списку, — умро.

Ја се обнезнаних и чисто бејах готов у оној забуни и страху чак и то поверовати.

— Тај је војник умро!... рече командант.

— Али ја сам жив! — викнем уплашено, као да се збиља отимам од смрти.

— Хајд, иди! Ти си за мене мртав; не постојиш на свету, док те општина не упути!

— Ја Вас уверавам, да сам ја тај... Нисам мртав, ево ме!

— Напоље, зар у списку каже: „мртав“, а ти да ме увераваш!?...

Шта сам знао радити, него изиђем.

Отишао сам кући (живео сам у другом месту) и за неколико дана нисам могао доћи себи. Није ми више на ум падало, да пишем молбе.

Нису прошла ни три месеца од тог времена, а стиже акт од команде у наше место,

да ме општина упути у року од двадесет и четири часа.

— Ти си војни бегунац, — рече ми један капетан, коме ме одведе војник.

Ја му испричам целу ствар, шта се десило, кад сам се јављао команданту.

— Добро, онда иди, док се та ствар расправи. —

Ја одох.

Тек што сам стигао натраг у своје место, а стиже позив од неке друге команде.

Зову ме тамо, да одмах представнем својој команди, јер сам тамо погрешно ушао у њихов списак.

Ја одем у своју команду и кажем, како ме позива команда м..ачка, да ми саопшти, да представнем овој овде.

— Па што си овамо дошао?!

— Па што ћу ићи тамо, кад ће ме они овамо упутити, а пошто сам ту... — почех разлагати, како би било глупо да идем тамошњој команди.

— Ту си дошао, да неком објашњаваш?!.. Не може то тако; свуд се зна ред!...

Шта ћу! Нисам имао куда, већ одем из К.... у М...., да ми се тамо саопшти да дођем у К..., одакле и полазим.

Јавим се дакле тамошњој команди.

Опет наређивање, кораци, „разумем“! — и рекоше ми напослетку, да ме није нико ни звао!...

Вратим се натраг кући. Тек данух душом, а ето опет акта из М...., у коме се вели, да је то други позив и да се стражарно упутим и казним за недолазак на време.

Потрчим опет без душе. Саопштише ми.

Ето тако, мало доцније, ступим ја у касарну и одслужим двогодишњи рок.

Прође од тог времена пет година. Ја готово и заборавио да сам био војник.

Једног дана позваше ме у општину.

Одем. Кад тамо, а оно неки гломазан свежањ аката од команде: има у свежњу десет килограма. Нешто ушивано, присајуживано једно с другим, док се није начинио толико велики, да су га морали предвојити у два дела.

— Наређује ми се да Вас упутим у команду, — рече ми кмет.

— Зар опет?! — дрекнух ја од чуда.

Узмем она акта. На њима хиљадама неких потписа, наређења, изјашњења, оптужења, одговора, печата свештеничких, капетанских, начелничких, школских, општинских, дивизијских, и чега још не. Прегледам све то и видим, да се званично утврдило, да сам жив, и зову ме одмах, да одслужим свој рок у сталном кадру.

ПОЗОРИШТЕ У ПАЛАНЦИ

Веле неки људи: „многи се таленти губе у паланкама и остају непримећени“! У осталом, сваки сме говорити што хоће, само ако не дира у власт; али мени се чини да немају право. Да не почнем одмах са уметницима, које сам ја пронашао; треба да знате, драги читаоци, да се тек у паланци води о свему рачуна и цени свачији таленат више но у престоници.

Сви ми овде знамо како Љуба књиговођа уме направити мезе од ротака са зејтином и сирћетом и, верујте, да га необично ценимо и поштујемо, па му чак дајемо редовно прилике да свој дар усаврши! Шта мислите тек о Васиљку „ћевабџији“? Мислите што год хоћете, али ми њега и његов дар више ценимо но Београђани дар каквог свог лирског песника!

Ја сам пре неки дан дуго размишљао чак и о томе, што ли не прелеће више у моје двориште шарени петао Лазе шустера? Лупао сам главу можда више, но какав исто-

рик, док објасни неки догађај; и напослетку дознам од момка, да је петао заклан, кад је Лази долазила у госте тетка Цака. Мени то момак прича, а моја сусетка стоји на прозору, јави се, па одмах додаде: „Штета за онаквог петла, ја баш јуче говорим с Митом. Навикли смо, знате, на њега — јел' те да је и Вама необично ?!“

Много смо о томе разговарали; а ето то је петао и ништа више.

Јавно мњење будним оком прати свачији покрет. И најситнија ствар подлежи оштрој критици. — У Београду напише какав новинар најбољи уводни чланак, па о томе нико ни речи; учини, рецимо, неки државник погрешку, од које пати цео народ, па ипак му нико не вели ни потамо се, и још му скидају капу.

А у паланци: седну тројица да играју санса и већ се остали столови у кафани празне и скупљају сви око играча. Сваки одмах узима своју столицу у једну, а пиће, које је почео пити, у другу руку, па прилази играчима. Ако не буде довољно места за седење, ревносни „кибицери“ стоје около и будним оком прате свачији покрет и пропраћују играње најбурнијом дебатом, која је често много оштрија но кад се у Народној Скупштини решавају најважнија питања!

Миша писар је једанпут одбацио десетку „трефа“, а чувао даму „ерца“, и из-

губио четврти штик Пери апотекару, који га „звао за рачун". „Уплаткао" човека и јавно мњење га тако грозно избруси и изгрди, да човек, тако ми Бога, није цео дан излазио у кафану. Стиди се своје погрешке.

Ето како се људи брину о свему и прате свачији рад; па да ли бих ја смео пропустити ову ретку и значајну појаву у нашој паланци.

Кафана код „Орача" је обична кафана у нашем месту, где обично одседају сељаци, кад долазе у град. Дрвени столови без чаршава, велике незграпне столице око њих; у средини механе велика блехана пећ, око које зими седе сељаци, греју се, пуше, пљуцкају и пију ракију; свуд по зиду повешане некакве објаве и општинске наредбе; под је од цигле, прозоре упљувале мухе. По простору је велика и пуна је само суботом, кад је пазарни дан, а иначе тек по троје четворо преко дан седи за „чокањем комове" и зева ревносно, а по неки у подне једе купус или паприкаш и пљеска устима тако, да се разлеже по целој механи. Ништа дакле не би била важна ова механа, да нисам приметио на вратима, што стоје лево од келнераја, кредом написано, мало накриво и ружним рукописом: „Занатлиска читаоница". Испод тога стоји: „Који није члан забрањено да

улази без дозволу“, а испод тога пише другим рукописом: „Јанча Ђ. из Златокоп остаде од суботу 5 гроша и 30 пара“.

Унутра, у читаоници, није боље намештено него у механи. На среди је велики сто и око њега неколико столица; уза зид стоји дрвена полица и у њој неколико књига и листова, које је давно попала прашина; уз књиге у једном крају полице стоје два „шпила“ карата и таблице за бележење.

Читаоница има око двадесет чланова, махом самих занатлија. Председник читаонице је неки Стева берберин, а благајник и нека врста књижничара Лаза обућар. Радним даном слабије долазе, а празником готово редовно.

Данас је празник и ето их на окупу. Хладан фебруарски дан, те су сто примакли ближе пећи. За столом седи Јова молер и Васа кубеџија, те играју „жандара“. Стева председник сео уз пећ, те разгрће жар, да пече месо за доручак. Лаза час чита новине, час гледа како она двојица играју карте.

— Калино џубе зелено! — певуши Јова и мисли се шта да баци.

— Калино џубе... поче и Васа певушити, па тек прекиде речима: — Не може седмица са осмицом.

Месо у пећи цврчи и почиње мирисати. Стева га преврну, олиза прсте и рече: „Ох, ал' је мераклиски испечено!“

— Ух, шта је жандара, веру им њину! — говори Јова и баца карту.

— Што ми пљусну вода на уста за месом, — каже Васа, па погледа на Стеву.

—Видиш, свиње поскупеле, — рече Лаза, прекинув читање.

— Дај, механџија, малко хлеба, — иште председник.

— Калино џубе зелено, — пева опет Јова играјући карте.

Тако су се од прилике проводили дани у читаоници мирно и тихо, и ко би се још надао да ће то друштво основати позориште, али ваљда је само провиђење тако хтело.

Дође у наше место некакво путујуће позоришно друштво и објави да ће давати само три представе. Улазна цена доста мала, те једно зато, а друго, Бог би га сâм знао зашто, тек позориште дупке пуно света.

Ту су били и наш Лаза и Стева и многи из читаонице, и одмах по првој представи Стева и Лаза су водили у читаоници овакав разговор:

— Пало је синоћ на пе-шес банке! — рећи ће Лаза замишљен и изгледа као да нешто рачуна сâм за се.

Стева такођер нешто мисли, врти главом, рачуна на прсте, па после дужег ћутања рече:

— Ви'ш како се они проводе! —

Опет настаде дуго ћутање, које прекиде Лаза потмулим уздахом, а затим додаде:

— Тако то: протуве из бели свет, па ћаре; а ја се мучим и радим, па ништа! —

— Џиб-џаба толике паре дигоше! — прихвати и Стева злобно.

Тај њихов разговор би био и прошао, као и толики безначајни разговори у свету, да се није друго нешто десило неколико дана после тога.

Једаред, пред вече, дођу Стева и Лаза код „Орача" на ракију. Кад тамо, а за једним се столом шћушкало неколико калфица и међу њима један од оних истих глумаца што су давали представе.

Глумац је млад човек од двадесет и неколико година, висок и снажан, а лица врло пријатна. Забацио шешир на затиљак, велика црна, накудрана коса пала му по челу, млатара живо рукама и говори ватрено и с декламацијом. Окреће се свима редом и сваком гледа јасно у очи. Сви за столом ћуте, слушају са отвореним устима и гледају нетренимице у њега и гутају сваку његову реч. У глави сваког од њих развијају се чудни планови услед његових речи, и сваки према својим мислима ставља по кашто тек питање, очекујући одговор с још већом пажњом.

— Колико може да се заради? — упита један.

— Живи се славно — ето колико; али ми не тежимо за богатством, — издекламова глумац одговор.

— Ал' кад би штедео човек? — пита један чешљарски калфица.

Таман њему да одговори и потпуно заузме прописну позитуру, а запитаће сапунџијски калфа:

— Грди ли Вас по некад старешина? —

— Ја да трпим грдњу? — викну громко глумац, показујући прстом на себе.

Настаде ћутање, а он гледа у сваког редом; диже се са столице, па још важније понови: — „Ја да трпим грдњу?..“ — а затим се устури мало назад, климну неколико пута главом и иронично додаде: — „Ха, ха, ха, глумац сме да трпи грдњу?! Којешта!“ —

Затим се насмеја тако, као кад би се човек насмејао детету, које не зна оно што изговара.

Док се сав тај разговор водио, Стева и Лаза су стајали уз пећ и пажљиво су слушали.

Ућуташе сви.

— Ал' старији мора да има чес'! — уплете се Стева.

— Ја моје шегрте грдим, па ако не слушају изјурим! — рече готово у усти мах и Лаза.

— Ја ћу за правду да гинем и не трпим никог! — осече се глумац љутито, па, поћутавши мало, додаде тише, развлачећи сваку реч у реченици:

— Моја је држава на даскама; са овом вештином ја могу обићи цео свет и да живим боље него и један овдашњи газда. Ја сам напустио дружину због неправде, јер управитељ хоће да утрапи мени комичног јунака, а ја сам трагичар.

Лаза се преклони неколико пута, правећи се да је врло лепо разумео све што овај вели, вичући:

— Да, да, да, разуме се, разуме се, — а у ствари муче га речи комичар и трагичар.

— Нећу ја да ми он утрапи комичну ролу! — опет ће глумац јачим и важнијим гласом.

— Разуме се, разуме се, то је безобразлук, то баш није лепо, — прихваћа Лаза и мисли у себи: „Шта ли је то хтео да му утрапи? — замишљајући речи „комична рола“ као нешто врло гадно.

— Па, наравно, — процеди кроз зубе Стева председник више нехотично, а после кратког ћутања додаде живље:

— Колико велиш може да падне од представе?

— Па, овај, поче глумац, може, може, како да кажем... — Ово изговори жмурећи

на једно око, главу затурио мало, а стопалом десне ноге лупка по поду.

У главама младих калфица развијају се чудни планови. Свака реч младога глумца развија пред њиховим очима нове светове, пуне неке дражи, а досадашњи посао њихов све им више и више изгледаше одвратан. Нарочито бејаше жива машта у Миливоја и Симе, који беху без рада. Миливоје зна занат тишлерски, а Сима кројачки.

Миливоје се зажарио и поручује ракију за ракијом испијајући на искап; а Сима изгледа нешто зловољан, и све се некако врти на столици, као да једва чека да остане с глумцем на само. Сркуће и он по мало ракију и пљуцка непрестано.

— Може да се заради много, али треба право делити! — изговори глумац своју почету реченицу.

Лаза и Стева се нешто замислише, али с лица им се чита, као да и сами не верују у оно што мисле.

— А има ли лепих глумица? — пита Миливоје зажарен, намигну на Симу, а чешљарског калфу удари по рамену и узвикну:

— Јао, Томо, шта велиш!? — Затим прсну у смех, устаде са столице и поручи опет ракију.

— Да је она што беше царица Милица, — каже му Спира механџија.

— Боља је Вукосава, море! — додаје Тома, а и он се зажарио.

— Кисело грожђе, децо! — вели Стева и протеже се.

— Зато су образоване даме! — рече глумац басом, с неке висине.

— Наравно, разуме се, да, да, разуме се! — одобрава Лаза, клања се и клима главом...

Разговор се тако водио још неко кратко време. Разиђоше се сви, само осташе глумац, Миливоје и Сима.

Разговарали су се живо и ватрено преко пола ноћи и Миливоје се од одушевљења тако напио, да га је једва Сима одвео кући.

На улици мрачно, хладан ветар дува и наноси ситан снег у очи. Миливоје се поводи и штуца, а Сима га придржава, да не падне.

— Да свратимо код „Круне“! — виче Миливоје, а овај му не даде.

— Да ви'ш, Вуче, како Милош туче! — викну Миливоје и гурну Симу од себе.

— Хајде, море, да спавамо, не млати се ноћас! — виче Сима.

— На-а-траг, Вуче, или ћу те расећи! — виче Миливоје и подиже десну руку у одбрану, као кад држи сабљу, леву ногу опружио натраг, а десном искорачио напред савивши је у колену.

———

Од овога вечера није прошло ни три четири дана, па истераше из службе неког Јову Ивића, практиканта. Ко зна зашто. Неки веле, да је посланик наш хтео ту да намести свога сестрића, неког истераног ученика из VII. разреда гимназије, па, да се начини место, буде истеран сиромах Ивић.

Сада се Ивић поче најчешће виђати с глумцем одметником од своје дружине, која је још пре неколико дана отпутовала из нашег места.

Ивићу има око 30 година. Носи дугачку косу и капу затурену натраг. Причали су да је он још пре неколико година био статиста у неком путујућем позоришту, а свршио је шест разреда гимназије. Проводио је љубав и с неком глумицом, те га отац примора да тај посао напусти и одведе га кући. Отац му је прилично имућан, а онда су били његови људи на влади, те он помоћу пријатеља изради Јови за практиканта, на ком је месту био до пре 3—4 дана.

Сад свима изгледа, као да се у њему појавила стара љубав ка позоришној уметности.

И глумац (збиља заборавио сам да кажем да се зове Гаврило Михајловић) и Јова одлазили су у читаоницу и тамо врло често водили дуге разговоре са Стевом, Лазом и осталим члановима. У кафани су се опет увек

пред вече састајали са оним калфама, а поглавито са Симом и Миливојем.

Из тог њихова разговора поникоше једног дана објаве по нашем месту са оваквом садржином:

„Чланови Л....чке Читаонице одлучили су да се старањем истих образује грађанско позориште под управитељством г. Ј. Ивића, бив. овд. писара, а под сталним редитељством публици добро познатог, извежбаног глумца г. Гаврила Михајловића, а уз суделовање чланова читаонице; а приход од истог ставља се на руковање управи поменуте читаонице за набавку новина и књига, а нарочито шаљивих престава за нашу публику, као и патриотских комада.

„Јављамо ово поштованом грађанству и молимо да нас обилато потпомогне, како би се ова племенита установа на дику нашег места могла одржати.

„Прва престава ће се давати код „Орача“, за коју ће грађанство добити за сада аутографисане плакате са именима лица, а доцније ће се и штампати у овд. штампарији.

„Позориште ће се звати „Грађанско позориште Југ-Богдан“. Управа.“

Испод тога је додато:

„Како оскудевамо у глумицама, то ко жели нека се обрати управи ради пробе и

пријема са добром наградом, а може преко дан-радити и своје послове.

Горња Управа“.

И постаде позориште. Кавана код „Орача“ постаде славна и чувена, а улица, у којој је она, живља него обично. Сваки из радозналости прође туда, и тек завири у механу, да види шта се тамо чини. У самој ствари у механи бејаше као и обично; а за прво време припреме су вршене у читаоници. Управитељ прави од хартије калпаке, Јова молер засукао рукаве у једном ћошку, па молује шуму на неким даскама обложеним хартијом; Прока шнајдер у другом крају шије одежду за Светог Саву од неких старих постава; Миливоје тишлер прави сабље и мачеве од чамовине; глумац туца неку смесу, те прави бенгалску ватру. Једни трче по вароши, те траже старо одело, пиштоље, црногорске капе, турске сабље. Кад погледате, а оно се само ради, и то са журбом.

Пуно је деце на прозорима и радозналих грађана унутра у читаоници: једни оду, други дођу. Сваки кад пође тек слегне раменима, насмеши се, па рекне: „Е, ајде, ајде, видећемо!“

Радило се ту не само дању него и ноћу, нарочито кад, после дугих преговора, друштво издејствова код Косте бакалина, да добије петролеума на вересију.

— Гадни ћифта! — љути се глумац, као да ће позориште утећи због његове киле гаса! — а затим поче грдити механџију, што му тражи новац за храну унапред.

— Свиње једне, и за њих вреди радити! — викну и тресну ногом о под с таквом жестином, како само доликује ономе што игра „трагичне јунаке".

Како тако прекршише све препоне и отпочеше пробе.

Једна је од највећих тешкоћа била, док се погодише ко ће играти Пелу у Стеријиној „Злој жени", јер се није ни једна женска јавила. Сваки се осећа мушко, па неће да игра жену. У мало није било и боја, али, Богу хвала, глумац надвика све и запрети да ће он посао баталити, ако га не слушају, и тако се та улога даде Јови молеру, јер су пронашли да он личи на Пелу.

— Пело, седи до мене! — дирну га Миливоје, кад он, после поделе улога, љут као ватра, довршиваше моловање неких прозора.

— Марш, џукело! Не лај! — одсече се овај оштро и замахну четком.

Сви су се напели од смеха, а нико не сме да се насмеје, јер се боји свађе. По неки се тек дочепа врата, па викне:

— Пело, не љути се! —

Псује Јова све што му на ум дође; а чешљара гађа четком и скочи, да поцепа у љутини све што је радио.

Опет нова врева и галама. Једва се споразумеше, да је то шала и да се не љути, после дугих глумчевих објашњења.

— Свака улога мора с љубављу да се игра, декламује глумац, завршујући своје поуке о уметности!

У кафани код „Орача" све је спремно. Направљена је бина од дасака уз врата читаоничка, на које ће глумци улазити и излазити пред публику.

Пред вратима каванским је г. Ивић, те причекује госте као управитељ.

— Нек ти је са срећом, Јово! — вели му једна тетка улазећи унутра, врло озбиљно.

— Хвала! — одговара овај у басу још озбиљније.

— Почесмо, а? — говори г. Спира, здравећи се са управитељем.

— Трчи још за једну клупу, — виче глумац чешљару. —

— Па у име Бога! — одговара Ивић Спири и окрете се унутра кафани, те рече да се иде код Стеве берберина за клупу.

Као што видите, ту шале нема. Дошла већ и публика.

Ушао и управитељ унутра, јер се не нада више посети. Чека се само на почетак.

Један дечко носи вино у стаклету и по наредби управитељевој служи публици.

— Деде, служи г. Спири.

— Хвала; нека ти је дуговечно! — одговори овај, пошто испи чашу.

— Дај чича-Гаври једну. —

— Нека море, баш не могу нешто; тек дођох теби за љубав!

— Хвала ти, ал' де попи једну: добро вино! —

— Е ајде; срећно ви било и дуговечно! Да Бог дâ на велики степен дошли! — благосиља Гавра.

— Дај, Боже! — одговара смирено Ивић сав срећан.

— Хајде, почињите, Васо, — викну кубеџијском калфици стриц, кад Васа извири на вратима читаонице.

Почела је и престава. Дечко служи и даље вино, а публика пије и смеје се, да већ мислиш све ће пући. Нарочито Јови што игра Пелу.

Срету шустера игра глумац, и да би га боље представио пијана, то се и сâм опио.

— Како се овако направи пијан, па истина као пијан човек!? — чуди се чича Гавра.

Остали глумци на бини прснуше у смех, кад то чуше, а нарочито они што вире кроз ошкринута врата читаоничка.

Суфлер говори из рупе између дасака, која је томе и намењена, али га глумци и запитају, кад добро не дочују.

— Пела му полети у очи, — говори суфлер.

— Не мувај се! — виче један у читаоници, јер хоће да га гурну они други, да боље виде.

— Ћутите ви тамо, не чује човек! — саветује их суфлер, а Пела клима главом и чека да јој суфлер наново каже.

— Пела му полети у очи, — довикује суфлер.

— Пела му полети у очи! — изговори Јово меланхоличним, тужним гласом, климајући главом.

Глумац севну очима од љутине и значајно одмахну главом, док се тек Пела присети, цикну колико га грло доноси и потрча на Срету.

Громогласан смех разлеже се у публици.

— Гле ти опаког Јове! — вичу неки.

Игра се даље.

— Пела кија! — виче суфлер.

— Пела кија, — понавља Јова.

— Та кијај, мамлазе; чујеш што ти се каже! — гунђа глумац.

— Не кијам ја, ти треба да кијаш! — одговара му Јова љутито.

Глумац га крадом муну ногом испод стола и промрмља: — „Кијај, животињо!“ —

— Питај га ко кија, — брани се Јова.

— Пела, Пела, — чује се суфлер.

Јова се сад намести, диже главу и кину.

Игра се настави даље.

— Готово да се иде, — рече чича Гавра и диже се. Глумци прекидоше часком игру и погледаше на ту страну.

— Седи још мало, — задржава га г. Ивић.

Почеше да се дижу и остали и опраштају се са онима што остају и са управитељем, па довикну и глумцима:

— Е лаку ноћ! Баш се исмејасмо! —

— Лаку ноћ! — одговоре и они, да се не замере.

— Деде попиј још једну, нуди управитељ понекога и на вратима, да га придобије и за други пут.

И тако мало по мало одоше сви пре но што се представа свршила.

Даване су још две три представе после тога, али посете све мање. Ко је био једанпут, тај не дође други пут, јер сваки држи да то треба једанпут видети, као год и чудовишта што приказују на вашарима.

Па ипак се одушевљење код младих људи не хлади. Раде они неуморно.

Пројоше поред чешљара Саве, а тек иза тезге се чује глас, рецимо:

— Ја част своју морам крвљу опрати! —

То Тоша, његов калфа, учи улогу, а шегрт стоји на вратима, па пази да газда не наиђе.

Чудите се и идете даље; тек пред кубеџинијцом вас тргне дрека:

— Удри, неверо, у ове слабе груди! —

Још се већма чудите, кад тек наиђете пред мумџијски дућан, а оно се слегао силан свет, па гледа и слуша што није чуо.

Газда Цоне ошамарио калфу, а овај протестује и прети како ће се осветити.

— Тој ли те плаћам, свињо погана, да ми се дереш по дућан као луд! Све ће ми муштерије попудиш! —

— Немој ти никог да грдиш и да бијеш! — вели калфа.

— „Да ви'ш како Милош туче!“... Да ви'ш ти сад како газда Цоне туче! — виче газда Цоне што га грло доноси.

Мало по мало распали се и калфа, изгрди газду што боље уме, па оде из дућана.

Могли сте опет једном слушати, како се куварица у кавани код „Плуга“ завадила с газдарицом.

— Ако Ви тако мислите, мени позориште не гине! — прети куварица.

И збиља, само да оде, дочекали би је раширених руку.

Једном речи, преобразио се цео град. Мало у којој кући да нема свађе и галаме. Газде вичу на калфе и шегрте, оцеви на децу. Млађи и старији свет је на ратној нози.

Управитељ Ивић покрпао се са својом женом, па брука једна, — пуца цео град.

Није жени ни лако, ако хоћемо право. Од како је позориште отпочело, нема она мира по вас дан; а по сву ноћ, као што се она жалила сусеткама, седи сама као скот, „па и скот то не би трпео“, — говорила је она.

Код ње се једном искупиле жене, а она се жали:

— Те хајде шиј одежду, те хајде туцај смесу, те ово те оно; па чак јуче каже да му правим неке перјанице за војводе. Баш, верујте, не можеш да данеш; ето, нисам, од како то позориште дође, протнула иглом.

— Баш се и ми чудимо, како можеш да поднесеш, тај „штрапац“ толики?! — говоре оне остале.

— Море то ништа, него чим вече, он у позориште, па до неко доба чекај, чекај; па кад дође, устај те отварај врата, па прозебох, ето кашљем једнако!

— Мука, Бога ми, вели једна, то није никакав живот!

— Па што му не кажеш да се остави? — предлаже друга.

— Коме, је л' њему?!... Воли он позориште и оног брљивог глумца него мене сто пута! — рече јетко Ивићка, а сузе јој заблисташе у очима.

— Е, е, шта се учини, ако ко Бога зна! — вичу друге и климају главом тужно и као с неким изразом саучешћа на лицу.

Ето, из тих су се разлога дешавале свађе између Ивића и његове жене, и једно вече дошло је до тога, да је Ивић опалио жени шамар.

Играо се бој на Косову. Ивић седео по подне код куће и учио улогу Милоша Обилића. Он шета по соби из краја у крај, застајкује, лупа се у груди, изговара поједине реченице тако јако, да се прозори тресу. Жена седи у крају, плете и гледа шта се чини од човека, а љута као ђаво.

— Ја невера никад био нисам! — виче Ивић, и дигао једну руку у вис.

— Што не гледаш ти, Бога ти, да купиш дрва? — пита га жена оштро.

— Излази Вук, — говори лагано Ивић даље; — не, не, Милош опет излази.

— Што ти је, Бога ти, те излуде! — рече жена јетко.

— Ухватићу Вука Бранковића!... — декламује Ивић даље, и не осврћући се на женине речи.

Дошло вече, а он се спрема да иде. Мора ићи. Како ће бити косовски бој без Милоша?

Жена стаде викати и псовати и запрети да неће врата отворити.

— Мораш! — цикну Ивић и полете на њу срцем Обилића.

— Нећу да отварам; торњај се куд знаш као сваки луд човек!

— Ко луд? —

— Ти! —

— Зар ја луд! — цикну Ивић жаром Обилића и шамар пуче.

Ко зна овакве прилике, тај само може замислити, колико је злих последица било за Ивићеву кућу због тога шамара.

Главно је да знате, да је Ивићева жена отишла оцу, а њега оставила.

Пошто је г. управитељ Ивић опалио шамар жени и отишао да игра Милоша, био је свестан свега, шта отуд може да изађе. Нико није знао шта му је, јер су сви оценили, према игри, да је Милош незгодан.

Кад се врати с представе кући, затекне кућу празну: жене нема.

Да се ко од публике вратио за њим с представе, имао би шта гледати.

— Тако, будало! — дочекао га је прекорно отац још на вратима.

Онда га стаде грдити, а он оборио главу, па нити шта слуша нити шта уме да мисли, а осећа на себи терет, голем, преголем.

— Ето шта учини с твоју млатњаву, шашавко! — грди га отац.

Ивић се у том тренутку осећао као у неком страшном сну, а презирао је и себе и позориште и глумца и цео свет.

— Ах, Јово, будало над будалама! — рече очајно, кад му отац оде из собе, па

паде на постељу. Ко зна шта је мислио, али тек сву ноћ није спавао.

Сутра дан се у граду говорило само о том догађају. Знао је он то, и то је чинило његов положај још тежим.

Није излазио никуд из куће, а позоришту је послао оставку, у којој вели да због слабог здравља и породичних ствари не може и даље остати управитељ. Интересантно је што и у таквим околностима стил његов гласи: „Много жалим, што не могу да и даље будем на важној услузи својом спремом том позоришту.“

Настала је пометња у позоришту. Лаза и Стева су говорили, износећи разлоге, како треба да престану, јер нису ништа ћарили. Глумцу Миливоју, Сими и кубеџији није ишло то у рачун и они су зато да и даље раде, јер:

— Почетак је тежак! — вели глумац, пун поноса и поуздања.

У ствари сви су они једино ту положили своје наде, да се имају чиме хранити, а у ствари и Лаза и Стева су хтели да им то доноси личне користи као каква трговина, па зато се и љуте што споро иде.

После дужег већања реше да позориште остане, али да сада позову у одбор неке од професора, учитеља, свештеника и имућнијих трговаца, који ће се заузети, да одрже тако лепу установу.

И искупи се славни одбор од петнаест лица. Један млади професор, Воја, држи говор и запенио доказујући, како је то дивна установа и школа за грађанство, како ће ту да се шири образовање, јачају карактери, свеже духови, јер, вели, и иначе је материјализам све и сва за наше грађане.

Ђакон Таса вели да се изабере управа и изберу два лица да направе статуте, јер се њему не чека много. Говори то и слуша шта други говоре, а једнако погледа у сахат, да не одоцни на опело.

— Нема овде за мене ћара, — мисли Стева, председник читаонице, мезетећи леблебију, пијући комову и мотрећи на свој дућан, да не наиђе ко да се брије или шиша.

Настаде жагор и разговор о томе шта ће и како ће. Мало по мало, па пређоше на сасвим друге ствари, и разговор се вођаше као обично у механи, као да су и заборавили што су дошли.

Ђакон оде; Стеви уђе муштерија у дућан, па отрча и он.

— Чека те Томча за оне даске, да видите! — јави шегрт једном трговцу из одбора, те оде и он.

Одоше многи и сваки кад пође вели, да ће пристати како се год реши.

Па шта се могло и решити друго, до да се за управитеља изабере г. Воја професор, за потпредседника један учитељ, за бла-

гајника један трговац, за драматурга опет један млад учитељ, и четири трговца за надзорни одбор.

И направише статуте, одобрише и чак потврдише у полицији.

Одреди одбор хонораре драмским писцима, глумцима и осталим помагачима.

Сад више није шала. Ствар узела озбиљне размере; већ се то протурило и у новине, да зна цела Србија.

Узет је под кирију цео горњи бој неког старог турског конака. Порушише два зида, направише бину, завесу, све као што у Београду има.

Прођу људи једног дана поред турског конака, а зидове руше глумци пијуцима, тресе се сва кућа. Многи слегне раменима, насмеши се, па иде даље.

— Па како ћемо ми са оволиким трошком? — пита професора један од трговаца.

— Лепо, — вели овај, одушевљен својим великим предузећем, којим хоће да васпита све грађане и да се прослави; — имамо толико и толико грађана, је ли тако?

— Тако је, — вели Пера трговац и неповерљиво га гледа.

— Лепо, нека долази једна трећина редовно, то је толико и толико, по... по... рачунај једно на друго по пола динара од особе, то је, најмање узев, 200 динара; па

још кад се узму деца, ђаци и војници, онда је толика сума још сигурнија. У месецу четири представе, то је 800 дин., — доказује професор, и пошто мало поћута, додаде поуздано :

— Може се рачунати на 1000 динара месечно.

— А који да плати ови трошкови, док не почнемо? — пита трговац.

— Па има свега од прилике.... знаш највише кошта онај зид док се избије, а обавезали смо се да га, кад позориште престане, направимо опет и предамо кућу исправно.

— Па који то да плати?! — пита Пера бојажљиво.

— То кошта од прилике са свима претходним трошковима на пет стотина динара... Е сад ћемо уписивати и чланове утемељаче и добротворе.

— Нема од тога ништа! — вели трговац климајући главом.

Професор ућута, рачунајући нешто у нотесу.

— Хајде да гледам дућан! — рече трговац тромо, диже се и оде.

На идућој седници одборској није било ни једнога трговца. Изговорили су се да имају посла, а ко ће и знати зашто баш нису дошли.

Професор се захуктао, па ради ли ради. Издаје наредбе, држи глумцима нека пре-

давања о драмској уметности, прима молбе, жалбе, решава о њима, одобрава издатке (управо да се ово или оно узме на вересију).

Ради човек неуморно и с тврдом вером да ће много успети. Задаје глумцима (односно калфицама) лекције, које им диктира, те пишу свако вече, пошто позатварају дућане. Трудио се да развије љубав код младих људи за ову уметност. Набавља књиге о свом трошку, па чак је саставио и једну драму, која је, како он вели, писана простим стилом, те је приступачна ширем кругу. У Јакшићевим драмама је поправљао стихове, јер се уметници жале, како не могу да науче и да знају шта уче.

— Само рада и издржљивости, па ће се све постићи! — вели професор.

— Да, јер и ја сам савладао само трудом! — декламује глумац и завалио се на столици као ага.

— Г. Гаврило! — процеди професор кроз зубе.

— Изволте, г. управитељу! — вели глумац, скочи са столице и поклони се дубоко пред њим.

— Moћи ћете Ви да им објасните шта је трагедија. Сад смо дотле дошли, јер ја имам посла у школи! — Ето видите, колико ја радим, просто немам времена да ручам и да се људски испавам!

— Ако заповедате, г. управитељу?! — вели глумац у басу и смешка се.

— Дакле, моћи ћете Ви то! —

— Ви знате да је то мој занат! — вели глумац с поносом и гледа остале, па само што не запита:

— Шта бисте платили, да сте овакви уметници? —

Остали га збиља и гледају са страхопоштовањем.

— Има једна молба, господине, — вели Стева.

Професор уђе у своју канцеларију.

Е, да видите само како је канцеларија сада намештена! Донео он од куће лепе завесе (због којих је дебатовао са женом читава три дана), па писаћи орахов сто, па своју наслоњачу и једно канабе, па набавио један други сто за једног, који ће му писати, а на то место узима глумца, јер има леп рукопис. На његову столу је велика лепа лампа, два сребрна свећњака, један с једне други с друге стране, и цео прибор за писање. Све је то донео од куће, и то једно по једно, јер би иначе, да је све од једном покупио, жена пала у несвест. Узгред буди речено, сада се спрема и смишља, на који ће начин обилазно да помене жени, како му треба и један орманчић за акта; али то су већ споредне ствари.

Седе он озбиљно за сто и намрштен узе молбу у руке.

Молба гласи:

„Играла сам дуго у многа места најивне роле, па сам због слабос у очи напустила и била у прве куће куварица, а сада сам се раскрупњала те морам почети игру као трагиткиња, па молим понизно г. управника да ме проба и прими. Остајем понизна

Софија Манићева."

Прочита професор, поћута мало, протрља чело и зазвони.

Уђе Лаза обућар.

— Нека г. Гаврило види ту женску, па ако иоле ваља, нека напише решење да се прими, па ћу ја потписати, — нареди професор и изађе.

У ходнику стоји Софија, а Миливоје тишлер јој пришапну:

— То је управитељ! —

Она се понизно поклони, а управитељ прође гордо и озбиљно, уживајући у свом положају.

Он је глумици у вече очитао вакелу, да се добро влада, а глумцима објави да је примљена и издаде строгу наредбу да је нико не сме дирнути.

После неуморног труда од читавих двадесет дана, отпоче се припрема за пробе и

спремање за представу — опет „Косовски Бој“, јер су то „глумци“ најбоље знали.

Сад тек професор није имао одмора по сву ноћ иваздан.

У зору је у позоришту, а прођите ноћу око једанаест часова, опет тамо.

Једног учи како да се поклони, другог како ће да седи, трећег како да плаче, четвртог како да се смеје.

— Немој ти само да вичеш ха, ха, ха, као да читаш, већ се насмеј, као кад се иначе смејеш! — објашњава Сими.

— Тако писује у моју ролу! —

— Овако се смеје, — вели професор и смеје се, да се све тресе.

— Дете Ви, г. Гаврило!

Глумац се смеје, да пукне од смеја.

Удари Лаза шустер у смеј, ударише и остали, па се све тресе, а Сима се тремирао, па опет кроз зубе: „ха... ха... ха...!“

— Којешта! — виче професор љут.

Чешљарски калфица треба да игра Мурата.

Објашњава му професор, како он треба да замисли да је прави цар, па тако и да се понаша — царски.

Намести га да седне на једно прострто шиљте.

— С лева излази гаваз, поклања се, целива султану папучу и предаје писмо! — наређује професор.

У то упаде професорова слушкиња.

— Господине, рекла госпа, да пожурите, охладила се вечера! —

Професор махну руком и даде јој знак да иде.

Миливоје игра гаваза. Иде право, лупа ногама — све се тресе; на њему неко шарено одело и крива турска сабља.

Чешљарски калфица скочи понизно, чим га угледа, и причека га као што причекује муштерије у дућану.

— Ама разумеј, да си ти цар и да су сви млађи од тебе?! —

— Слушај што ти господин вели: ти си, разуме се, као цар! — објашњава Лаза шустер и клима главом, гледајући понизно у професора, а у себи смишља, како ће да га придобије, да прави ципеле код њега.

— Није од чешљара цар! — вели Стева тромо, зевну што има снаге, почеша се, натуче боље шубару на главу и изађе на врата. Оде човек да спава, јер је већ прошло једанаест.

Не иде чешљару то у главу никако.

— Ух, да је ја да се ускрекнем! — виче Миливоје.

Узеше за Мурата Васу кубеџију.

Већ се трчи и јури по граду, агитује се на све стране, па се кренуо и сâм професор. Овога вечера се већ даје представа.

Глумац, као најокретнији, седи на каси, а кад он оде да се обуче као Милош Обилић, замениће га други.

Света се искупило богме прилично, па дошло и чиновника с госпама. Не носи се више вино и одмах се види да је целу ствар узео у руке човек, који разуме шта је позориште.

Завеса се дигла и представа отпочела.

Глумци играју од прилике као и на проби, а глумица у улози царице Милице се понела, да јој не можеш ни прићи. Цеди кроз зубе кад говори, дигла главу, трепће, успија устима и с војводама се понаша као кад ноћу пред капијом крадом од госпође говори с драганом.

Кубеџија неког врага у улози Мурата задремао. Мало мало, па тек обори главу, и видеше баш сви како заспа. Глумац игра Милоша, па кад се продере јаче, султан бунован скочи са шиљтета, једва се разбере где је, па седне опет.

Публика се смеје, па се готово и не чује шта говоре.

Професор се лепо искида од једа. Није му ни лако: причао свима, како је глумце спремио добро.

Мурат није ни вечерао, па осем дремежа има и ту муку.

Између чинова пита он професора, кад ће да се сврши његова улога, а клати се,

једва стоји на ногама. Па и мора: две ноћи и два дана није тренуо, а за то време правио плехане пећи обдан, а преко ноћ учио, кукавац, улоге и долазио на пробу.

— Кад те Милош убије, одмах после иди кући слободно! — вели му професор.

— Кад ће да ме утепа? —

— Сад у идућем чину, само не дремај.

Подигла се опет завеса. Сви играју, говоре, пошто чују од суфлера и они и публика, и понављају за њим као оно кад поп исповеда децу за причешће, па говори он гласно, а они за њим, и то реч по реч.

Мурат зева гласно и чеше се по глави, а очи му се саме склапају. —

Задрема опет и у тренутку поче да хрче. Заспа лепо као заклан, а седи, само што је главу оборио.

Док тек настаде граја у соби с лева.

— Излази Милош! — виче суфлер готово гласно, као обично што се говори.

— Камо га, куд је; видите доле у дворишту, — наста жагор, да и публика то чу.

Стала представа, чека се Милош да убије Мурата, а Милоша нема.

Галама све већа и већа, док тек сви глумци напустише позорницу и отрчаше некуд.

Псују, грде, вичу, али Милоша нема.

— Утекао, утекао! — вичу по дворишту.

— Нема ни новаца! — виче Стева, и сад тек наста прави урнебес.

Публика седи и слуша шта се ради. Неки потрчаше у помоћ, а неки остали, па се смеју; удариле многима сузе на очи од смеха.

Само Мурат на бини. Главу метнуо на колена, па хрче ли — хрче!...

— Та тепајте ме сву ноћ, ил' ћу да идем! — викну он љутито, кад га врева пробуди; скочи и поче се бунован окретати уплашено око себе, те му се чини, као да је сад наново оживео.

Још већи смех у публици.

— Е ово вече вреди милиона! — вичу многи, задовољни том комедијом.

Упаде унутра професор блед и задуван.

— Шта је било? — пита га један полицајац, који се спремаше да и сâм изађе и види кога хватају и траже.

— Замислите само: Милош Обилић утекао и покупио све паре! — једва изговори професор задуван.

— Па зар Обилић издаде?! — вичу једни и смеју се.

— Шта је с Вуком?! — питају други.

Полиција оде журно, да нареди потеру, а остали гости, једва корачајући од смеха, почеше се разилазити.

Та представа стала је професора једне повеће менице, којом је изравнао позоришне дугове.

У СЕОСКОЈ МЕХАНИ

Зима јака, коњи мога кочијаша слаби, а кола покривена раскламитаним арњевима. Сеоски неутрвен пут; снег нападао преко замрзла чагља, те кола одскачу тако јако, да сам држао да ће ми се џигерица откинути. Ветар диже и развејава читаве облаке смрзнута, пршава снега и бије њиме у арњеве, који иначе због неравна пута и ветра посрћу на све стране, тако да сам сваки час очекивао да ми падну на главу. Кроз отворе на арњевима убацује ветар снег и у кола, те ме готово више завејао, него да сам на отвореним колима путовао. С једне стране пута дубока и широка јаруга, чије је корито обрасло шипрагом, а по гдегде стрчи по који високи цер, или граница, а с друге стране се беле њиве под снегом, који је по гдегде пресечен саоником, што води каквој слами или сену, ограђеном високим врљикама, или преко целца укрштају пртинице и воде кућицама, усред белих шљивара, на чије широке димњаке бију густи

млазеви дима. Ретко где се види да по таквој пртиници промакне сељак, повијен под снопом шаше, где корача кошари, да положи стоци, а снег завејао и њега и шашу што му је на леђима.

— О, Господе Боже, чудне несреће! — рече кочијаш, окренув се мени, мислећи на време.

— Терај до прве механе, па за данас даље нећемо. Сад је већ подне, — рекох му, јер сам и сâм осећао да се даље не може путовати.

Кочијаш се сваког минута готово окретао мени и чудио се несрећну времену, или је сâм за се псовао и снег и ветар и кола и „пут и онога који је пут први измислио!“ А највише је грдио и псовао „првог кочијаша на свету и ко се први сетио да упрегне коње у кола“.

— Боље је да ме мајка родила без руку, него да њима држим дизгине (ту опсује, разуме се, и онога што је први измислио дизгине); онако бих бар био просјак! — гунђа кочијаш за свој рачун.

Напослетку поче да псује сељаке.

— Стока, као стока: направили меану где нико паметан не би направио! — продужује кочијаш монологе са својим филозофисањем о свету. — Шта им је стало, да ми је само знати, да овде на овој равници направе меану?... Дивно место!...

Али они јок, него је скрали доле у думачу!...

После тих лепих размишљања ражљућен кочијаш стаде псовати „првог Божјег сељака“.

Како тако, после два часа путовања, управо мучења, стигосмо до механе.

— Ево је, да Бог дâ изгорела! — рече кочијаш срдитијим гласом него дотле, а већ прву механу и првог механџију није заборавио да нарочито наружи.

До механе је општинска судница ограђена прошћем, а на једном јој крају дворишта апсана од брвана без прозора, с једном само малом баџом уза саму стреју. Из ње се чује страшан људски глас, урла неко као вук, псује кмета и прети како ће му „отворити пенџер на трбуху“! Мало даље је од општине попова кућа, школа, дућанић; још даље на брегу две три кућице, а у доњи црквица.

Механа доста пространа. Свуд око зида су широке клупе, углачане дугом употребом, али су свега два дрвена стола: један на једном, други на другом крају механе. У среди је велика плехана пећ. На зиду с леве руке, гледајући при улазу на врата, вазда је излепљено неких слика, повађених из разних календара и слика с колача вашарских. Све то пожутело, заједно с механским правом, које се једва распознаје

кроз стакло што су га муве упљувале. Према том зиду у удубљењу другога уздигнуто је огњиште, на њему ватра уз коју је велика џезва с водом и један земљани лонац у коме се крчка купус. Више огњишта, на прљаву зиду, виси неколико мањих џезава разне величине и једно дрво, величине писаљке, виси о канапу закаченом на̂ ексер. Тим дрвцетом се меша кава, те је све црно.

Уз огњиште стоји ситна, бледа женица, погурених леђа и живих, црних очију. На њој рекла од калмука, поврх ње грудњаче од ћитајке; сукња од калмука, на ногама папуче за шаку дуже него што јој је нога, а подбрадила се жућкастом шамијом. Плете мурасте чарапе на неке жуте игле, а крај њених ногу седи чупаво, прљаво дете од две године, плавих очију и игра се материним клубетом, што је пало на под. Котрља клубе, цичи и млатара ручицама, а мало мало па тек стане клубе ћушкати у уста.

Око пећи стоје тројица: раширили руке, те се греју. На њима неке дроњаве памуклије, с којих виси памук, а ћитајка се ретко где и види. Чакшире им искрпљене разноврсним закрпама, па чак на једном и неким црним, избледелим ластиком, по чему се види да се често, или ревносно налазе око сеоске господе. На једноме од њих и неки летњи прслук, препукнут на леђима, без дугмића, али га и поред тога због гломазне памуклије не

би могао закопчати. Тај исти носи и неки мастан, окљоцан шешир, који му пада на уши, а испод шешира вири неочешљана, прљава коса, што пада у бичевима по челу. Дремљив, суморан израз, с мутним, крмељивим очима, којима и кад гледа, рекли бисте да није будан.

Други од њих мало окретнији, а трећи завио главу неким крпама, а с једне стране од тих крпа, па преко слепог ока и образа стоји бразда сасушене крви, која се сливала и по врату и по масној, раздрљеној кошуљи.

Кад ја уђох, она женица остави игле и плетиво, па приђе и поздрави се са „Како сте, шта радите?“ таким начином, као да смо стари познаници, а она тројица стукоше мало натраг, завукоше руке у поцепане ркмаче од чакшира и посматраху ме радознало.

Она женица хитро нађе неки чаршав, метну га по горњем крају једног стола, дману дланом преко седишта једне гломазне, дрвене столице и понуди ме, те седнем.

— Зима, убио га Бог . . . Одакле идете, господине? . . . Бежите ви одатле, да чарнем вуруну . . . Зима . . . Намучили сте се, мислим? . . . Трчи донеси, Весо, дрва (заповеди оном дремљивом с прслуком) . . . А како сте дошли, господине? . . . Лакше је, ако сте на коњу . . .

Све ово и још вазда изговори она џарајући машицама по пећи, уз коју беше чучила, али не чекаше мој одговор на своја питања.

Веса донесе неколико трупчића сирових дрва, по којима се замрзао снег, баци их крај пећи на цигле, које су по поду место патоса, отресе снег с рукава, а рукама поче трљати о ивице пећи. Она жена метну три четири дрвета у пећ, зачврча снег топећи се, запишташе по том дрва, а ветар врати дим кроз сулундар, те јурну на врата пећи и у густим млазевима стаде се ширити по механи.

— Убио ти Господ и та сирова дрва, — викну жена и стаде брисати очи крајем своје кецеље. Затим узе бакраче и крчаге и утрапи их оној здравој двојици да донесу воде, а оног с разбијеном главом посла да нацепка сувих дрва.

Уђе и кочијаш и унесе амове. Прими она амове, баци их у крај, па и кочијаша намести да седне крај огњишта.

— Која су ово тројица? — упитам.

— Несрећници. Неће да иду горе у село код домаћина, да служе зимус и да зараде бар обућу и одело и да се исхране, а траже их људи, но тако се смуцају овуда џаба. Слушају тако час код попа, час код учитеља, час овде по механи; дамо им те једу и попију по коју ракију, па толико.

— А онај један разбио главу?

— Разбио му опет један таки, као и они што су — Драгутин. Слушао попа, па му поп дао ракије, а он се напио, па допаде јуче овамо, довати једну облицу, па оног несрећника Леку по глави што игда може.

— Што га̇ удари?

— Ђаво и' њин знао. Каже, забашурио му Лека марјаш, кад су летос, ту негде у кукурузу, играли карте!... Паде сирома' Лека као свећа, а онај утече доле низ брдо. Од јутрос га уватили код ча-Павловог казана, — опет мртав пијан.

— Па то је ваљда тај што у апсани виче?

— Јес' он је, ако сте га чули?

— Па шта ће с њим?

— Ништа. Док се истрезни, пустиће га председник, па после код њега да одради неколико дана, док се опет напије, па тако. Лани је опет тако ударио ножем, баш овако у груди, овог Весу што оде на воду.

— Што?

— О светом Николи слушали код попа, преносили му колаче славске из цркве — ко слави, пола поп узме кад сече... Они преносили, па им поп дао неколико да поделе и дао им бардак ракије, што су ваздан слушали, па се тако опили и завадили. Веса њега ударио бардаком посред главе, а он

извади нож, па Весу у груди, али га срећом потреви у ову кост, те га не прободе.

Она тројица свршише одређени посао, пише ракије и изађоше некуд. Кочијаш оде коњима.

Мало после уђоше двојица у механу. Обојица људи око четрдесете. Први плав, одевен у чохану памуклију, а поврх ње чохан јелек, сукнене потуре чакшире и дугачке чизме на ногама. Други у похабаном официрском шињелу, с кога су скинуте еполете, на глави му шешир, а на ногама поцрвенеле чизме. Обојица протрупкаше, те отресоше чизме од снега, климнуше на мене главама у знак поздрава и затим отресоше капе од снега о крај клупе, а за то време им „крчмарица“ принесе столице за онај други сто, те седоше. Прошапута она нешто с њима, они се окретоше те ме погледаше још једном. Онај први, како сам после сазнао, то је председник општине, Димитрије; а онај у шињелу и шеширу, неки, како је он причао, због неправде разрешени поручник, а једни веле да је праведно рашчињен као наредник. То се тачно, што вели механџика, сад не зна, али и она тврди да је мало учио школе, јер га зна израније, пошто је родом из истог села. У ово време живео је ту у селу код своје браће, који су доста слаба стања, и најозбиљније је преговарао с газда-Димитријем председником,

да га узме за општинског писара. У селу, где се ради, не воли да седи, већ се махом налази у овом крају где је механа, а где има за се доста залудна друштва.

Председник седи, озбиљно, хладно, с пребаченом ногом преко ноге, а обема се рукама ослонио о свој дебео кукљасти штап. Онај у шињелу, Милосав, налактио се и сав се прегао, управо легао по столу и унео се у очи председнику. Јагодице му јако испале, поглед жив, нестрпљив, цело лице некако троугласто, а бркови мало проседи и уфитиљени; коса лепо зачешљана, а брада обријана.

Продужују разговор, што су га ваљда још у судници почели.

— Знам, брате, али ти не знаш ове ствари... Дај, Радојка, полић ракије... Ти знаш војничке ствари.

— Администрација је, господине мој, администрација... Акт је акт... Фасцикула, фасцикула. Нема ту друго ништа... Пише капетан општини. Лепо. Ја превијем табак, па кажем: „Суду општине те и те част је уз повратак овога акта одговорити..." — и даље већ што иде, — говори одсечно Милосав и показује руком по столу као кад се пише.

Радојка опет стала на своје место да плете, пошто умири дете, које се беше расплакало, а ја се правим као да и не обраћам пажњу на њихов разговор.

Председник узе лупкати руком по столу и као да се нешто смишља. Подуже тако ћуташе, док ће тек председник важно:

— Ђаволске ствари! Није то, брате мој, лак посао! Ето, ја сам толике године које кмет, које председник општине, па ми дође по нешто, па му не знам крсна имена... Сад имам једну ствар, па се и сâм чудим шта да радим.

— Ево како ти је то! — поче Милосав.

— Откуд знаш ти, кад ти нисам ни казао.

— Знам, брате, молим те, за онај пут!

— Уха, какви те пут нашао?! То зна и моја стрина! Него друга ствар! — рече председник и задовољно се насмеја, сркну мало из полића, па продужи:

— Чудим се, кажем ти, и сâм шта да радим. Мислио сам, мислио, — аја, не иде никако! (Остави штап на сто и намести прсте, као човек који хоће нешто да набраја). Пази само несрећне ствари: капетан ми данас наређује једно, а распис господина министра полиције од октобра вели друго. (Та два гледишта представи полићем и штапом). Лепо. Послушаш министра, а капетан те мучи, послушаш капетана, а онај озго загуди, па де сад. Ево ти једно (подиже штап и лупи њиме о сто), ево ти опет друго што вели! (Подиже полић, па и њиме лупи о сто и с раширеним рукама

у знак чуђења проматра ћутећи и штап и полић)... Деде сад шта да радиш? Оћеш ово (показа штап као капетанову наредбу), загуди овај (показа на полић, као на министров распис)... Кажеш лако... Тешка је ова наша служба, мој брате; није то војска: лево, десно, напред марш!... Стој... Строј с' у лево полу леевȍ... То је друго, ал' ово је чвор. Ту ми кажи: шта да радим?

Милосав мери и штап и полић, ћути замишљен дуго, налакћен на сто, а главом се наслонио на шаке. Ћути, мисли, а председник слегао раменима и добује прстима по кожним сарама својих чизама, па као да очекује важну пресуду.

— Незгодна ствар, оца му! — узвикну Милосав и удари длан о длан и озбиљно се замисли.

— Незгодна! — додаде он опет развученим гласом, рашири руке и загледа се у полић, а изразом као да би хтео рећи: Ко му сад може то расплести?

— Кажем ти ја! — вели председник, задовољно се насмеја што је питање и за другог тешко, сркну из полића, па додаде: — Ето ти једно, ево друго. — (Ту дохвати руком прво штап, па полић, затури се на столици и стаде лупкати ногом о цигле на поду).

Милосав опет зарони главу међу руке, па се уозбиљи и стаде размишљати. Председник га задовољно гледа и чисто се ра-

дује што ни Милосав не може да расплете ствар, а само што му очима не вели: „Мозгао сам *ја* то, мој брате, а ти мислиш тек од шале да решиш тако важно питање“.

Наједаред се Милосав пљесну дланом по челу и некако љутит на себе узвикну:

— Главооо шашава!... Тхх, куд сам се ја део, а ствар проста и јасна као дан.

Председник се понамести на столици, налактио се рукама о сто и нестрпљиво очекиваше решење.

— Проста ствар, молим те! — продужи Милосав. — Пази сад. Капетан, велиш, наређује ово! (Подиже своју дрвену, дуванску кутију на страну). Али министар, велиш, оће ово! (Подиже председникову шубару, па је опет метну на исто место)... Доброоо!... Е сад шта ћеш ти?...

— То и ја питам! — вели председник.

— Чекај, молим те, то ћу и да ти кажем. (Сад опет понови малопрешње и опет на крају додаде): Е сад лепо, то је така ствар... Сад шта ћеш ти, то је главно... Ти ћеш, господине мој (отклони од себе и шубару и кутију и штап, па као да је пребрисао таблу, да на њој почне из почетка, продужи после малог ћутања с раширеним рукама и задовољним лицем)... Ништа лакше, ево овако: то је као и у војсци.

— Није то војска, драги мој. Општина, полиција, еј главо, разумеј! Кака војска?!

— рече злобно председник, сркну опет ракију, искашља се, пљуну далеко од себе и окрете се косо према Милосаву, као оно кад се човек с ким споречка.

— Општина и јесте, слушај ти само... Или, чекај, молим те, ево овако: ти си, рецимо, војник... Лепо! — започе Милосав.

— Нисам ја војник! — обрецну се председник.

— Лепо, молим те, свеједно, то је пример. Добро, ти си, рецимо, наредник; овај овде поручник (показа на једну празну столицу), а ја капетан.

— Ја сам резервни потпоручник. Што да сам наредник? Не можеш ти тек то: „рецимо“.

— Тхи, брате, свеједно је, молим те, то је пример.

— Али, молим ја тебе, не могу ја тако...

— Лепо, молим те: Шта си ти, велиш?

— Потпоручник.

— Добро, ти си, рецимо, потпоручник, овај овде (она столица опет) капетан, а ја мајор... Или овако: Ти си, Димитрије, капетан! Лепо, овај потпуковник, а ја пуковник, или, рецимо, он пуковник, а ја генерал, то је свеједно... Е сад лепо! (Ту заглади задовољно бркове, превуче рукама по столу и задовољно предахну, као човек који је из честе срећно изашао на чистину)... Шта си ти?

— Ја сам капетан! — вели председник задовољно.

— Добро — рече Милосав и дохвати га руком по рамену, — а шта је овај? — додаде и показа ону столицу.

— Пуковник, — одговори председник, а Милосав, исто као њега по рамену, дохвати руком столицу.

— А ја? — пита даље Милосав и куцну се прстима у груди.

— Ти си генерал!...

— Е дооброоо!.. Ти си капетан, овај је пуковник, ја сам генерал! — понови Милосав задовољно, као наставник кога је ученик разумео и лепо поновио његово предавање.

— Е сад пази: Ово је ракија! (Подиже онај председников полић и метну га на сред стола).

— Ракија! — понови председник.

— Добро!.. Ти као капетан узмеш овако ракију да пијеш (принесе полић устима), али овај као пуковник дође, па каже: „Димитрије, не смеш да пијеш!“... Шта ћеш ти?

— Ако наредба старијег није умесна, имам право да се жалим редовним путем! — расрди се председник и лупи руком по столу.

— У, брате слатки, остави то. Ко те то пита?.. Питам ја тебе шта ћеш, ти кад теби пуковник каже: „Не смеш да пијеш!“ Нема ту тамо, овамо. То ти мени кажи.

— Ја ћу да кажем: „Разумем, госпо'н' пуковниче“! — продра се председник, пошто стаде мирно и салутира по војнички.

— То је оно: „разумем“ и ништа више! — узвикну Милосав задовољан.

— Па шта је с тим? — пита председник.

— То је оно што не смеш да пијеш, а стоји ракија овако...

— Знам, брате, ал' ако наредба није умесна...

— Остави то, молим те; опет плећеш друге ствари! — узвикну љутито Милосав и отресе рукама. — Главно је не смеш да пијеш. Лепо. Сад, стојиш ти, стоји овај пуковник (ту помаче столицу, која представља пуковника), стоји пред тобом ова ракија, овако (тресну љутито и озбиљно онај полић преда се), али дођем ја као генерал (лупи се у груди шаком), па кажем: „Димитрије!“, — шта ћеш ти.

— Ја ћу да кажем: „Заповедајте, госпо'н' генерале!“ — вели оштро Димитрије и салутира по војнички, а Милосав стоји и заузео генералско држање.

— Добро! — вели Милосав, — а ја ти као генерал кажем: „Димитрије, попиј ову ракију“, и ти, разуме се, узмеш, и (пошто попи ракију из полића, Милосав заглади бркове, пљесну устима, па тек продужи).. попијеш!

— Тако је! — одобрава председник.

— Тако ти је и та твоја ствар: капетан вели ово (подиже опет кутију), а ми-

нистар гуди ово (показа шубару)... Шта ћеш ти?

— Сад знам, — вели председник посрамљено, — старији је старији.

Милосав сад узе понављати из почетка. Напослетку председник би задовољан што је то крупно питање лепо расплетено, поручи веће стакло ракије и две чашице, те исту ствар помоћу испијања чашице стадоше претресати на разне начине.

Радојка им донесе још једном ракије, скува мени „грејаницу“ и однесе расплакано дете, ваљда да га успава.

У сâм сумрак уђе поп у механу. Црномањаст, висок човек око тридесет и неколико година. Отресе ноге и капу од снега, растресе косу и браду, по којима је такођер снег нападао. Поздрави се с председником и Милосавом. „Шта оно беше јуче“? — рече председнику, и сви се засмејаше. Кад мене угледа, изненади се мојим присуством. Приђе те се поздрави и каза своје име. Учиним то исто. После обичних разговора: „Како сам дошао ?“ „Ружно је време данас било, а сад престао ветар, па само пада крупан снег“ итд. — дођоше питања: где живим, јесам ли одатле родом, кога имам, познајем ли тога и тога и вазда других ствари.

— Председниче! — викну га поп.

Председник се окрете.

— Ама нешто сам заборавио, који беше дан јуче; сећаш ли се? Чини ми се четвртак! — опет ће поп, па се засмеја.

— Памтим ја шта је било јуче! Него можеш ти, попе, да запамтиш данашњи дан, — вели председник.

— Изгубио јуче шест гроша на „таблунету“, па га дирам, — објасни ми поп шапатом. — Нек спреми Радојка тамо у соби, да те слишам час, па да идем кући, — продужи поп, а брзо потом додаде: — Ако мислиш да изгубим, пусти из апса оног несрећника, па му нареди нек оде мојој кући; да уди месо, ил' да помогне штогод. Боље му је него у апсу.

Председник замоли Милосава да оде и каже пандуру да га пусти и да му нареди да иде поповој кући, да што послуша.

Док су они у соби играли карте, Радојка ми спреми вечеру, постави, те седнем вечерати.

У том уђе Милосав с још тројицом, кицошки одевеним у оделу сеоскога кроја, али од шајака, украшену скупим гајтанима; о појасима висе им ланци од часовника. Поздравише ме подигнувши капе и климнувши главама, па уђоше у собу, где председник и поп играју карата.

Док ја вечерам, Радојка узела игле, стала исто онако крај огњишта како сам је затекао кад дођох.

Чим се у соби разлегне граја, смех, трупкање, пљескање рукама, Радојка већ разуме да је једна игра свршена и одмах иде собњим вратима, отшкрине их, промоли главу унутра и пита:

— На чији рачун сад пијете? Ког су слишали? — и засмеје се као кад кокошка какоће. — Да нису попи очитали горопадну? — закакоће.

Затим улази у собу, изнесе празне полиће и унесе пуне ракијом. Тек тада настане врева и смеј, да уши заглухну. Радојка се врати и продужи плести.

— Долазе ли даљи са села у механу?

— Долазе празником и недељом, кад долазе цркви ил' кад дођу општини, па сврате. Недељом ту не може да се окрене човек. И жене и деца и људи — све то из цркве наврати, па жене пију каву, људи ракију ил' вино, па око подне нема никог. Па и то који су бољег стања, а сиротнији не пију у — меани, они на казанима. Зими наврате, те се огреју; кад иду из чаршије, заноћи по неки даљи, купи марјаш леба, попије ракију, па легне ту на клупу, те спава, — прича Радојка.

— Слабо радите? — упитам.

— Па прилично. Ови овде из комшилука ту су по вас дан. Некад се заузму, па по целу ноћ играју карте. С њима седи мој човек. Не може да изађе из атара. Комшије, па тако воде љубав. Долазе сви. Не знам

што га вечерас нема уча. Мора да је отишао негде у село. Много добар човек. Шалџија, да пукне човек од смеја с њим. Има доста комшија : имамо и дућанџију и терзију и сем тога опет четири куће.

— Јесу ли сељаци ова тројица што уђоше с Милосавом ? — упитам.

— Сељаци, ал' се тако заузели са овим комшилуком што не ради у пољу, па и они се прогосподили. Долазе и они сваки дан, а приличног су стања. Ноћас су били до неко доба.

Распитам се о постељи и Радојка ми објасни, да је молила госте да иду раније, јер ћу, вели, ја спавати у тој соби где они играју карте, и напомену како ту и господин капетан спава. Кочијаш ће, рече ми, спавати ту на клупи. Ту, вели, спавају и пандури, па им ништа није.

И, заиста, још нисам ни довршио вечеру, а гости са смејом изиђоше.

— 'Оћете да пијете што, господине ? — пита поп, па се заведе од смеја.

— Подноси ми кеса, могу и да плаћам ! — рече љутито председник и седе за сто где кочијаш вечераше, где је и мало пре с Милосавом седео.

— Радојка, донеси свима, нека пије ко шта 'оће ! —

— Одма', председниче, сад ! — ужурба се Радојка.

Председник баци динар на сто, устаде и без поздрава изађе на врата, за њим и Милосав.

Поп се засмеја и узе лупати ногама по поду, па се потом поздрави са мном и изиђе. За њим изиђоше и она три кицоша. Подигоше капе и поздравише се при поласку са мном.

Радојка изиђе за њима. Остадосмо ја и кочијаш.

На среди кафане мала лампа виси о таваници, кроз прљаво стакло једва продире светлост. Тиња ватра на огњишту. У плеханој пећи бубње и пуцкају разгорела дрва. Ветар треска прозоре, јер се врло слабо приклапају.

Наједаред се врата с треском нагло отворише. На врата се указа омален, дежмекаст човек, подбула модрикаво-црвена лица, коса му пала у нереду испод накривљене шубаре. На њему одело раздрљено, у нереду, по коленима и изгужваном раскопчаном зимском капуту виде се трагови од снега, како је негде падао. Ветар духну на отворена врата, стаде се повијати и трнути пламен од лампе, која и иначе слабо светли. Лампа се угаси и светлост још бацају разгорела дрва од пећи, кроз отвор на вратима. Трепери пламен из пећи и игра се његова сенка по поду, таваници и зиду, дајући час слабији, час јачи одсјај.

Онај човек посрћући коракну неколико пута. Упаде Радојка и заплака.

— Напоље, кујо, напооољееее! — продра се онај и замлатара рукама. — Ја служим госте... Напоље!...

Радојка изиђе.

Он посрћући приђе огњишту. Кочијаш уђе у собу, упали свећу и метну је пред мене.

Онај се човек окрете, па нијајући се подиже руку капи, рука му клону и он процеди:

— ... б ... вешеее! (То је ваљда требало да буде: „Добро вече").

Затим поче нешто баратати око огњишта, док се тек претури џезва, чвркну вода по врелу пепелу и диже се пурњак.

— Брррр — пу! — учини он и махну рукама по лицу, тресну затим џезву о под, опсова нешто гадно, и с неразговетним, срдитим гунђањем пође посрћући вратима, која при изласку тако залупи, да се свећа умало не угаси, а из пећи куљну густ млаз дима.

Мало постоја, па се тек из побочне собе зачу тутањ, вика, кршење. Чу се детиња вриска, па онда лупише врата и пред вратима од механе зајаука жена и стаде запомагати, а за њом се скрши неко стакло, што удари у врата од механе.

— Знам ја ту будалу! — рече кочијаш и отрча на врата.

Жена с грдном модрицом више ока упаде у механу и зацика:

— Помагајте, уби, уби ме!... Јаој!...

Излетим и ја тамо. У соби газда-Тасиној (тако се зове механџија) мрачно, само што се из пећи мало осветљава, али и отуд због отворених врата куља више дима него светлости. У једном углу вришти дете, а у другом углу једва се назиру две контуре: кочијаш стегао Тасу преко паса и вуче га у кревет, а овај се отима, млатара и рукама и ногама, псује, грди, прети пушком, док најзад промуче и настаде само кркљање с неразговетним, испрекиданим гласовима. Кочијаш га савлада и баци у постељу. Онај застења, пљесну неколико пута уснама и захрка.

— Савладаше га куси! — рече кочијаш, узе дете које се већ заценило од плача и унесе га у механу.

— Мааамааа! — завапи дете, кад угледа Радојку, и пружи јој руке.

— Јадно моје, кукавче сиње! — зацвили кроз сузе Радојка и узе дете, седе у један крај на клупу, те му даде сисе.

И мајка и дете јецају. Радојка га кроз сузе пољуби, а оно пусти дојку, па јеца и загледа се плавим, уплаканим очицама у матер.

— Зашто то тако ради твој муж? Шта му је?

— Није то њему првина! — рече Радојка и уздахну, а затим додаде: — Сад

ћу ја Вама спремити постељу, само док дете намирим.

— Да те опет не нападне? — упитам.

— Сад он спава, топове не би чуо! — рече и однесе дете.

— Не знате Ви њега? — рече кочијаш, кад она оде.

— Не.

— Знам га ја још из Крагујевца. Тај је упропастио и своје и туђе. Био је и бакалин, па пропао, па после држао пекарницу, па пропао, па дође овамо и узе ту из села ову красну женицу. И сад има свега. Она је као кртица: цепа дрва, носи воду чак оздо с бунара, служи госте, двори њега, пере, плете, шије, никад не стоји. Она је све зарадила. Он иде од куће до куће, пије, дође својој кући, избије жену, па тако из дана у дан.

*

Немирно сам спавао те ноћи, и ако сам доцно заспао. Нека туга ме обузела од ових утисака и једва сам чекао, да отпутујем сутрадан.

СРЕЋА

Кад сам још пре толико година пошао из села у град, да тамо продужим школовање, испратио ме отац овим речима:

— Труди се, синко, учи и дан и ноћ... Ти видиш како је сељаку мучан живот: бију га и мраз и киша, и голотиња и босотиња; грбача пуца од рада, а кад у лето на раду припече звезда у темењачу, мозак провире, па опет је и гладан и жедан, и не доруча и не довечера. Одмор је сељаку само кад га под земљу метну... Јест, мој синко, сељаку је одмор само под земљом, а на земљи никад!... Ту је мој отац заћутао, сећам се, а после дуже паузе са уздахом додао:

— То те, синко, чека овде, у селу.

Ове речи остадоше тако јасно у мом памћењу, да ми се и после толиког низа година чини као да чујем крупан, рапав глас очев, као да га гледам. Као да ме гледају оне његове уморне очи, у којима се огледа толики низ мука и невоља у животу његову. Као да гледам његово ко-

штуњаво огрубело лице од ветра и кише, мраза и припеке; као да гледам његов чисто повијени стас; сећам се тако јасно његове искрпљене гуње, масног феса на глави, испод кога вире праменови косе, које је попала друмска прашина.

Те речи рекао ми је, кад се опростио са мном, враћајући се из града натраг кући, а мене оставио ту у граду, да учим школу и да се сâм о себи бринем, јер ми је он, као сиромашак, мало шта могао помоћи. Нашао ми је место где ћу служити и учити школу.

Пружи ми и ја пољубих његову испуцану од рада руку и облих је сузама, јер тек тада осетих тугу за кућом.

Он не оде одмах. Стајао је преда мном оборене главе, замишљен, суморнијег лица него што сам га икад видео, и лупкаше глоговим, кривим штапом у један камен од калдрме. Ја сам стојао према њему, плакао и заклањао лице рукама, јер ме беше стид од трговаца, који су из својих дућана гледали нас двојицу, а тако исто на улици зајстајкиваху многи од пролазника, те нас радознало посматраху.

Најзад отац узе шарену, ткану торбу, коју беше спустио крај себе, упрти је и веза упрте на грудима. Затим извади из недара прљав пешкир, одреши га, извади из њега грош и метну га у зубе, док онај

остатак веза у пешкир и врати наново у недра. Затим ми пружи грош, да ми се нађе у туђем свету. Примајући грош из руке његове, станем љубити руку и зајецам у плачу.

Отац истрже руку.

— Не плачи. Труди се само, неће л' милостиви Бог дати, да ти бар срећно поживиш. Ја би' плакао, кад би' знао да ћеш и ти остати невољни сељак, живомученик, слепац код очију, — рече ми отац, нагло се окрете од мене и пође улицом на ону страну, куда се иде нашој кући, у село. Гледао сам за њим и плакао, докле год не замаче за ћошак жуте двоспратне кафане. Сећам се како ишчезе испред мог вида најпре његов повијени стас, па онда и торба на леђима, из које су стрчали пресни опанци и неколико шипака челика, што отац беше купио суседу Томи, да нȁди секире.

*

Ја сам се трудио; служио друге, мучио се и учио, напрезао сам се из све снаге, само да ме не стигне тешка и горка судбина, коју ми отац предсказиваше, ако останем у селу, радник. Колико напора и непроспаваних ноћи над књигом, колико мучних и тешких дана при том проведених у борби са сиротињом и немаштином!

Најзад савладао сам све препоне, на које сам наилазио, упорношћу, енергичним

радом и за све своје невоље, беде, патње и труд, у чему сам младост провео, добих као награду сведоџбу о свршеном факултету на Великој Школи.

Постао сам чиновник. На две, три године после тога умре ми отац и ја примим у наслеђе његово имање, које беше много веће него кад оставих родитељску кућу и пођох на науке.

За неколико година ја сам у државној служби добио врло леп и угледан положај, а у том ми умре и стриц, богат трговац из Београда. Како је умро без деце, то све своје велике велико имање завешта мени као свом најближем.

*

Срећа . . . Шта је срећа? Је ли то она срећа коју ми отац указиваше прстом, за којом ме упути. Сиромах мој добри отац, како би он био задовољан, срећан, пресрећан, да је само доживео, да види свога сина школована, здрава, млада, са одличним положајем у државној служби, богата, врло богата и, разуме се, с добрим изгледом на женидбу каквом богатом наследницом. Ја сам далеко од онога, чега ме жељаше да сачува мој добри отац, далеко сам од потребе да морам ма шта радити. Нисам, дакле, морао радити ништа, могао сам живети сјајно без икаква рада, па и

без државне службе, а већ о мучном, сељачком раду да се и не помишља.

После мука и невоља, с којима сам се морао борити, ја поверовах срећи својој, која ме беше тако раскошно даривала, и пред мојим очима пуче будућност ведра, весела, обасјана ружичастим сјајем среће; понеше ме чаробни, слатки снови, и ја, загрљен са срећом својом, пун вере и наде, пођох с њом напред, у будућност, на сусрет рајским уживањима, која ми се обилато нудише са свију страна.

Свега доста, сувише. Пропутовао сам многе земље, познао многе људе, стекао многе пријатеље, познао сва могућа задовољства, а средства су ми допуштала да их уживам. И ја сам их уживао све дотле, докле се нисам свега заситио. У својих тридесет година ја сам био већ сит, пресит свих могућих задовољстава.

Затим сам почео измишљати нова, нарочита, дотле непозната задовољства, тражио сам нове дражи за живот. Почео сам биркати, пробирати.

Брзо и с тим бејах готов, врело среће и задовољства као да мало, по мало сасвим пресуши. Досадно, све досадно. Без наде, са очајањем гледам у пуст, празан живот, из кога сам узео све што се могло узети; утрошио сам сва задовољства, управо ја сам их, као какав распикућа, проћердао,

прокоцкао. Ја сâм на једаред испио цео пехар, што ми га срећа за цео живот даде, да из њега штедљиво пијем само кап по кап, те да тако том слашћу разблажујем горчину живота кроз цео век.

Најзад учини ми се, као још једино што би могло колико толико разблажити и примирити моје растројене нерве, — село, место мога рођења, оживљење оних слатких успомена детињства, она мирноћа нашега села, свежина, тишина и зеленило. Бар нек ми село и пут сан поврате.

*

Цео дан сам провео на путу. У сумрак стигнем у једну паланчицу и ту останем на преноћишту код неког свог доброг пријатеља и познаника још из детињства. Туда, кроз то место води пут за моје село, те и ако ми није још далеко било путовати, остадох на преноћишту, јер ми се неиспаваном, ломном и уморном од путовања чинило да ћу заспати, чим легнем у постељу. Мој пријатељ ме искрено и свесрдно дочека. По вечери смо мало поседели, и ја га замолим, да ме због умора пусти да одмах легнем, и ако ми је његово друштво било пријатно.

Тешка досадна ноћ између четири собна зида. Из друге собе, одмах до ове у којој сам спавао, чује се монотоно, безбрижно хркање мога доброг домаћина. По сто-

лу ми разбацане књиге, које бејах понео, да се у путу забавим, хартија спремљена за бележење утисака с пута, изгњечене цигаре, truње од дувана. Отворио сам две три књиге, а не могу да читам ни једну. Ходам по соби, пушим, глава ми већ бучи од дуванског дима. Осећам умор, малаксалост, трепери ми цело тело, сваки живац. Легнем. Осећам слатко неко треперење живаца, сан ме почиње обузимати. Од једном кресну од некуд изненадно, неочекивано неповољна мисао, тешка, а ни сâм не знам што, мучна. Она изазове другу, луђу, тежу; друга трећу, трећа четврту и за тренутак их је читав рој, управо читави ројеви. Мисли се бркају, јури једна другу, потискује, сустиже, као да се грабе која ће пре доћи на ред, па се загуше хиљадама од једном и онда ја њима ни мало не владам, не знам ништа. Крв се пење у главу, осећам пиштање у ушима; очи као да су пуне трња, а по челу час осетим како ме задахне нека јара, припека, од које осетим несвестицу, час потом избије хладан зној. Досадно, тешко, очајно осећање наступа у таквим часовима. Прибирам се, устанем, седнем опет за сто. Јака главобоља, свест мрчи као после најјаче грознице, очима једва назирем предмете на столу.

У лампи нестаје петролеума; место јасног пламена кроз поцрнело стакло од дима

једва се види како на фитиљу чкиљи и цврчи бледо-модар пламичак. Кроз прозоре већ се види како се исток бели. Кукуречу петлови са свију страна, чујем како лупарају крилима. Неко откључа кујну, а затим чух како поред прозора промаче момак, шушкајући опанцима; звижди неку веселу песму, а мало затим чух где звекну ланац, којим је везана кофа и зашкрипа точак на бунару. Зашкрипе овде онде врата и код суседа; клапарају женске папуче по дворишту и крај прозора, што гледа на улицу, промакне по која неочешљана женска глава, или по какав радник с будаком или мотиком на рамену.

Отворих прозор што гледа у двориште и у собу јурну свеж ваздух и удари ме по лицу, али мени беше лице као превучено нечим грубим, непробојним, па не пушта ни мало свежине. Из собе покуља загушљив ваздух, пун дуванског дима и задаха од петролеума. Дође ми нешто тешко, тужно, да хтедох заплакати што зору, свежу зору и прве сунчане зраке, нежне, миле, дочекујем тако бедан, сломљен, утучен, — ја, недостојан те нежне светлости и јутарње свежине. Мој домаћин, свежа лица, ведра погледа као добро испаван човек, загледа калеме по дворишту, а домаћица седи на прагу и окреће млинац, те меље кафу. Постао сам био злобан на све што сам

очима гледао, завидео сам свему, све ми изгледаше свеже, испаћано, срећно, само ја бедан сломљен, јадан.

*

За своје село сам се кренуо опет на колима. Дан пријатан: преко ноћи падала киша, па нема ни прашине. Крај пута отуд и отуд пожњевене њиве и у њима камаре или сложене крстине, на које падају и одлећу грлице и дивљи голубови. Свуда по стрњикама пуштена стока да пасе. Чобани седе под хладом, те се играју, трче за стоком, или понегде једу из дрвеног заструга сир и хлеб, седећи око шарене торбе, на којој им је ручак.

По гдегде још непожњевене њиве жању жетеоци, а разлеже се на далеко њихова шала и смех. Момци у великим сламним шеширима, девојке у тканим сукњама и јелецима с белим марамама, вешто пребаченим преко главе. Певају и једни и други наизменично, час мушкиње, час женскиње, сваки по један стих песме, које се певају у двопеву. У путу сусретох по неку старију жену с обрамицом на рамену, о којој висе и с једне и с друге стране лонци с јелом, поврзени поврзлицама, пртене торбе у којима су проје, чанци и лук од кога пераја стрче ван торбе. Понегде, пред колима прне шева, зацвркућу из забранâ птице, или косић зазвижди из каквог трњака крај пута.

Око девет часова пре подне стигао сам у своје село, већ сам био у дому својих родитеља. У тој кући седели су моја браћа од ујака са својим женама и дечицом. Дочекали су ме са усхићењем. Нису знали шта да чине од радости. Доносили су преда ме све што су лепше имали у кући и нудили ме, чим би се чега лепог сетили, што мисле да је за мене, за господина. Узбуњена чељад од радости, изненађења, а и из претеране жеље да ме са што већим поштовањем и што боље дочекају, укрштају се по дворишту, среће се једно с другим, удара се у хитњи, по каткад, једно с другим. Хватају се и кољу пилићи, дере се јагње, шури се младо прасенце, дотерује се пре времена стока на мужу. Дворе ме, окружила ме лица с којих читам радост, дивљење, поштовање, жељу да све учине што само пожелим; чисто им криво, што им ништа не заповедам, ништа не тражим. Кад које од чељади улучи згодну прилику, оде те загледа моја кола, распитује кочијаша дуго, по свој прилици о свему. Кочијаш, и иначе разговоран, препричава сваком редом без сумње једно те једно, дуже него што треба, више него што га питају.

Мени је све то још теже падало. Тај тако срдачан, усхићен дочек, та радост мојих рођака при виђењу и нехотице ме је побуђивала, да ову простоту, пуну све-

жине живота, поредим с данима, којима сам ја проживео.

Па онда поворка деце, разбарушених косица, светлих безазлених очица, пуних једрих, румених обрашчића, умрљаних уста и носића од воћа, од чега се виде трагови и на тежињавим кошуљицама. Погледи им страшљиви, љубопитљиви, али пуни неповерења. Вуку их мајке мени и свака им објашњава:

— Иди чики, сине, благо нани! То је твој чика; он воли децу, чика ће ти дати шећерлеме.

Деца се стидљиво затежу, узмичући натраг, заклањају се за мајку, или мећу ручице на очи, а по неко мање и заплаче, па, као да је пред каквом опасношћу, пружа руке мајци, да га узме у наручје, и тек се умири, кад добије сисе и загњури плавокосу главицу у недра мајчина.

— Гаде детињи! — кори их мајка; добро, кад ти нећеш, чика ће волети друго дете, па ће њему купити пуно шећерлеме. Је ли, чико?

— Воли чика децу, — велим ја, а у себи помишљам: „И треба деца да ме се клоне, нисам достојан њих“, јер ми у том тренутку најјасније изађе пред очи, луд, пуст и раскалашан живот, којим сам проживео.

*

У вече сам нешто боље спавао но обично у последње време, и ако је постеља била доста неугодна.

Сутрадан, по подне, предложише ми да изађем на њиву.

— Изиђи на жетву. Давно ниси, знамо, видео.

— Изићи ћу, како не бих? Камо среће да сам остао на селу, па да сад и ја жањем!

— Ћути, не говори, — вели ми Сима, најстарији ми брат (три сам брата од ујака имао: Симу, Павла и Радоја. Рођеног ни једног). — Ћути, Бога ти. Ти си срећан, кад не знаш шта је мука. Ти знаш што живиш. Ово је наше мука, горак хлеб, мој брате.

Нисам га хтео разуверавати, јер и да сам хтео, покушај би био без успеха.

Кад сам стигао на њиву, радници су већ били ужинали. Било их је више од тридесет, које мушкиња које женскиња, сем деце. Нешто је домаћа чељад, нешто позајмичари, нешто под надницу. Многи леже у хладу под брестом, ко на леђима, ко потрбушке; неко метнуо под главу пресавијен зубунић, неко је и без тога. О гране од бреста и једног ораха, који је до њега, везане љуљке и у њима се грче, спавају мала деца, или плачу млатарајући ножицама. О гранама још обешени српови, торбе, гуњеви; уз дебло од бреста стоје празни лонци, чиније,

дрвене кашике, крчаг с водом и бардак с ракијом, заптивени лишћем; ту су ројеви мува, а прозуји и по која златица. Гледам како слатко спавају људи с раширеним рукама, како се јако надимају разголићене груди, како се слатко и дубоко срче свеж ваздух; понеки само каткад мрдне главом, или купи уста и мрда лицем кад га мува салети. Мало подаље у хладу седе деца, те мотре да волови не зађу у непожњевено жито, или не раскваре снопове и крстине, и узгред плету шешире од сламе; крај њих дугачки прутови чобански. По стрњици пасу волови, или мирно, спокојно леже по хладовима и преживају. У њиви крај пута, у увратини, стоје кола, стрчи руда и јарам. Под колима се испружио пас, па дахће од врућине. Жене седе даље од мушких по хладовима, те доје децу и певуше им песме или плету. Девојке се скупиле за се у буљук. Узврискују се, шале се, јуре, задиркују, гађају момке грудвицама земље или зрневљем жита и коре их што спавају. Један се од момака уплашено трже, кад га ударише, и онда међу девојкама настаде урнебесан смех и кикот, а младић погледа буновно, протаре очи и лице, по ком се виде бразде од траве на којој је лежао, или од испресавијана гуња, па тек ће као срдито (а види се по њему да му та шала прија):

— Закон ли ви женски! Ако ја потегнем

одовуд овим бусеном, и показује на грдно велик бусен земље.

— Деде чик! — зачикну га једна.

— Ајд, ајд,— одговори он и махну главом, па леже опет и прогунђа нешто за се.

Мало је трајало по мом доласку, па се сви подизаше.

Прилази ми један по један, те се здрави с неким поштовањем и љубављу.

*

Сунце се клони западу, ветрић поче пиркати. Оближњи забран крај њиве као да се запалио, па гори вечерњим руменилом. Небо мирно, тихо, по њему плове позлаћени, лаки облачци, све лепши и златнији, што ближи западу. У околним њивама, као и у овој где сам, настаје жагор: плачу узнемирена деца, прте их мајке на леђа, купе жене ствари, кошкају дечаци волове, те крцка јарам и звоне меденице на воловима. Још по нека грлица или голуб прне иза крстине, зашуште крила. Из забрана, с високих церова разлеже се гукање голубова и гркање грлица. Препелице пућкају у трави; путем се дижу облаци од прашине, — то чобани враћају стоку с пашњака; ричу говеда, мече телад и заигравају се по путу, блеје стада. За стоком иду чобани с крчажићима, прутовима, колутовима исплетене сламе за шешире, неки од њих јаше голу

кљусад, лупајући их по трбуху прљавим, испрсканим, поцрнелим, босим ногама. Кљусад се на то не обзиру, већ с времена на време по неко забрљи главу у трњак крај пута, да, завиличено уларом, онако узгред, чупне још мало траве или откине купинов лист или бурјан. Чобанин се љути, виче, бије још јаче ногамà, вуче улар, а кљусе тромо подигне главу, осврне се, трава му виси из уста и тек после дуге муке и удараца пође мало брже. Кроз ту грају чују се свиралице и звонки гласови девојчица, које певају идући за стадом с котарчицама за рад преко руке.

Зраци сунца на западу све блеђи и већ слепи мишеви почињу се укрштавати кроз ваздух. Што сутон више пада, то жагори све већи, а гукање голубова све ређе, али некако јасније, с више дражи.

Радници се почињу разилазити, млађи одлазе пре. Скупиле се девојке из свију околних њива, па иду заједно са срповима преко рамена. Знојаве кошуље залепиле се за њихово једро тело и обле груди, преко глава им пребачене мараме, вунене сукње пуне осаћа, а један крај подигнут и заденут за пас, те се види кошуља. Загрлиле се две и две, па запеваше песму:

„Мој јаране, болеле те ране?“

За њима у групи иду момци. Девојке отпеваше овај један стих меким, нежним,

али звонким гласом, а други стих продужише момци пунијим, јачим, мушким гласом, као одговор на девојачко питање:

„Да не боле, не б' се ране звале“.

Старији људи поседали под брест, бришу зној, растресају с груди знојаву кошуљу, да их запирне и расхлади вечерњи поветарац. Примакли уза се бардак с ракијом, а са задовољством, одмарајући се, гледају сређено жито у крстинама, на које су до пред вече долетале грлице, голубови и друге птице, а с њих слетале на земљу, те купиле просуто зрневље што се окруни од снопа, кад везилац при везивању удари коленом у сноп.

— Их, брате, гледа ли данас чуда Божјег од ових тица, како су, сироте гладне, навалиле, па падају по њиви и кљуцају жито? — рећи ће ча-Мијаило, побратим мог покојног оца. Одвоји од груди залепљену, знојаву кошуљу, раскопча је и растресе је, да га мало дохвати ветар, а и сâм поче пирити себи у недра, затим узе бардак, отпљусну из њега мало ракије, загладн риђе бркове, обриса својом храпавом црном руком грлић од бардака, прекрсти се и наздрави Пери, до себе, речима:

— Боже, помози и овесели сваког брата и вредна радника, сељака, који рани и црва и мрава и тицу из гора и чиновника; Боже, ти га подржи, укрепи. Здрав си, Перо!

Док је ча-Мијаило пио, рећи ће Пера:

— Истина је, људи, чудо живо. Све на сељака чека. Гледам оно место где смо ручали, па на мрве се окупиле бубице и мрави; а што вели Мијаило, и тица из горе чека на сељака.

— Сељачке руке и зној земљу држе! — опет ће ча-Мијаило, и сви са срећним задовољством погледаше у сређене крстине.

— Боже, услиши нас и овесели; помози нама мученицима, а вала ти и на овоме! — наздрави Пера првом до себе и наже бардак, а остали додадоше:

— Дај, Боже, свако добро вредну раднику, услиши и овесели.

ПЕВАЧЕВ УСКРС

Он је у овоме месту, где сада живи, тек од пре три месеца. Никоме није причао од куда је дошао, а бесумње га нико за порекло није ни питао. У осталом, ко ће га и питати? Он лепо пева и удара у тамбуру, а то је главно. Весело друштво се искупи и зове Перу. Тамбура зазвечи, а он запева, рецимо: „Од севдаха горег јада нема, ал' севдах се са севдахом вида!“ или ма шта тако, и коме би онда крај вина и такве песме пало на ум, да припита Перу одакле је и што је амо дошао.

Не верујем да би и теби, читаоче, стало до његова порекла, па чак и до ове моје приче, само кад би чуо звук његове тамбуре и онај његов и сладак и силан глас. Та кад он запева коју песму што у срце дира, заборавиш и сâм ко си и шта си, већ се сав предаш звуцима, који те опијају час слатком тугом и чежњом, час бујном весељошћу, те се душа, устрептала, опијена од таква осећања, предаје валима звука на милост и немилост, да је носе собом куда хоће.

Е, али кад њега нема да запева, онда можете допустити да бар ја о њему причам.

Није он случајно дошао у ово место, где га нико није познавао. То је тако морало бити. Пера је син доста имућних родитеља, без којих остаде још у осамнаестој својој години. Кад је постао пунолетан ожени се, прими наслеђе и отпочне трговати. Он млад, наиван, невешт, добра срца и поверљив према сваком, а друштво рђаво, те злоупотреби те његове добре стране, и онда није никакво чудо, што му се, кад је узео тридесету годину, продало све за дуг, а он остао сиромашак са женом и четворо ситне деце. Пријатељи и познаници га напустише и он бејаше остављен себи самом.

Заната никаква није знао, а породицу је требало хранити. Једино што је могао и умео, то је да вешто удара у тамбуру и лепо пева. Недаће живота уплетоше јад и тугу у његов, иначе ведар и весео дух, а баш та туга, чиста и искрена, даваше необичне дражи гласу његову.

— — — — — — — — — — — — —

И он остави место свога рођења и пође у свет, да *тугом својом људе весели*. Неколико година већ живи од те горке зараде, идући тако по местима, где га нико не познаје.

Па ипак је храбро сносио своју тешку судбу ; певајући другима, предавао се и сâм

песми свом душом, те за часак заборави све јаде. Жив човек се на све навикне, па и он је навикао да с мало буде задовољан, а зарађивао је то мало, колико му је за живот потребно. Кад он не би могао зарадити, жена је његова шила рубље богатијима, те зарадила она.

Али пре месец дана разболи му се жена. Ономад се тек она предигла, а занеможе дете. Имао је чак нешто мало уштеђена новаца, и то све оде за лекове при жениној болести. Већ је неколико дана како није могао ништа зарадити. Једино још што је хлеб од пекара добивао на веру.

Освануда велика субота, а он целе ноћи није тренуо. Била је будна и жена, али су проговорили једва неколико речи. Седели су у мраку уз постељу болесна детета, које је стењало, јечало и по каткад мљацкало уснама.

Исток већ подбељује, а у соби се почеше назирати нејасне контуре предмета. И они тако назреше у полутами једно друго, и задрхта свако од својих црних слутња и мисли. На пољу сипи тиха, пролетња киша; петлови лупом крила и кукурекањем објављују зору. На улици се већ поче разлегати жагор и блејање јагањаца, што их сељаци догоне на продају. Прозори суседног стана осветљени и кроз намакнуте завесе виде се сенке: час промакне рука, час глава, час

цео труп. Све ово као да Пери наговешташе неку несрећу, као да му потврђиваше бедно и мучно стање његово. Тако му се чинило.

Блејање јагањаца постајаше све јаче, а жагор и врева на улици све већа и већа.

— Купују јагњад. Данас ће сваки купити јагње! — помисли у себи и мисли га одведоше у прошлост, у дом родитељски.

Он је лежао у постељи у то доба и гледао кроз отворена врата у кујну, где мајка према свећи меси колаче. Као да је гледао њезино благо, пуначко лице, забрађено морастом шамијом; пред очима му је био сваки њен покрет. Врата се с поља отворе, а улази отац и прича како је добро јагње купио, а он скочи с постеље и журно се облачи и истрчи на поље, да милује јагу и да одбира из велике корпе најплепша и најјача јаја за туцање.

Болесно дете јекну и поче мљецкати уснама, а жена некако тупо и очајнички уздахну. Перу то трже из снова и на душу му паде тежак терет. Осети да је сад отац и да он треба својој деци да припреми радости, које он дететом уживаше.

Железнички воз писну на станици, која је ту у близини, а затам се чу оно монотоно хучање и клопарање. Пера чисто зажеле да некуд бега делеко, далеко — можда у прошлост своју.

Дете опет јекну и поче кроз плач бунцати:

— Мајко, Милан узео моје шарено јаје!...

— Ћути, благо мајци; мајка ће теби друго дати, — рече жена, да би умирила дете. Пољуби га, а сузе покапаше врело, детиње чело.

— Бедно сироче моје, — прошапута Пера, и у том тренутку се опет сети свога детињства и својих радости тих дана, својих родитеља; сети се како је и сâм припремао за тај дан док је имућан био, и на душу му паде таква тежина као никад дотле. Једва је дисао, челом му избио зној, уста засушила; нешто га под грлом дави, груди празне, а низ образе се скотрља неколико суза.

Из суседног стана чује се лупарање и шкрипање врата, затим одмерено лупање, као кад се размесује тесто, па онда звека тепсија....

Болесно дете опет поче плакати. Почеше се будити и остала деца.

— Данас се мора наћи новаца, — цикну жена кроз плач, љутита, а и сама не би знала рећи на кога.

И Пери се заиста учини како се може наћи, само ако се потруди. Љутио се на себе, што већ није отишао некуд, него „дангуби ту скрштених руку“.

Пођe од куће готово с чврстим уверењем да ће моћи много учинити.

Ишао је улицама, а и сâм не зна куда, па ипак на души као да осећаше лакше, „јер се труди“ не би ли намерио какву прилику, а да га питате какву прилику то мисли, то вам ни сâм не би умео рећи.

На све стране, куда год се окренете, видите журбу и припрему за сутрашњи велики празник. Понегде већ све спремно, само још каква жена, повезана шамијом, брише прозоре; негде ствари изнете у двориште, а соба још ономад окречена, па сад перу патос; овде опет из куће чујете како лупа тучак у металној ступици, — то се туца шећер или ораси; онде опет осетите мирис пржене каве; преко пута у другој кући видите, како се врата отворе и изађе дечко с тепсијом колача, а за њим се помоли домаћица са засуканим лактовима и изговори: „Нека не прегори као оно прве!“ У неком дворишту опет видите како се искупила деца, па гледају како се дере јагње. Свуда се осећа мирис варзила и чисто гледате како се деца окупила око мајке, па гледају како она шара јаја ћезапом и већ се за свако погађају чије ће бити.

На улици је тек прави метеж. На све стране блеје јагањци. Око сваког стада окупљено по двадесет-тридесет купаца. Ту се виче, ценка, алали, теслими. Куд се окре-

нете, сретнете некога што носи јагње на леђима или у наручју, неки буренце с вином, неки корпу пуну ствари, шегрти проносе нове ципеле и одело. Трговине пуне: једни улазе други излазе, а сваки носи под пазухом какву приновљену ствар, завијену у хартију, и жури кући, да проба како ће му стајати. Људи који су свршили посла седе пред каванама, срчу каву и разговарају како је ко јагње купио и какво је вино набавио; удешавају унапред распоред провођења, а с лица им читате неку необичну срећу и задовољство.

Куд год погледате све је другојачије. Па и у каванама настала нека промена. И ту се бришу прозори, пере патос, износе столови, те гости седе напољу, или у каквој соби, која је раније опрана. И нико се не љути; сваки још у овим променама налази неку необичну драж. Чак и ча-Тодор, стари бакалин, кога иначе увек видите пред дућаном, где погнут и намрштен ћути и претура бројанице у рукама, оставио да млађи продају у дућану, а он преко обичаја сео пред кавану, поручио каву и, што је најчудноватије, отпочео причати неке своје обешењаклуке из младости, а сваки, који га познаје радних дана, мислио би да је тај заборавио и да говори, а камо ли да се нашали. Е, али овакви дани преобразе човека.

А баш овакви дани, кад је све весело, теже падају ономе, коме су душу јади свили, као сиротом Пери.

Он је непрестано врљао улицама. Гледао је све око себе као по каквој дужности, а та га је општа радост све више жалостила и управо вређала, мучила. Једаред се умешао и тамо где купују јагњад, па гледао како други купују. Ту му паде на ум како га је дете питало:

— Кад ћемо ми да купимо малу јагу? — и осети како му лопта стаде под грлом, а на очи му се сузе саме отимају, учини му се као да сви у њега гледају, знају да нема новаца, а да је некад био имућан, богат човек, па му се смеју, и стид га обузе. Читавих неколико минута стајао је тако оборене главе, не смејући нигде погледати, а потом се крадом измаче из гомиле и чисто одахну душом.

С времена на време опет срео би га неко, па га сав срећан запита:

— 'Оћемо ли сутра једну да викнемо?...

— Како сам остао без пара, ја бих и сад, само да добијем који грош! — одговорио је Пера неким промуклим, тупим гласом.

— Ха, ха, ха.... Шта велиш, данас би још... ха, ха, ха.... Е, Перо, Перо.... ха, ха, ха.... шта вели данас би још! — изговорао је тај задовољно (продужив даље

своју шетњу) кроз смех, којим се нарочито смеју људи, који се реше да у извесним приликама буду весели и безбрижни, па се смеју свему. Он на сваки начин није разумео Перине речи.

Тако је Пера провео цео дан. Кући није смео ићи, јер му се све чинило, да ће пропустити какву добру прилику, која би му помогла да се спасе тог тешког положаја,

И поче се спуштати вече. Људи се журе кући, жагор дневни се стишава. Кроз сумрак се види још како измичу задоцнели сељаци. Једни терају заостале овце, с којима јагњад дотераше, а по неки опет на коњу прокаска, носећи пуне бисаге ствари, хитајући радосно кући. Чује се ба̑т коњских копита и тужно блејање оваца, које остадоше без својих сисанаца, те их блејањем траже.

— Како и овца тужи за својим породом! — помисли Пера и сети се свога болесног детета, па му се срце стеже од бола, а у очима се завртеше сузе. — И шта тражим ја, шта ми треба? Нека Бог да̑ да само дете остане живо. Зар ми је до провода, а оно готово на смрти? Ето како и овца чак жали за својим „дететом“, — мишљаше даље и одједном се окрете, те готово трчећи пође кући.

— Можда је дете умрло! — кресну му мисао кроз главу, и он пред очима гледаше

своје бледо, мртво дете, жену где се грува у груди и чупа расплетене косе, а осталу децу ритаву и гладну, уплакану, где се шћућурила у углу собе, а соба мрачна, само се једва назиру предмети према месечеву одсјају. При тој помисли застаде, осети као да га неко удари ножем у срце. Малакса, клону, ноге му клецнуше, грло се запекло, чело хладно, нека га језа прође целим телом и он се стресе.

Прозори на становима осветљени. Он гледа опет како промичу сенке: час мала детиња прилика, час велика људска, час само рука, час по две три дечје главице, час женска повезана глава.

— Све је то срећно и задовољно, — помисли, па не само што види сенке, већ му се учини као да чује смех, шалу, радосне разговоре; као да слуша како деца запиткују матер час ово час оно: и када ће се свануги, и хоће ли обући ново одело, и колико ће јаја добити, и хоће ли чим се сване јести колача и гледати како се пече јагње на лози? Ту се и нехотице пренесе мислима у своје детињство, и све оне радости, сви утисци, свака ситница, свака реч његова и његових родитеља оживе му у памети. Поред тако лепе слике из прошлости стајала је бедна, страшна слика садашњости. Он је окретао главу од ње, плашио се, желео је да је одагна, па да

саму прошлост гледа, али као у инат она постајаше све јаснија и јаснија, а слика прошлости све блеђа и блеђа. Остаде опет пред очима само слика горке садашњости, а она из прошлости повлачи се све више и више, док се не изгуби у даљини и једва се види као каква тамна пега, која постајаше све већа и већа, примицаше се све ближе и ближе. Пера се загледа тамо, а неки његови стари познаници као да се помолише отуд и злобно засмејаше вичући: „Трчи кући, несрећниче, дете ти је на умору! Што бленеш ту по улицама као лудак?“ И Пера се чисто трже од тог гадног смеха и опет пожури кући. Мало по мало па се мисли опет заплетоше, прошлост се обнови и туга јаче слеже на душу. Бојао се да оде кући: осећаше да не може поднети сву тежину страшне јаве, тим горе што та страхота пада баш у очи Ускрса, дана за који су везане толике успомене радости, среће и задовољства. — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Болест детиња пошла је на горе. У сумрачној соби затекао је жену, где горко јеца више болесног детета, које је у сну јаукало, шкрипало зубићима, грчило се и бунцало нешто брзо, неразумљиво. Најмање дете је заспало уплакано и уздисало је у сну после многог плача за новом хаљиницом (као што је видело у суседове девојчице) и шареним јајетом, па најзад и за вечером;

два старија мушкарчића су будна и седела крај ногу болесне сестрице плачући у глас, што је допуњавало материно јецање.

Месечеви зраци, што се пробијају кроз расцветану бреску пред прозором, шарају местимичло сумрачну собу и дају још тужнији израз ове бедне слике породичне.

— — — — — — — — — — — — —

У зору забрујаше звуци црквених звона и објавише вернима васкрсење Христово. Деца су још спавала. Најстарији мушкарчић се нешто смејао у сну, а болно дете, уморено болом, стење и тешко дише, а уз њега седе родитељи као два кипа: неми, без живота, без израза. На звуке звона трже се жена, устаде с постеље и, обрнув се истоку откуд се и сунце рађало, клече према прозору, — склопљене руке и поглед подиже небу и стаде тихо шапутати молитву. Одблесак румене зоре озарава јој бледо, увело лице. У том тренутку је изгледала као светитељка.

Сврши молитву и умирена, чисто освежена, прекрсти се неколико пута, устаде и с пуно уверења, да је сад болном детету лакше, приђе његовој постељи, пољуби га и зали тешким сузама, па прошапута:

— Боже, не тражим ништа више, али бар на данашњи дан, када изобиљно дајеш срећу свима, помози овом болесном детету... Боже, молим ти се, опрости све грехе и

нама беднима.... После тих речи опет се прекрсти, а сузе јој се сливају низ образе.

Њена молитва као да освежи и Перу, те чисто оживе као из мртвих, прекрсти се и сâм и прошапута: „Боже, ти ме не заборави!“

Сунце је изгрејало и чисто злати природу и уваличава општу радост васкрса Христова. На улицама већ настала граја, трчкарање и усклици дечји и радосни поздрави срећних људи:

— Христос васкресе!... —

— Бог је добар, — рече жена, некако умирена својом искреном молитвом. — Он ће и на нас погледати.... Данас је свуда радост и весеље, моћи ћеш зарадити коју пару, па ће Бог дати да и дете оздрави!...

Пера се трже од тих њених речи. Он је био утонуо у своје мисли. Пред очима су му се опет ређале слике из доба срећна детињства, а крај њих тужне слике садашњости — ледена, ужасна јава. Он се баш сећао, како је дететом у то доба био срећан уз родитеље, трчкарао час тамо час амо: гледао како се пече јагње, довикивао свог суседа Микицу, да се туцају, загледао радосно ново одело и бројао новац што му отац дао да пије, на сабору код цркве, лимунаду и да купује шећерлеме. У том тек пред кућом засвирају свирачи и он истрчи из куће, а још се мноштво деце искупи око тарабе.

Мати његова изађе и изнесе ракије, вина, меса, колача и дâ свирачима, па онда свакоме још шарено јаје, а отац им дâ новаца.

Ето, из таквих га успомена прекиде жена својим речима, те се трже и загушеним гласом, којим говори онај, што се уздржава да не заплаче и гласно зајеца, једва изговори:

— Могу! . . .

Дете је све теже и теже дисало. Пера се опет прекрсти, приђе дувару где је вешао тамбуру, узе је у руке и метну под пазухо, па ћутке отвори врата и изађе из собе. Суза се скотрља низ његове образе. Свеж дах пролетњег јутра задахну га и он се прибра, утре сузе и у себи промрмља:

— Па то ми је посао, а и морам радити за своју породицу — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Кад се појавио у кавани, весела момчадија дочека га усклицима. За столом је седело неколико младића. Ручали су, па пију вино, куцају се чашама и певуше тихо.

Наместише и Перу међу се, примакоше уза њ вина, меса, јаја и колача, „да се најпре поткрепи, па да викне једну својски“.

Пера узе један комад меса, метну га у уста, али га не могаше прогутати. Нешто му стегло грло, па му све залогај враћа натраг.

— Зар ја једем овако изобилно свега, а *они* тамо ни хлеба немају код куће! — кресну му мисао кроз главу и пред очима му се указа бедна слика његове породице.

— Једи, море; пиј то вино!.. Хоћеш ли ракије?.. Келнер, дај му шта хоће, — вичу распожолени бећари.

Затим опет укрстише чаше.

— У њено здравље! — викну један, дирајући свог друга за неку његову драгану.

Разлеже се гласан смех. Испише чаше на искап.

— Викни ону: „Од севдаха горег јада нема!“... виче један — Не, не, него ону: „Авај, драги, што ми већ не дођеш!“... — Остави њега, нека пева шта хоће, јер тада најбоље пева, — предлаже трећи.

Пери донеше ракију. Тражио је, и ако је никад није пио. Испи три четири чашице на душак, да би се поткрепио за песму. Мора се зарадити.

Удари у жице, звуци тихо забрујаше.

— Немој то, немој то!... Деде весело нешто, или нешто севдалијски!..

Почеше се погађати шта да се пева и сложише се да запева:

„Нешто ми се Травник замаглио....“

Опет јекну тамбура. Чаше се укрстише, громки усклици проломише механу и свак с нестрпљењем очекиваше песму. Пера је ударао у тамбуру, али гласа не могаше пустити.

Грло му суво и као задављено неком лоптом, која га гуши.

— Певај вазда н! . . . Пееевааај ! . . .

— Мора се зарадити ! . . . помисли Пера у себи, пред очима му се опет указа слика бедне породице његове, а при том му живци задрхташе од нестрпљења, када ће је обрадовати заслуженим новцем. То му даде снаге, напреже се и пусти глас, који бејаше туп, загушљив, плачан, једва се чуо . . . .

— А, Перо, зар тако ? ! . . Не ваљааа . . . Бољеее . . . . Покварио се Пера . . . Не уме да пева, — почеше правити примедбе једни . . .

— Можда већ умире сироче, а ја певам ! — кресну му мисао кроз главу.

— Друго нешто, брзо, весело ! . . . вичу други. Међутим, Перин глас постајаше све тупљи, загушљивији, личаше пре на стењање него на песму.

Сви га погледаше, а он у лицу бледомодар, усне му дрхте, очи засузиле, а под грлом му игра. Сви заћуташе. Настаде чудна тишина, која на Перу још горе утицаше.

Рука му клону, последњи акорди изгубише се у чудној тишини, глава му паде на груди, крупне сузе линуше низ образе.

Пера се загуши од плача и тешко зајеца.

БОЖЈЕ СУЗЕ

Отац седи под тремом, пред кућом, с ћерчицом од четири године. Небо се наоблачило, црни кишни облаци гоне се, оморина; земља сува, испуцала од суше, ожеднела очекује ма и кап воде; живина се склања у сувоту, осећа да ће бити јаке кише. Дете упрло очице, па бојажљиво посматра све око себе, гледа облаке, предосећа промену времена и прињубљује се уз оца. Загрме и гром страховито одјекну. Дете заплака уплашено и зари своју плавокосу главицу оцу у крило. Отац га умири и охрабри, и дете са страхом, кроз сузе, гледаше даље у мутне облаке, а кад наново загрме силно, страховито, дете опет зари главицу оцу у крило и бојажљиво протепа:

— Бога!

— Бога, сине!

Дете мало подиже главицу и упре поглед у мутно, облачно небо. Киша лину у млазевима. Замириса земља. Дете поче слободније гледати. Загледа се у оца и, мислећи на грмљавину, упита:

— Оно Бога кара?!

— Бога кара.

— Љути се?

— Љути.

— Је ли, тата, људи су неваљали, па се Бога љути?

— Јесте.

— А што га љуте? Они нису добри.

Отац ништа не одговори.

Дете упре поглед бојажљив, замишљен у млазеве кише, па упита кроз плач с напућеним усташцима:

— Плаче Бога?

— Плаче.

— А што га љуте, па сирома Бога плаче; је ли, тата?

Отац се замисли; не одговори ништа.

И отац и дете, ћутећи, пригрљени, гледаху како киша пада.

*

Бога плаче, расрдио се на неваљале, исквaрене људе и сузе гнева Божјега падају на грешну земљу и, гле, од тих суза гнева његова бујају усеви и грешним људима добра доносе, добра неизмерна.

О, колико ли само добра доноси осмех преблагог Бога!?

СЛАВА

Суморан дан дубоке јесени. Небо застрто једноставним, сивим облацима, магла пала по бреговима, ваздух мутан, магловит, из њега бије хладна измаглица и меша се с досадном, ситном кишицом; крај пута оголела дрвета, чије се гране тужно вију од хладног северца. Све тужно: пут раскаљан, небо као да плаче леденим сузама, а са окислнх грана на дрвећу капље вода, па као да и дрвеће с целом природом жали своје зелено лишће, жали пролеће, а ветар као да јауче над пропалом срећом, над бољим данима.

Враћао сам се на коњу из Крагујевца кући у село. Коњ окисао, низ њега цури вода и диже се пара у и иначе тежак ваздух. Ненасут сеоски пут, те коњске ноге клопћу по густом блату. Више моје главе кроз тежак, влажан ваздух прошуште с времена на време гавранова крила, разлегне се његов гробни грокот, или чавке прелете у јату и падну крај пута на какву орницу, или крај какве окисле сламе, или сена, око кога је увр-

шљано и утапкано. И мене обузела туга тако, да бих чисто и сâм заплакао тешко за пролећем свога живота, за безбрижним детињством. Коњ иде лагано, ходом, а ја, удубљен у тужне мисли, случајно се загледао у неки лисник зденут на голим гранама једног шумара. С горње стране до пола лисника покисла сува шума, те дошла црна, а доњи се део, заклоњен од кише, жути. Озго на лиснику неколико окислих чавака стоје непомично и кисну заједно са оним лисником, као да су његов саставни део. Од једном коњ фркну на нос и уплашен одскочи баш на ону страну, где сам ја погледом упро. Једва се уздржах у седлу. Обазрем се, а на другој страни пута, на врљикама, седи дечак од својих осам, девет година, с пребаченом, искрпљеном врећом преко главе. Једним раменом се наслонио на дебло једног церића, што је баш уза сâм чатал врљика. Крај врљика три овчице чупкају оно мало злоневољне траве, што се још нашло. На први поглед га не познадох због оне вреће, којом се заклонио од кише, али чим боље погледах, познам малог Мијата. Тако се зове дечко. Мијат ме собом подсети, да сам већ на атару нашег села.

— Шта радиш ту, море, на овој киши? — упитам га.

— Чувам овце.

— Колико их имаш?

— Ето то, — рече равнодушно и повуче више напред ону искрпљену врећу, да га киша не бије у очи.

— Свега три, — рекох ја.

— Три. Имали смо пет, па две нана летос продала ча-Павлу, те смо платили порез.

— Где ти је онај старији брат, Никола, како ли му оно беше име?

— Милан, није Никола!

— Јес', Бога ми, Милан! Где је он? Јачи је да седи на киши.

— Он отерао пуну врећу шенице у воденицу, да самеље брашно. Имамо још мало пројина брашна, ал' нана вели за сутра треба да имамо стрмна брашна.... Бата (тако зове старијега брата) јуче и ономад је превлачио дрва ча-Павлу из забрана, па му ча-Павле дао волове и двоколице, да отера жито у воденицу.... И нана је код ча-Павла, — додаде после мале поузе.

— Шта ради тамо?

— Тамо она свакад помаже ча-Павловој Стаменки. Сад јој гребена.... Нана најбоље гребена у целој парокији.... Има недељу дана како гребена, па, вели нана, данас ће да узме од ча-Павла пуно оно наше буренце вина... Каже нана двaес' ока вата наше буре... Однела га нана јутрос, кад је пошла, па ће нана да га донесе, кад пође кући....

— Што ће јој вино?

— Па за сутра! — рече дечко са изразом чуђења: како сам тако што могао и питати.

— Па шта је сутра?

— Зар не знаш шта је сутра?! — рече с још већим чуђењем и насмеши се презриво.

— Не знам.

— Па сутра ми славимо!.... Ђурђиц!.... Зар то не знаш!....

— Гле, збиља, а ја још питам! — рекох као правдајући се за тако страшну погрешку. Малом Мијату би по вољи, што ме је тако победио, а задовољан мојим правдањем слатко се насмеја и додаде:

— А ја се чудим како да се не сећаш! Још кажем: оће нана да узме вино од ча-Павла.... Каже нана лепо ће да спреми.... Имамо и каве и шећера и ракије, — све нана спремила, па ће да дођу и код нас гости!... Оће да дође и тетка из Саранова, па ће код нас и да руча.

Разговор с малим Мијатом још ме више растужи.

— Збогом, Мијате. Поздрави мајку и дај, Боже, да здраво и весело прославите, — рекох при поласку.

— А ти питаш шта је сутра! — рече Мијат и опет се слатко засмеја. Весео детињи смех изгуби се у суморној и намрштеној околини. Ободем коња и потерам касом.

Није ни пет минута прошло како се растадох с Мијатом, а сусретнем Милену, Мијатову ñану.

На плећима јој буренце, те главу повила и корача тешко, плизајући се по каљаву путу час лево, час десно. Обучена у искрпљену гуњу, крајеве од ткане, шарене сукње закачила за појас, те се види дугачка дебела кошуља, мокра од кише и укаљана по дну. Боса. Ноге модрикаво црвене од хладноће. С бурета цури вода, лице јој мокро од кише и зноја. Кад ме угледа, пређе у крај пута, наслони буренце на врљике, те га пажљиво скиде с плећа, а затим откачи сукњу од појаса, те покри кошуљу и упути се мени. Ја сам и иначе, чим сам је спазио, задржао коња да иде лагано, ногу пред ногу, а сад га зауставим. Милена приђе и поздрави се.

— Од куд ти, Милена?

— Од Стаменке Павлове. — Гребенала сам тамо, па данас пођо' кући мало раније, да спремам за сутра. Узела сам и ово мало вина, колико да се прелије колач и напије у славу. Шта ћу?! Тако је то остало од стари', па ваља и млађима предати.

— Имаш ли гостију?

— Док ми је покојни Петар био жив и долазили су, а сад готово нико.

Милена застаде, уздахну дубоко, па као за се гледајући у земљу додаде:

— И да те зовем, адета ради, али знам да нећеш доћи. Твоји иду Милоју. Тамо

иду сви бољи и богатији, а код мене ко ће и доћи у јад и сиротињу?! Па и сирома неће сиротоме поћи. Тако и јесте: доста му је и своје невоље, а камо ли да и туђу гледа.

— Е ја ћу ти сутра доћи на ручак и хвала ти на позиву, — рекох потресен њеним речима.

Милена ме благодарно погледа, у очима јој засијаше сузе, а загушеним, дрхтавим гласом једва прошапута:

— Хвала и теби, а ја сам спремила, и ако сам сирота; нећу се застидети.

Једва сам се уздржао да сузу не пустим. Поздравим се и ободем коња, те пође касом.

*

Милена је пре седам година остала удовица с двоје деце: Миланом, коме је тада било осам година, и Мијатом, који је био још на сиси.

Муж јој, Петар, није био богат, али је имао таман толико, да не трпи ни у чему оскудице. Дуго боловање његово и лечење преко две године толико га материјално оштети, да кад умре остави само кућицу од брвана и нешто воћњака око куће, што у исто време беше и двориште.

Милена је редак пример жене и матере. Цела околина говори о њој с поштовањем. Радила је неуморно по туђим кућама и зарађивала и за себе и да децу одржи.

*

Сутра дан одржим реч. Дан исти као и прошли. Мутни облаци, магловито; ситна кишица измешана са суснежицом бије у лице, ветар јауче, клопара голо грање на дрвећу. Кад сам ушао у двориште Миленино, обузе ме чудна туга. Мала брвнара, покривена сламом и шашом, на широки димњак куљају густи млазеви црна дима. Неколико окислих кокошака стоје испод стреје на једној нози, а другу подигле. Кудраво неко псето, мокро од кише, с подвијеним репом, изиђе од некуд и залаја, али преко срца, тек као из неке званичне дужности.

Отворише се кућна врата и ја уђох унутра. На средини куће ватриште, на коме пиште сирова дрва, а киша капље кроз оџак, те гаси и оно мало жара. Ветар дува и звижди између брвана и развејава по кући дим, што се диже од сирових дрва на ватри. Крај огњишта дрвена, ниска совра, на њој су дрвени чанци с јелом, дрвене кашике, славски колач и на њему трокрака, танка, воштана свећа, савијена у доњем крају у велики котур, на коме и стоји. У једној стакленој боци вино, а крај боце једна велика чаша. За совром су на троножним столичицама седели домаћи и „тетка из Саранова“, о којој ми јуче причаше Мијат.

Милену сусретох на вратима, а остали се дигоше кад ја уђох.

Милан и Мијат стукоше у крај куће, кад ја уђох.

Милена место да се поздрави са мном, приђе Милану, узе га за руке и глас јој задрхта.

— Гости, сине мој, домаћине мајчин...

Глас је издаде. Загрли сина и зајеца, а сузе линуше низ образе и покапаше по коси Милановој.

НИГДЕ СПАСА

Слушати предавања из латинске синтаксе и ошишати се на летњој врућини, нарочито код невешта берберина, то ми беху најдосаднији часови, јер никад ми живот није изгледао с мање смисла, глупљи, него у тим приликама. Никад не бих могао одлучити, шта је теже од тог двога. Замислите само летњи врео дан, кад се од жеге чисто и свест помути, пред очима трепери ваздух, тело малакше, отроми се, човек се једва креће од досаде и сад, рецимо, у таквом стању клонете на берберску столицу. Берберин вас умота чаршавом и ви морате да се укочите као какав римски сенатор. Чаршав берберин зађушка око врата и онда настане страховита процедура. Зној цури низ лице, хоће у очи, муве безобразно салећу и падају час на нос час на лице, час око уста, а вама руке под чаршавом, па само тек можете мрдати лицем, скупљати нос, увијати устима. По лицу опет, улепљеном од зноја, падају ситне длачице испод маказа, па се лепе, падају преко очију, па чак

и у уста и тада настаје очајно пљуцкање. Уза све те муке берберин вас мува тамо амо и обрће вам главу као какву ствар, шкљоца око ушију маказама без икаква разлога и с времена на време тупе маказе очупају по који прамичак косе; ви сркнете ваздух у себе, увијете се од бола, а берберин вас утеши: „Ништа то није, ништа, молим Вас!“ и окупи енергичније шкљоцати маказама, мислећи ваљда да вам том музиком забашури бол. Како се у тако очајном положају очекује с нестрпљењем оно спасоносно бербериново: „Наздравље, господине!“ Скине вам чаршав и осетите како вам се разведри пред очима, осетите блаженство, неисказану радост, као кад вам на пречац престане јака зубобоља.

Тако се исто у очајању очекује звук школског звона, које вас од једном избавља оних несносних апсолутних аблатива и читаве поплаве нункова, квидова, квид квида и нунк нунка. И фамулуз који звони (њега сам увек сматрао за неко анђеоско биће) једним покретом руке, звоно једним звуком, звуком небеским, растера све те досаде. О како ми се тај слатки звук упио у душу, да га никад не могу заборавити!

Таман наставник вели:

— Такође је *згодно* употребити овде пес пес. Хајде, покушајте ви!

И онда покушавате, знојите се, бруји вам по глави сто чуда, а никако вам не иде у главу израз *згодно*, или још кад наставник вели *интересантно*. Таман муке ваше достигну врхунац, а тек зазвони звоно својим небеским спасоносним звуком.

*

Али се у животу, доцније, годинама, тек кад сам почео писати и штампати своје радове по листовима, почеше појављивати и досадније ствари, осетих теже муке.

Да вас не мучим много, јер знам шта је мука, причаћу вам нешто што ми се догодило пре непуну годину дана.

Било је лето. Дан пријатан, свеж, а ја посвршавао послове, који могу узнемирити дух и нагнати човека да мисли, као што су менична отплата и томе слично, па се по подне раскомотио, лешкарим са запаљеном цигаром, срчем лежећи каву и осећам се тако задовољан, што ме никаква мисао не узнемирава, како је то само Србину дато.

А и шта би ме могло узнемирити? Најдосаднијем уреднику дао сам свој рад и тога дана сам ручао слатко, попио чашу две вина, класу сам скоро добио, срчем каву, пушим дуван, регулисао сам меницу, преврћем се задовољно час на једну час на другу страну; не мислим, обузима ме пријатно осећање сна, а закон ми не забрањује, да слатко заспим мирно, блаженим

сном, и ја таман хтедох да употребим ту своју грађанску слободу и право, као што би сваки свестан грађанин учинио, док тек куцну неко на врата од моје собе.

— До ђавола! — промрмљам јетко и моје слатко задовољство прште као пена.

Куцање се понови.

— Напред! — викнем осорљиво.

На вратима се појави човек са осмехом на лицу и љубазно ме поздрави, док сам се ја осећао како сам у стању да му скочим за очи. То беше уредник једног пољопривредног листа.

— Ја сам дошао до Вас с једном молбом. Нећете ме, надам се, одбити.

— О, молим Вас, како бисте још посумњали! — рекох тако, ваљда по урођеној српској доброти, и покушам да мало ублажим кисео израз лица.

— Рад сам да донесем у листу један Ваш чланак о гајењу винове лозе.

— Радо бих се одазвао, господине, Вашој жељи, али, верујте, ја те ствари не разумем ни мало.

— Како не разумете? Можете Ви то. Популарно нешто, како треба што више гајити лозу и какве користи има земља од тога. Ето, молим Вас, ја их напишем у сваком броју по неколико, а ја сам учио некад филологију.

Бранио сам се на све могуће начине, али уредник је упорно доказивао, како сам ја уобразио да не разумем те ствари и, најзад, да их чак не треба ни разумевати, па ипак се може леп чланак написати.

На крају крајева морао сам обећати, да за десетак дана спремим чланак.

Оде он и моје се пријатно расположење поквари. Отуд, одовуд, тек мени на уму винова лоза.

У том опет неко куцну на врата.

— Напред!

На вратима се појави повисок, блед, изнурен човек у извешталом оделу.

— Добар дан.

— Добар дан, господине!

— Ја се зовем Милан Милановић.

— Мило ми је, — и ја рекох своје име.

— Дошао сам к Вама због једне важне ствари.

— Молим.

— Ја сам науман, господине, да покренем један лист за сточарство...

— То Вам је дивна идеја.

— Мени би необично мило било, да и Ви уђете у ред мојих сарадника.

— Мени би то чинило необичну част, — почех, али ја се, господине, у сточарству не разумем.

— Знам, али ипак бисте могли!... Ви сте, за Бога, школован човек.

Бранио сам се, отимао, али онај не

иде, док му не рекох, да ћу гледати, да напишем штогод популарно о гајењу ждребади.

Таман сам мислио да сам се курталисао напасти, кад тек опет неко куцну на врата.

— Напред! — продерем се осорљивије но икад.

На вратима се појави уредник једног патриотског листа. —

— Ја сам дошао до Вас с једном скромном молбом, — рече он љубазно, са смешкањем, — и надам се, да ме нећете одбити.

— Све што могу учинићу.

— Мени треба једна кратка, патриотска песмица, или причица, како хоћете. Не бих Вам досађивао, али су ми сарадници заузети разним научним чланцима, а и ја морам спремити један некролог, па се сетих Вас.

— Али ја не пишем песме, господине! Како ћу сад почети песме писати?

— Ништа лакше. Седнете, па напишете. Најбоље је епску неку, патриотску, или причу, још боље.

Није ми помагало никакво правдање ни извињавање, и ја побеђен рекох:

— Најзад, и да Вам учиним, али сам, верујте, заузет многим пословима.

— Не, не, Ви ћете општој ствари морати жртвовати један тренутак свога времена. Ја ћу, дакле, доћи у четвртак; бићу тако слободан.

— Данас је већ уторак, — опоменух га.

— Па да, кратку неку стварчицу, — рече уредник и погледа ме тако љубазно, чудно, да се ја осетих као хипнотисан. Пред очима ми се почеше страховито комешати догађаји оживелих успомена, без реда, без везе, а ја очајно јурим по том хаосу и осећам како морам, ни мање ни више, већ морам још у том тренутку да нађем идеју за причицу.

Не могадох ништа више проговорити. Уредник се учтиво поздрави и оде, изразивши наду, да ће рад бити готов.

Легнем опет очајно, затворим очи и покушам да што друго мислим. Аја, што више гоним од себе мисли о патриотској причи, а оне све јаче наваљују. Пред очима ми само неки ханџари, копља, пушке, јури и врти се безброј лица, укрштају се неки страховити догађаји, страшне битке, падају главе, лепршају се заставе, букте запаљени кровови, скачу јунаци у шанчеве.

Осетим како ми чисто свест помрчала. Дигнем се, те се умијем. Не помаже. Сваки предмет, све што погледам, као да ме гони да тражим идеју патриотске приче.

Седнем за сто, засучем рукаве, склоним све са стола, метнем главу међу руке, затворим очи и станем размишљати о чему да пишем. Потрудим се да баш сад нарочито о томе мислим. Кад од једном, мало

по мало, разбегоше се све малопређашње мисли, сви догађаји, лица, све, све, ама као по каквој команди. Што више мислим, а те патриотске мисли све даље од мене, а место тога почеше ми излазити пред очи све сами неки славујчићи, цвеће, поточићи, месечна ноћ, лепе женске главе.

— Идите до врага! — викнем љутито и скочим са столице.

— Та шта морам? Ко ме може нагнати да пишем?! — помислим и, решен да не пишем ништа, изиђем на улицу.

Шетам, а оно сад се тек почеше опет скупљати у памети сећања на све могуће патриотске догађаје и прилике, које сам икад видео и за које сам у свету чуо и читао, али то тако страховито збркано, несређено јури иври пред очима, тако брзо и силно, да ни један једини облик не могу јасно да уочим. Брже је то од свега, а ја осећам да се морам оријентисати у тој збрци, да морам ухватити из тога ма једну чисту мисао.

Све ми услед тога постане досадно, осећам се тешко, осећам јаку главобољу и чак ми у ушима бруји као звека мачева и ханџара, пуцањ пушака, топова, шкргут зуба, трубе, јаук рањеника.

Одем у друштво, да се разгалим. Ништа не помаже. Све јаче осећам своје муке. Ништа ми се не пије, не једе, не могу да разговарам. Осећам како ми узјашила за врат

патриотска идеја, па ме не пушта да дахнем душом ни тренутка.

Опростим се од друштва и одем кући. Постављен сто за вечеру.

— Хајде да вечерамо.

— Не могу.

Затворим се у собу, упалим свећу, седнем за сто и осећам страшан, неодољив каприц, да морам до зоре написати.

Опет као и прошли пут. Све се изгуби од мене, па најзад дођем до таквог тренутка, да не могу ништа, ама ништа, једну једину мисао да замислим, јер осећам како је неки грдан терет пао на мене, па ме притискао. Притискао ми и душу и ум, и то је терет, под којим се осећа само једно: „Морам до зоре написати!"

Устанем, шетам по соби, лежем, седам опет за сто, па тек се од једном загледам у какав предмет, муке попусте и ја почнем мислити, рецимо, како ту и ту књигу треба повезати, како је штета што сам покапао мастилом по чаршаву и вазда тако ситних ствари. Па онда се сетим да сам се договорио с друштвом, да сутра правимо излет и тек од једном кресне она страшна мисао:

— Онда сад треба свршити ту патриотску причу.

Сад опет настану муке и патње. Уморим се, сан ме савлађује. Осетим главобољу. Соба пуна дуванског дима, на столу пуно

кокица од цигара, попаљених машина, дуванског пухара.

Напрегнем све силе, а оно место патриотске идеје искочи у памети нека глупост:

— У мог дике чизмице на боре!

Којешта.

— Не морам да пишем, па квит посла. Шта ту ваздан. Рећи ћу му, кад дође: „Не могу, господине“, или боље клот: „Нећу“. Узмем са стола табак хартије, на који сам напрежући се ставио сто неких глупих реченица и избрисао. Згужвам га љутито и бацим, па осетих неко необично задовољство.

Легнем у постељу. Сан ме савлађује и таман да утврдим сан, а оно тек пред очима се појави неки Турчин с грдном чалмом и с пиштољем у руци: јури на коњу неко Српче, а оно бежи, бежи, па таман сирото да утекне у шуму, а тек из честе други страшан Турчин с ножем, па потеже дете у груди. Прсну крв и ја презнух.

— Није него роткве! — помислим љутито и затворим очи, па таман да заспим, а оно опет искрсне мисао:

— А патриотска прича?!

И мало по мало почне опет пред очима оно несрећно комешање оружаних људи.

И тако то мучење траје до пред зору.

Сутра дан устанем блед, ломан, уморан, као да сам целу ноћ вукао кола.

Већ сам тврдо решен, да не пишем, али ипак осећам терет, неспокојство, чудан

немир, кад помислим да је сутра злосретан четвртак.

У четвртак приберем сву снагу и очекујем господина уредника, да му кажем отворено и јасно:

— Идите без трага, господине, и Ви и ваш патриотски лист. Нећу да пишем, јесте ли ме разумели, а сад изволите напоље, јер ја хтедох умрети због тих Ваших трица.

Горео сам од нестрпљења кад ће доћи, да му то кажем и да ми лакне души.

У том чух куцање на врата.

— Напред! — продерем се љутито, да се и по гласу позна да сам готов и да се тучем, ако ми што пребаци.

Уредник уђе са оним истим љубазним осмехом, а ја га дочеках намрштен, као највећег крвника.

Кад ме погледа онако меко, благо, ја се чисто збуних од чуда. Некако ми изгледаше неприродно, да се он тако љубазно понаша према мени, који бејах у стању да пуцам из револвера на њега.

— Дакле, готово је, је л' те?... Хвала Вам много! — додаде, и не чекајући одговора.

— Извините, али верујте нисам могао... почех се правдати гледајући преда се.

За чудо живо, ја оборих очи и чисто се осетих застиђен, као ђак, кад не изради задатак, па не зна како да то каже благом и добром наставнику.

— Није готово?! — рече он очајно и погледа ме прекорно.

— Верујте да сам имао таквих сметња... почнем опет извињавање...

— Задоцниђу с листом. Кад би могло до мрака бити, па макар ноћас да се слаже! — рече он очајно.

Ја извадих џепни сахат. Три часа.

— Биће сигурно! — рекох с таквим убеђењем, да се он умири.

— Молим Вас пожурите. Ја ћу доћи у осам!

Извини се што ме мучи, насмеши се љубазно и оде.

Кад он изиђе, ја тек онда осетих сву тежину ове нове ситуације, која је куд и камо премашила дотадашњу.

Сад настану онаке исте, само страшније, јаче муке тражења идеје.

Написао сам око тридесет почетака и избрисао свих тридесет. И не осетих како је време промурило.

Погледам у сахат. Седам и по часова.

Скочим као опарен, докопам шешир и јурнем на улицу. Обузео ме неки страх од овог уредника, да бих радије чекао чету са запетим пушкама него њега.

Врљао сам споредним уличицама, куд никада нисам прошао, нити сам мислио проћи, све од страха да не сретнем уредника. Искрсне од некуд неко слично лице, а мене текне нешто као нож у срце.

У пивницу, куда обично идем, нисам смео ићи, а кући још мање.

Најзад ми се досади и обузе ме таква љутина, да сам био готов побити се с првим кога сретнем.

— Отићи ћу кући и рећи ћу томе човеку да ме остави једном на миру, и изгрдићу га као магарца.

Са оваквом одлуком пођем кући.

Успут свратим у једну бакалницу, да купим дувана. Бакалин нешто узнемирен, усплахирен, презну кад ја уђох.

Потражим дувана.

— Ух, што ме преплашисте?! — рече човек, кад ме боље загледа, и одахну.

— Што?

— Помислих од Вас да је један други господин, што долази једнако, те ме тера да му пишем све што се сећам из рата.

— Па?

— Па тако. Обећао сам, да га скинем с врата, па сад тек мука. Куд сам ја за те ствари?! Ко ће радњу да ми гледа?

Он примети, да га ја гледам с тако искреним саучешћем, па хтеде прићи да ме загрли.

— Па шта мислите чинити најзад?

— Чудим се... Данас сам затворио дућан, па утекао од куће. Ако овако потраје, зло и наопако. Па није један то, господине мој, него сам имао ја од многих такве муке.

— Заиста — помислим кад пођох — у Београду сваки други човек уређује по неки лист. Осетих необично очајање.

У мојој улици баш пред кућом сретнем момка.

— Куда ћеш?

— Обих ноге тражећи Вас. Чека један господин већ више од два часа! Вели, мора Вас наћи вечерас.

Смрче ми се пред очима.

— Ух, тај зли дух хоће да ме умори! — помислим и дође ми страшна идеја, да јурнем у кућу и да га избацим из куће на улицу, али одмах затим осетих чудан страх, да нисам смео прекорачити прага.

— Кажи том господину да сам добио депешу од оца и да морам ноћас отпутовати. Или немој... Кажи му боље да ме ниси ни нашао! — рекох момку и окренем натраг, да врљам даље.

Нисам смео ноћити код куће.

Сутра дан нисам ни ручао ни вечерао код куће, и тако сам се крио са страхом и презањем од сваког шума, све док не видех онај лист да је изишао.

Кад се повратих кући, нема ми момка. Био је то добар и ваљан момак.

— Знате ли куд је мој момак? — питам суседа.

— Био је ту до јуче, па пред вече утече од оне господе што код Вас често долазе.

— Досадило му што ме једнако траже?

— Није, него окупили њега да им пише нешто за новине. Он се брани, брани сиромах, па утече некуд. Вели ми кад пође: „Идем у бели свет, само да се ове напасти спасем. Ја се чудим куд је мој господин, а оно и он се бранио, бранио, па лепо бездушници одјурише човека од његове рођене куће.“

Мене обузе нека језа, страх.

— Нема се шта размишљати, — помислих, — јер кад је и мој момак утекао, ту за мене нема спаса.

Оставим и кућу и све, па брже боље погодим затворена кола и кажем кочијашу да тера што брже и што даље од Београда.

Железницом нисам смео путовати, јер сам се бојао да ме не ухвате на станици, а лађом тако исто.

*

Причао сам једаред некоме, како је у некој земљи, давно, у стара времена живео један калуђер, који је многе говоре држао, и то становницима толико досади, да сви, што су још могли бежати, оставе своју милу отаџбину и утекну у бели свет, те тако готово опусти земља.

Право да вам кажем то некад, и ако сам слушао од старих људи, нисам ни сам веровао, али како се намножише уредници и почеше кидисавати на мирне и питоме гра-

ђане и кад видех чудо очима, како многе радње: механе, дућани, пекарнице и друге банкротираше, како се позатвараше, само што ту они свраћају, онда нисам могао ни мало посумњати, да је због тог досадног говорника опустела земља.

Многи слабијих живаца подлегли су одмах.

Нападне тако слаба човека један уредник, па други, па трећи, док погледаш, а тек човек почне да вене.

— Шта ти би, брате! — питају га.

— Ето! — вели очајно и једнако шапуће и комбинира у памети чланак или какву причу за лист. Срећу га познаници, пријатељи, зауставе га, хоће да га разгале:

— Остави се, Бога ти, лудорија; видиш да оста као биљчица!

Онај само гледа тужним погледом, уздахне дубоко и јекне, па продужи шапутати и смишљати тему.

И тако леца човек, леца, па најзад, у страшним мукама, тражећи тему, испусти своју племениту и намучену душу.

*

Наравно да сам врло опрезно бежао.

Тек у једном удаљеном селу хтедох свратити, да се одморим, јер три дана како сам по путу noћивао. Али најпре пошљем кочијаша, да се разбере детаљно, да ли се

и ту не уређује какав лист. Оде кочијаш. Чеках читав час, нема га. Прође други час, трећи, нема га никако.

— Мора бити да су га они бездушници и овде ухватили! — сену ми страшна мисао кроз главу и клонух.

— Нигде спаса! — помислим у очајању, видећи да се морам предати на милост и немилост страшној судбини.

PG
1418
D63 A6
1905

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.